

Бібліотека Фондації св. Володимира
том XIX

Зірки і Тризуб

Європейська інтеграція України

Мацей Ольхава

Видавництво „Швайпольт Фіоль”
Краків 2013

Зміст

Володимир Мокрий, <i>Передмова</i>	3
Вступ	11
Зв'язок на лінії Брюссель–Київ: Партнерство, товариство чи членство?	11
I. Батіг чи пряник? Рецепт європейської інтеграції України	17
Спроби “фінляндизації” України	25
II. Падіння і злет: дві декади стосунків на лінії Київ–Брюссель	34
Угода про партнерство і співробітництво (УПС)	36
Європейський Союз перед лицем Помаранчевої революції	41
Довгий шлях до Угоди про асоціацію	43
Поглиблена та всеосяжна зона вільної торгівлі (ЗВТ)	45
Відчинити двері в Європу: візова політика ЄС щодо України	52
Європейський парламент і історія України: від Голодомору до Бандери	56
Українська мова в дипломатичних контактах між Європейським Союзом і Україною: погляд з Брюсселя	63
III. Східне партнерство: Крок уперед чи назад на шляху України до інтеграції з ЄС?	69
Головні положення Східного партнерства	70
Членство чи партнерство?	73
Східне партнерство: Європейська закордонна політика XXI століття	77
Україна: міст до Європи	84
Нелюбий Схід	88
Кінцеві висновки і рекомендації	91
1. Візова стратегія	92
2. Перспектива членства: спільний марш під прапором Європейського Союзу	92
3. “Передовсім Росія” – це невідповідний підхід	94
4. Відповідальність за майбутнє України у кінцевому розрахунку знаходиться в руках українців	94
Бібліографія	95

Передмова

Книжка працівника Європейського Парламенту Мацея Ольхави *Зірки і Тризуб: Європейська інтеграція України* становить значущий голос на користь європейської інтеграції України та виникаючі звідсіля позитивні наслідки не тільки для держав Євросоюзу і самої України, але у дальшій перспективі також і для Росії та інших держав Європи.

З проведеного у книжці ґрунтовного аналізу відносин між Євросоюзом і Україною від часу відзискання нею у 1991 році незалежності до початку 2013 р., Автор виводить зі всіх сторін переконливі аргументи, що вказують цілком реальну перспективу вступу України до Євросоюзу, що спричиниться до нейтралізації неоімперіальної тактики Росії щодо Грузії та України. Мало того, як переконує Мацей Ольхава, інтегрована з Євросоюзом Україна стане справжнім уроком процесу демократизації “Росії простягнутої до Владивостоку” – як написав у 2007 році неодноразово цитований Автором Збігнев Бжезінський¹. Особливо важливе, що визначна дослідниця у Москві Лілія Шевцова вважає, що Україна стає дороговказом для Росії². Суттєво, що підготовлені до друку матеріали міжнародної конференції, проведеної у Ягеллонському університеті³ з участю

¹ “Україна – після Збігнева Бжезінського – пропонує Росії не тільки урок своєї історії, але назначає дорогу. Дорогу – як повинні в це вірити на Заході усі – по якій піде колись Росія”. З. Бжезінський, *Росія – молодший брат України*, “Gazeta” від 16.11.2007. Ця стаття була надрукована також у англomовному тижневику, видаваному у Києві “The Kyiv Post”.

² Пор. Л. Шевцова, *Україна – как вежа*, [в:] Л. Шевцова, *Одинокая держава. Почему Россия не стала Западом и почему России трудно с Западом*, Москва 2010, с. 116–121. Пор. також В. Мокрий, *Програма Єжи Гедройця актуальна в Україні і в Росії. В 10 річницю смерті редактора паризької “Культури”*, [у:] *Prace Komisji Środkowoeuropejskiej PAU*. Wydział Historyczno-filozoficzny, pod red. J. Machnika i I. Stawowy-Kawki, Kraków 2011, s. 45–56.

³ Під час цієї зорганізованої у червні 2013 р. Факультетом Міжнародних і політичних студій Ягеллонського університету конференції під заголовком “Поляки, українці, росіяни. Шляхи пізнання і порозуміння” з участю м.ін. знаменитого вченого Александра Ліпатова з Москви дискутовані були також обговорені нами вище проблеми усіх трьох народів. Корисно додати, що на цій конференції

дослідників з Росії, України, Польщі та столиці Євросоюзу – Брюсселю, представником якого був Мацей Ольхава, є свідомством того, що все більше і більше представників російських академічних середовищ перш за все у Москві, переконується, що Росія у власному інтересі повинна піти у сліди Польщі і реалізувати програму Єжи Гедройця, котра вимагає визнання незалежної України. Визнання незалежності України офіційною московською владою допоможе політикам у Кремлі визволитись від неомперських стремлінь з метою підпорядкування собі України⁴.

З проникливого аналізу дбайливо зібраних Автором документів та оцінок політологів, публіцистів й політиків виникає, що Євросоюз насправді “стоїть перед величезним шансом щоб «допомогти Україні стати на якір там, де її місце – в Європі»” – як читаємо у кінцевих висновках Автора. Як важливе завдання для історії Європи, її безпеки і всестороннього розвитку мають до виконання європейські й українські політики – усвідомлюють слова перестороги Збігнева Бжезінського⁵ і Олександра Мотиля⁶, які стали епіграфом книжки Мацея Ольхави. Обидва авто-

Мацей Ольхава прочитав дуже цікаву доповідь під заголовком *Євросоюз чи Європа? як вибір України. Регіональні різниці у сприйманні й поглядах українського суспільства на минуле й майбутнє*, який викликав особливе зацікавлення і дискусію зібраних. У тому контексті дуже цікаву думку представив А. Ліпатов, доказуючи, що у наслідку зруйнування Києва під час татарської навали 1240 року, ізольована від західної культури московська держава перетворилась у Монгольську Русь, в якій сформувалась перетривала до сьогодні “система влади, яка не передбачає діалогу представників влади з суспільством”. Див. А. Ліпатов, *Росія на руїнах Русі*, місячник “Uważam Rze” 2013, nr 5(14), s. 52–55.

- ⁴ “Об Україну і об її стосунок до української незалежності – як пише Л. Шевцова – спотикається багатьох російських інтелектуалів, в тому числі лібералів. Ідея незалежної України у своєму часі допомогла окреслитись польським елітам. Сьогодні та сама ідея є необхідна для знайдення нової тотожності росіянам”. Л. Шевцова, *Наш герой не наших часів. У 10-ту річницю смерті Є. Гедройця*, “Gazeta Wyborcza” 2010, nr 213 (731). Пор. Л. Шевцова, *Єжи Гедройц: російський взгляд*, “Новая Польша” 2010, № 9, с. 3–6.
- ⁵ “Час може й не працює на користь добровільного підпорядкування Києва Москві, але нетерпеливі російські натиски, які прямують до цієї цілі і байдужість Заходу можуть спричинити потенційно вибухову ситуацію на окраїнах Європейського Союзу”. Z. Brzezinski, *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*, New York. Basic Books. 95.
- ⁶ “Коли Європейський Союз не хоче, або не буде в силі захистити демократію на власному подвір’ї й запобігти перетворенню України у другу Югославію, тоді Євросоюз так само не має сенсу, як порожнім є його зобов’язання дотримувати

ри висловлюють обґрунтовані і слушні – як видно з реакції Москви на близький саміт України-ЄС у Вільнюсі – побоювання перед фатальними як для України, так і Європейського Союзу наслідками евентуального замкнення перед Україною дверей до європейської сім’ї.

Беручи до уваги представлений Автором книжки триваючий вже 22 роки як же нелегкий, але “спільний [Євросоюзу і України] марш під прапором Євросоюзу”, дійсно важко уявити собі яку-небудь причину, з приводу якої обидві сторони могли б не підписати інтеграційну угоду у Вільнюсі, котру роками узгоджували і допрацьовували. Причини змарнування тих історичних й фундаментальних для майбутності всієї Європи шансів аж годі собі уявити, якщо взяти до уваги, що:

по-перше, бажання інтеграції з Євросоюзом висловлює значна більшість українського суспільства і, що особливо важливе, проєвропейський напрямок декларують також головні політичні партії, які в українському парламенті схвалили відповідну постанову значною конституційною більшістю 315 голосів (зі 345 присутніх у Верховній Раді);

по-друге, завдяки терпеливій, кропіткій, але щирій співпраці і зусиллям багатьох інституцій та особистостей з обох сторін діалогу держав Євросоюзу й України, як європейські, так і українські політики є свідомі необхідності змін та потреби виправлення своїх власних неправильних становищ і дій, які залишаються останніми перепонами на дорозі до повного порозуміння. Усі ті проблеми переконливо, коротко й чітко формулює Мацей Ольхава у двох останніх висновках своєї книжки.

Повертаючись до висловлених на початку у епіграфах книжки думок Збігнева Бжезінського і Олександра Мотиля, Мацей Ольхава стверджує, що “«Росія передусім» – це не правильний підхід”. У тому місці Автор висловлює власну думку, яка вказує на головні джерела усіх нещасть України і пов’язані з ними проблеми, що не дозволяють встановити партнерські й добросусідські відносини з державами Європейського Союзу, а особливо з існуючими весь час “між конфліктом і діалогом”⁷ відносинами з його східним сусідом – Російською Федерацією. У двох ключових висновках своєї книжки Автор підкреслює, що “політика Євросоюзу супроти України не може бути сформульована як реакція на поточні відносини на лінії Брюссель–Москва чи Київ–Москва. Європейський Союз не може пого-

тися нібито гуманітарних європейських цінностей”. Alexander J. Motyl, *End of Ukraine and Future of Eurasia*, “Kyiv Post”, 7 травня 2010.

⁷ Див. R. Kęsek, *Między konfliktem a dialogiem. Polityka Ukrainy wobec Federacji Rosyjskiej w latach 1997 – 2004*, Biblioteka Fundacji św. Włodzimierza, Kraków, 2010, s. 246.

дживатись на фінляндизацію України, тому що це лише збільшить неоімперський апетит Кремля та ще більше вчинить залежною Європу від російських сировин⁸. У тому контексті – як влучно доказує Мацей Ольхава – позбавлені усіх основ здаються очікування владою у Києві на які-небудь корисні наслідки, котрі мали би виникати зі створення з України “моста між Росією і Заходом”. Як читаємо ж у розділі, присвяченому тій проблемі, евентуальна і далеко непевна “політична ціна дешевого газу, який пропонує «спілка Кремль» є висока. Відтягає він Україну від Євросоюзу, тому що перешкоджає у проведенні необхідних реформ в енергетичній системі”⁹.

Вищевказані – як здається – ключові аргументи заслуговують на глибоке переосмислення і врахування з огляду на їхні різноманітні наслідки не тільки економічні, але політичні й суспільні, які виникають з веденої Москвою газової війни з Україною. Відомо ж, що унезалежнення від російських енергоносіїв дозволить заощаджені таким способом гроші у першу чергу виділити на піднесення рівня життя тих громадян Євросоюзу, яким найбільш потрібна допомога, в тому числі також громадян України. Натомість енергетична безпека, яка необхідна для економічної стабілізації та цивілізаційного розвитку кожної держави – як підкреслює Автор – є неможлива без елімінації застосовуваного Москвою при кожній нагоді газового аргументу у політичній грі. Заложником постійної газової війни не випадково стала колишня прем’єр-міністр Юлія Тимошенко, змушена під тиском Євросоюзу підписати договір з тодішнім прем’єр-міністром Росії Владіміром Путіним. Тому лише після елімінування політичного чинника з економії, в тому числі під час визначання ціни на газ, стане можливою поглиблена і всеохоплююча зона вільної торгівлі (ЗВТ), яка є інтегральною частиною Угоди про членство України в Євросоюзі, якої головним завданням – як доказує Мацей Ольхава – є покращення торговельного обміну й підвищення суспільного добробуту¹⁰.

У свою чергу в умовах стабільної економічної ситуації стане можливим відродження універсальних цінностей й духових потреб серед “слов’янських народів, того другого “легеня” нашої спільної європейської вітчизни”, як це окреслив Іван Павло II у своїй промові 11.10.1988 р. в Європейському Парламенті. Прагненням папи було, щоб “Європа, незалежна і оснащена вільними інституціями поширилась аж до кордонів, які визначає її географія, ще більше історія... [де] інспірована християнською вірою культура так глибоко назначила минуле життя усіх народів нашої

⁸ Пор. розділ “Кінцеві внески і рекомендації”.

⁹ Пор. розділ “Україна: міст до Європи”.

¹⁰ Пор. підрозділ “Поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі (ЗВТ)”.

Європи, народів грецьких, латинських, германських і слов'янських, незалежно від усяких епохальних трагедій понад суспільними та ідеологічними системами”¹¹. Як же промовистим стає факт, що Іван Павло II, який схвалював концепцію розширення Європейського Союзу народами Центральної й Східної Європи, і є автором слів-лозунгу: “Від Люблінської до Європейської Унії” – тринадцять років після славного послання у Європейському Парламенті, під час історичної прощі у 2001 році в Україні сказав: “Тут церква дихає двома легенями східної і західної традиції”¹².

Також більшість східноєвропейських інтелектуалістів присвятила свою творчість і життя співтворенню гідного і мирного співжиття усіх громадян, народів і держав, які мають пошану для “вільності і гідності людини, які лежать у фундаментах європейської свідомості” і “нерозлучно зв’язаної з нею етикою відповідальності”¹³, якої дуже часто не вистачає діячам у посткомуністичних державах.

¹¹ Цит. за матеріалами конференції 7 червня 2013, Краків, *Європарламент. Поворот Сходу на Захід*, організованої головою Спільки Май’77 євродепутата Богуслава Соніка. Дивись також матеріали конференції організованої Ягеллонським університетом у Кракові 2011 року під заголовком: “Європа обох легенів у письмений і душпастирський спадщині Івана Павла II, в якій взяли участь вчені з України, Росії, Польщі й Європейського Парламенту.

¹² “Церква – наголошував у Києві у 2001 році Іван Павло II – представляє божественну й людську дійсність, збагачену генієм української культури. Тут Церква дихає двома легенями східної й західної традиції. Тут у братерському діалозі зустрічаються ті, які черпають з джерел візантійської духовності, а також і ті, які живляться духовністю латинською. Тут зустрічається та взаємозбагачується глибокий сенс таїнства, яке панує у Святій Літургії Східних Церков та містична істотність латинського обряду”. Після повернення з України під час генеральної аудієнції у Ватикані 4 липня 2001 року підсумовуючи “незабутні переживання у Києві і Львові під час Євхаристичних Богослужінь у латинському і візантійському обряді” папа сказав, що “було це немов переживання Літургії обома легенями. Так було наприкінці першого тисячоліття по Христі, перед злочасним поділом між Сходом і Заходом. Молімося разом, щоб розмаїття традиції не перешкоджало єдності у вірі і церковному житті. *Ut unum sint* (Щоб усі були одно) – ці слова ревної молитви Христа мають красномовне вираження на тій землі “без меж”, історія якої, будучи записаною кров’ю, містить заклик бути мостом між двома розділеними братами”. Цит. за В. Мокрий, *Апостольське Слово Івана Павла II в Україні у 2001 році*, Краків 2002, с. 325 і 413.

¹³ Поп. А. Laignel-Lavastine, *Duchy Europy. Wokół dzieła i myśli Czesława Miłosza, Jana Patočki i Istvana Bibo*, z francuskiego przełożył Jan Maria Kłoczowski, Sejny: Pogranicze, 2012, s. 40 і 70.

Власне тому побудови на основі тих європейських цінностей міжлюдських і міжнародних стосунків очікує Євросоюз від України. Ось чому Україна, яка прагне членства в Євросоюзі ніяк не може ухилитися від прийняття європейських стандартів, що гарантують своїм громадянам особисту вільність, безпеку, гідне життя усіх громадян України, державна влада якої зобов'язана розвивати партнерські і добросусідські відносини з усіма своїми сусідами. Тому – як слушно підсумовує у кінцевому висновку своєї книжки Мацей Ольхава – відповідальність за майбутнє України лежить остаточно у руках самих українців. Тому без проведення радикальних змін як у економіці, так і в політиці, а особливо без проведення відповідних змін у вибірково діючій політизованій судовій системі, яскравим прикладом чого є вирок колишньої прем'єр-міністр Юлії Тимошенко, Україна може піти “дальше у напрямку Євразії, ніж в напрямку Євросоюзу, але це рішення – підкреслює Автор в останніх реченнях своєї книжки – остаточно піднімуть самі українці. Це зрозуміле, що для проведення тих необхідних змін Україна потребує підтримки зі сторони Євросоюзу, особливо від тих держав, котрі самі раніше з подібної допомоги скористали, а сьогодні є частиною європейської сім'ї”. Буде це позбавлена хаосу, безпечна “Родинна Європа”, яка гармонійно функціонує і розвиває всі ділянки життя і про яку мріяли якже зичливі і віддані Україні: Чеслав Мілош, Станіслав Вінценз, Єжи Гедройч, Богдан Осадчук, Василь Стус, Андрей Д. Сахаров та їхні гідні спадкоємці.

Варто доповнити у цьому місці, що завдяки праці багатьох польських політиків, у тому числі євродепутатів, а особливо голові Європарламенту професорові Єжи Бузекові, щасливим збігом обставин найбільш витривалим і послідовним речником євроінтеграційних стремлень українців є підтверджена в часі своєї президенції в ЄС активна і ефективна діяльність Польщі¹⁴ на чолі спочатку з президентом Лехом Валенсою та вельми заслуженим і діючим до сьогодні президентом Александром Квасньневським, а також президентом Лехом Качинським. Останнім часом особливо терпеливою, активною і, як можна надіятись, ефективною є діяльність для євроінтеграції України президента Броніслава Коморовського.

¹⁴ Див. на цю тему розділи, присвячені Східному партнерству та закінченню переговорів у справі Угоди про асоціацію України з ЄС в науковій монографії проф. Ягеллонського університету Януша Ї. Венца: J.J. Węc, *Pierwsza polska prezydentura w Unii Europejskiej: uwarunkowania – procesy decyzyjne – osiągnięcia i niepowodzenia*, Seria Societas pod red. Bogdana Szlachty, Kraków 2012, s. 39–41, 90–95, 233–235.

Треба сподіватись, що також важко потерпіла на своїй дорозі до свободи Литва, як господар саміту Східного Партнерства у Вільнюсі, залишиться до кінця союзником відвічних прагнень українського народу, який зберігає гідні відродження унійні традиції усіх чотирьох, включно з білорусами і українцями, народів польської і литовської держави – І Речі Посполитої. Продовжувачами створених протягом століть литовський цінностей і традиції є сьогодні покоління євродепутата, президента Вітаутаса Ландсбергіса, президента Валдаса Адамкуса і нинішньої президент Литви Далі Грибаускайте.

Годі тоді не радіти від сатисфакції з появи тієї суспільно дуже потрібної книжки, яка знаменито включається у актуальну дискусію на тему цілей, корисних наслідків й можливостей членства України у Євросоюзі.

Слід також на кінець висловити надію, що представлена й рекомендована усім європейським та українським політикам і прихильникам європейських прагнень українців книжка викликатиме ще більше зацікавлення, як і попередня книжка того молодого Автора, в якій він намагається окреслити, яке місце займає Україна в геополітичній стратегії Сполучених Штатів Америки¹⁵. Треба очікувати, що Автор рекомендованої тут другої книжки, яка торкається творених на наших очах фактів, матиме свою роль для підписання історичної угоди про інтеграцію України з Євросоюзом. Треба сподіватися, що книга ця викликатиме не менше зацікавлення, ніж його перша книжка, яку високо оцінив визначний і вельми заслужений для досліджування причин конфліктів та їх запобігання як в Україні та Європі, так і у світі Збігнев Бжезінський, а яку також схвалили такі визначні дослідники й політики, котрі поділяють європейські прагнення України, як нинішній посол Європейського Союзу в Україні Ян Томбінський, Олександр Мотиль та Анжей Новак, про яких неодноразово згадував Автор.

Тому можемо вірити, що стануть допомогою усім зацікавленим висказані у цьому знаменитому аналізі висновки і рекомендації представника наймолодшого покоління українознавців Мацея Ольхава, який здобув освіту в американському і польському університетах під час паралельних студій на європеїстиці й українознавстві Факультету Міжнародних і політичних студій Ягеллонського університету. На окреме підкреслення заслуговує той факт, що Автор підготував свою вельми корисну книжку *Зірки і Тризуб: Європейська інтеграція України* під час своєї праці в Європейському Парламенті. Автор мав тому досконалу нагоду збирання і аналізу матеріа-

¹⁵ Пор. М. Ольхава, *Імперіальна гра. Україна у геополітичній стратегії Сполучених Штатів – Imperialna rozgrywka. Ukraina w geopolitycznej strategii Stanów Zjednoczonych*, tłum. J. Piasecki, Kraków 2009, s. 248.

лів під час активної участі в діях Європейського Парламенту, які торкалися співпраці з Україною, включно з підготовлюванням резолюцій парламенту, а також участі у місіях спостерігачів, в тому числі під час виборів в Україні.

Важливе, що Автор, який володіє англійською, польською, українською, іспанською мовами, свою книжку вирішив видати паралельно англійською, українською і польською мовами, щоб з одного боку, усвідомити українським політикам, що Європейський Парламент звертає дуже важливу увагу на розвиток і функціонування державної мови кожного народу, який є членом Євросоюзу, а особливо привертає увагу на функціонування і розвиток української державної мови. З того приводу не випадково проблему української мови у міжнародних і дипломатичних відносинах Києва з Євросоюзом представив Мацей Ольхава в окремому розділі книжки, а також у рефераті, прочитаному на організованій у 2012 році конференції¹⁶. При тому Автор книжки слушно зауважує, що до часу незалежності України, мова українська не могла протягом століть розвиватись у природній спосіб, була переслідувана, а сьогодні її маргіналізують та використовують до політичної боротьби. Гарантоване у Конституції України функціонування української державної мови – у переконанні Автора – не виконано, тому що з малими винятками українська державна мова неprisутня і не функціонує у міжнародних контактах політиків, а також у різноманітних інституціях, у тому числі в дипломатичних переговорах України з державами Євросоюзу та іншими державами у світі. З іншого боку, з виданою трьома мовами книжкою Автор прагне дійти до українських політиків, які беруть участь у вирішуванні долі України, її культурного, економічного розвитку, та діяльність яких робить враження, що Україна – це російськомовна держава.

Додаткове значення має також факт, що написану випускником Ягеллонського університету в Кракові книжку на користь євроінтеграції України видала діюча від 1990 року краківська Фундація св. Володимира, який прийнявши християнство 1025 років тому у Києві, підтвердив приналежність України до Європи з її християнською у своєму ґрунті культурою.

Володимир Мокрий

¹⁶ Див. матеріали конференції, зорганізованої у Ягеллонському університеті у Кракові “Українська мова у житті та діяльності еліти в Україні протягом віків. Культура, наука, освіта, релігія, суспільство, політика” у листопаді 2012 р.

Вступ

Час може й не працює на користь добровільного підпорядкування Києва Москві, але настирливий натиск Росії у прагненні досягти цієї мети та байдужість Заходу можуть спричинити потенційно вибухову ситуацію на рубежах Європейського Союзу¹.

Збігнев Бжезінський

Якщо Європейський Союз не зможе захистити демократію на власному подвір'ї та запобігти перетворенню України в другу Югославію, тоді він так само беззмістовний, як і його порожні обіцянки дотримуватися гуманістичних європейських цінностей².

Олександр Мотиль

Зв'язок на лінії Брюссель–Київ: Партнерство, товариство чи членство?

Виграні президентські вибори у лютому 2010 р. головним переможеним Помаранчевої революції Віктором Януковичом змусила експертів задуматися над питанням: “Хто втратив Україну?”³. І попри дискусію, чи таке питання взагалі чесне, чи не принижує воно самих українців та не переоцінює роль іноземних впливів⁴, важко позбутися відчуття, що Україна

¹ Zbigniew Brzezinski, *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*, Basic Books, New York, с. 95.

² Alexander J. Motyl, *End of Ukraine and Future of Eurasia*, “Kyiv Post”, 7 травня 2010.

³ Див. Sabine Fisher, *Has the EU Lost Ukraine?* “ISS Analysis”, European Union Institute for Security Studies, luty 2010; Owen Matthews, *How Europe Lost Ukraine: Why Brussels Turned Its Back*, “Newsweek”, 1 лютого 2010; Iwan Krastew, *Who Lost Ukraine?*, “World Affairs”, 2 лютого 2010, http://www.worldaffairsjournal.org/new/blogs/krastev/Who_Lost_Ukraine.

⁴ Іван Крастев, відповідаючи на статтю Оуена Метьюса, стверджує: “це правда, що у своїй політиці ЄС був нерішучим і неефективним. Але переконання, що Україну можна загубити (або знайти) внаслідок політики Брюсселя – це небезпечна омана [...] Це не Європа загубила Україну. Можливо, Україну ніхто й не губив. Iwan Krastew, *Who Lost Ukraine?*”

втратила історичний шанс 2004–2005 р. Сьогодні знову повертаються уже відомі олігархічно-авторитарні тенденції, характерні для часів Леоніда Кучми. А може, насправді вони ніколи й не зникали, а лише тимчасово припинили під натиском Помаранчевої революції та міжнародної уваги?

Сьогодні загроза недемократичного контролю влади над судовим апаратом видається дуже реальною, про що свідчить хоча б селективний характер судового процесу над экс-прем'єр-міністр Юлією Тимошенко про перевищення нею повноважень під час переговорів з Росією щодо постачання газу у 2009 р. Висновок багатьох експертів такий: «руками» суду Президент Янукович намагається усунути свого політичного конкурента, оскільки визнання Ю. Тимошенко винною унеможлиблює її участь у наступних президентських виборах. Якщо така оцінка правильна, це дуже ризикований маневр, який може мати далекосяжні наслідки для Президента Януковича і *Партії регіонів*. Як підкреслює Олег Варфоломеев,

Янукович нині перебуває в ситуації родом з “Параграфу 22”. Якщо він помилує Тимошенко (у 2006–2007 рр. він серйозно задумувався над сценарієм, який передбачав союз з колишньою прем'єр-міністром), тоді він зменшить виборчі шанси *Партії регіонів* і розчарує багатьох своїх прихильників. Натомість, якщо суд визнає її невинною під час апеляційного провадження, то з'являться голоси, що вердикт був наслідком політичного замовлення Януковича. Якщо Тимошенко залишиться у в'язниці, стосунки з Європейським Союзом і Росією будуть і надалі погіршуватися⁵.

Міжнародні наслідки дій Януковича вичерпно підсумував колишній посол США в Україні Стівен Пайфер:

Янукович затіяв геополітичну гру, як видається, припускаючи, що Захід, а особливо Європейський Союз, заплющить очі на його антидемократичний курс і прийме Україну в обійми. Це, однак, невлучне припущення, яке несе загрозу розбалансувати закордонну політику України. Наслідком цього може бути значне ослаблення переговорних позицій України відносно Росії, яка готова до напруженої гри зі своїм українським сусідом⁶.

Реакція Європейського Союзу – це перший сигнал, що “операція” проти Тимошенко може принести нинішній владі більше втрат, ніж зисків.

Згідно з заявою від 26 травня 2011 р. речника Верховного представника Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки Кетрін Ештон щодо справи Юлії Тимошенко, ЄС занепокоєний

⁵ Oleg Varfolomeyev, *Isolated president*, “European Voice”, 14 червня 2012.

⁶ Steven Pifer, *Ukraine's Perilous Balancing Act*, Brookings Institution, березень 2012 р., с. 106.

сигналами, що справа проти представників попередньої влади може бути “політично умотивованою”. Тому Брюссель

і далі підкреслюватиме необхідність визнання українською владою верховенство права та проведення справедливих, безсторонніх та незалежних судових процесів. Звертаємо увагу на небезпеку створення відчуття того, що судові заходи застосовуються вибірково, тому наголошуємо на важливості гарантувати максимальну прозорість у розслідуванні та процесах. Ми вважаємо ці принципи особливо важливими для країни, з якою маємо намір поглиблювати відносини, збудовані на політичному союзі⁷.

У червні 2011 р. Європейський парламент прийняв резолюцію у справі Юлії Тимошенко та інших членів попереднього уряду. Парламентарії, зокрема, підкреслили, що ЄС постійно наголошує на необхідності чіткого дотримання законодавства та застерігає від будь-якого використання карного права як інструменту для досягнення політичних цілей⁸. Реакція ЄС значно загострилася після арешту Юлії Тимошенко. 5 серпня 2011 р. Кетрін Ештон та Штефан Фюле – єврокомісар з питань розширення та Європейської політики сусідства, видали спільну заяву, в якій підкреслили, що вони “глибоко занепокоєні” рішенням Печерського районного суду, яке призвело до ув’язнення Юлії Тимошенко⁹.

10 грудня 2012 р. Рада Європейського Союзу знову виразила своє занепокоєння політично упередженими судовими вироками стосовно членів попереднього уряду (в результаті судових процесів, які не відповідали міжнародним стандартам) і наголосила на необхідності імплементації усіх рішень Європейського суду з прав людини, а також рекомендацій Ради Європи щодо умов перебування і медичної допомоги особам, узя-

⁷ Statement by the spokesperson of EU High Representative Catherine Ashton on the case of Yulia Tymoshenko, 26 травня 2011, EEAS, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/122218.pdf.

⁸ Там само.

⁹ Їх резолюція повторювала попередні заяви: “ЄС та інші міжнародні партнери України неодноразово підкреслювали необхідність справедливого, прозорого і незалежного судочинства, щоб уникнути відчуття політики вибіркової справедливості. Отож, нинішні події викликають побоювання про стан правосуддя в Україні”. Представники ЄС нагадали також про “високі стандарти, які очікують від країни, що хотіла б приступити до політичного зближення з ЄС” і закликали Україну “дотримуватися принципів і спільних цінностей, які є основою Східного партнерства”. Joint statement by EU High Representative Catherine Ashton and Commissioner Stefan Füle on the arrest of Yulia Tymoshenko in Ukraine, 5 серпня 2011, EEAS, http://consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/124193.pdf.

тим під варту. Було підкреслено також потребу діалогу з опозицією, удосконалення виборчої системи, основаної на виборчому законодавстві та необхідність визначення прозорих принципів рівного доступу до засобів масової інформації усім учасникам виборчого процесу. Крім того, Рада підкреслила важливість спільно ухваленого Порядку денного асоціації Україна – ЄС, що є необхідною умовою прийняття в майбутньому Угоди про асоціацію та Угоди про глибоку і всеосяжну зону вільної торгівлі, проведення виборчих, судових та конституційних реформ. Що особливо важливо, ЄС підтвердив “взяти на себе зобов’язання підписати Угоду про асоціацію”, як тільки українська влада “продемонструє рішучі дії та відчутний прогрес” у цих реформах. Її підписання може відбутися ще “до проведення саміту Східного партнерства у Вільні (листопад 2013 р.)”¹⁰.

Це рішення було повторено також під час XVI саміту ЄС-Україна, який відбувся в Брюсселі 25 лютого 2013 р. На цьому ж саміті голова Європейської Ради Герман ван Ромпей згадував про чіткі критерії ЄС (стосовно вибіркової дії правосуддя, виборів і реформ, які передбачає Порядок денний асоціації Україна – ЄС) і підкреслив, що Європейський Союз закликає Україну до “рішучих дій у досягненні відчутного прогресу в цих напрямках до початку травня...”¹¹ Тобто де-факто Президенту Віктору Януковичу було поставлено ультиматум: до травня виправити ситуацію і цим показати, що Угода про асоціацію і європейська інтеграція України є для нього важливою. Однак, які кроки повинен зробити Європейський Союз у випадку недосягнення у цьому питанні “відчутного прогресу”?

Можна дуже легко погодитися з фактом нинішнього погіршення ситуації в Україні, значно важче запропонувати ефективні рішення, які б допомогли Україні не дрейфувати в недемократичному напрямку. Чи Європейський Союз повинен перейти від слів до дій, якщо Юлія Тимошенко залишиться у в’язниці? Який тиск може здійснювати на Україну Брюссель і чи повинен він пригрозити затримкою підписання Угоди про асоціацію? Можливо, не так легко знайти відповідні ліки від українських недуг, проте залишити свого сусіда без жодної допомоги Європейський Союз також не може.

¹⁰ У грудні 2012 р. Рада видала заяву, в якій зазначила своє “занепокоєння фактом, що перебіг парламентарних виборів від 28 жовтня був неоднозначним; під час виборів було стверджено багато недоліків та вони засвідчили погіршення ситуації у кількох сферах порівняно з тими стандартами, які вже було досягнуто”. Див. Council conclusions on Ukraine, 3209th FOREIGN AFFAIRS Council meeting, Brussels, 10 грудня 2012.

¹¹ European External Action Service, “EU-Ukraine Summit, Brussels 25 February 2013”, http://www.eeas.europa.eu/top_stories/2013/250213_eu-ukraine_en.htm.

У своєму аналізі Верховної Ради попереднього скликання Девід Дж. Крамер влучно стверджує, що вона була “гумовою печаткою виконавчої влади”, а “*checks-and-balances* відносно уряду було викинено через вікно”¹². Однак під час чергових парламентських виборів у жовтні 2012 р. опозиція довела, що вона не втратила духу боротьби¹³.

Результати виборів показали, що незважаючи на звинувачення в маніпуляціях з виборчими урнами, запізнення із підрахунком голосів та відсутність прозорості в виборчих комісіях, Партія регіонів не могла сфальсифікувати вибори до такого рівня, щоб отримати самостійну конституційну більшість у Верховній Раді. Проте, беручи до уваги нещасливий поворот України, Європейський Союз стоїть перед тактичною дилемою: продовжувати курс на зближення чи відступити? З одного боку, вибираючи перший варіант і подаючи руку Україні, європейські політики побоюються, зрозуміла річ, легітимізувати нинішнього Президента й уряд, відповідальних за ув’язнення “прозахідної” Тимошенко. З іншого ж, у випадку відмови від обраного напрямку і зменшення підтримки ЄС з’являються побоювання, що українській владі нічого буде втрачати і її авторитарні зазіхання досягнуть zenit. Окрім питання санкцій щодо України, яких ніхто в ЄС ще серйозно не обмірковував, ця проблема нагадує дебати стосовно Білорусі. Однак Україна – це не Білорусь, і здається малоймовірним, щоб “останню диктатуру Європи” хтось хотів би скопіювати. У зв’язку із цим поєднання кроків на зближення та політичного тиску з боку ЄС дало б найбільші шанси досягнути бажаних результатів. Зберігаючи рішучу позицію щодо українського уряду і Президента, Брюссель може таврувати їх недемократичні дії та зловживання; натомість продовження політики зацікавлення Україною з боку ЄС посилає українській суспільності сигнал: “Ми хочемо, щоб ви були ближчими до нас”. Немає кращої дороги (що спробуємо довести у цій книжці), ніж та, яка пролягає через Угоду про асоціацію, і яка нині є предметом дискусій.

Представлений нижче аналіз є оглядом стосунків ЄС-Україна від 1991 до 2013 року. В яких сферах відбувся найбільший прогрес і де найкраще розвивалося співробітництво в останні 20 років? Які помилки було зроблено з обох боків і чи втрачені можливості мають шанс повторитися? Особливу увагу приділимо питанню переговорів про Угоду про асоціацію та економічні переваги, які виникають з Угоди про глибoku і всеосяж-

¹² David J. Kramer, *Clinton to Kyiv: Speaking Truth to Power, Transatlantic Take*, German Marshall Fund, 1 липня 2010.

¹³ На жаль, ця боротьба, у фізичному сенсі, часто відбувається в самій Раді, що шкідливо впливає на імідж України.

ну зону вільної торгівлі (ЗВТ). Окремий розділ буде присвячено місцю України в рамках Програми східного партнерства та розкриттю потенціалу, який несе ця ініціатива. У висновках уміщено низку рекомендацій щодо шляху України до інтеграції з Європейським Союзом.

Коротко кажучи, вживаючи жаргон фінансової кризи, можна сказати, що Україна є “надто великою, щоб упасти”. Саме тому питання європейської інтеграції та дальшої демократизації Києва не є питанням “чи?”, а питанням “коли?”... та насамперед “як?”.

* * *

У 2008–2012 роках я працював на посаді радника у справах України Комісії закордонних справ Європейського Парламенту (АФЕТ). Дораджуючи політичній групі, до якої входили голови делегацій ЄС-Україна та постійний доповідач комісії АФЕТ на тему України, я мав унікальну нагоду брати активну участь в роботі Європарламенту щодо відносин з Україною. До моїх обов’язків, зокрема, належала підготовка проєктів резолюцій, підготовка компромісних текстів та участь в переговорах між політичними групами, у тому числі *Європейської народної партії* (ЕРП), соціалістами, зеленими і консерваторами. Я також співпрацював із Представництвом України при Європейському Союзі, був у групі міжнародних спостерігачів під час виборів в Україні, а також брав участь у заходах, пов’язаних з моніторингом роботи та переговорами щодо Угоди про асоціацію.

Хочу подякувати професорові Володимирі Мокрому з Ягеллонського університету за поради і допомогу, без яких ця книга не могла би з’явитися. Також дуже дякую за постійну підтримку директорові Мистецького товариства в Чикаго Кшиштофу Камишеву. Редакцією польської і англійської версій книжки займалися Якуб Пясецькі, Міхал Невмарк, Андрій Вітренко, Войцех Данецькі і Наталія Щепаняк. Усім цим особам сердечно дякую за думки і поради. Окремі слова подяки хочу висловити моїй дружині – Марті, за її сердечну допомогу, цінні вказівки і терпеливість. Книжку присвячую моїм батькам – Ірені Щепаняк і Александру Ольхаві.

I. Батіг чи пряник? Рецепт європейської інтеграції України

У червні 2011 р. визначні представники українських і західних аналітиків, зокрема Тарас Кузьо, Едвард Чоу, Микола Рябчук, Ярослав Грицак, підписали звернення до ЄС, в якому звертають увагу, що з огляду на гострий і зростаючий регрес демократії в Україні під владою Віктора Януковича “ЄС може опинитися перед реальністю, що Україна може стати авторитарним режимом”. Автори закидають ЄС, що він “не ставить жорсткіших вимог у ході переговорів з Україною щодо Угоди про глибоку і всеосяжну зону вільної торгівлі”. Крім цього, якщо українська влада сьогодні не переймається критикою з боку Європи щодо недотримання демократичних принципів, то тим більше вона буде глухою після підписання нової політичної та торгівельної угоди з ЄС. Виходом у такій ситуації може бути “використання і пряника, і батога” одночасно. ЄС “повинен просувати вперед політичні й торгівельні угоди тільки тоді, коли команда Януковича виразно продемонструє свої зобов’язання щодо пошанування європейських цінностей. ЄС повинен негайно взятися за Україну”¹⁴. Як слушно відзначив Олександр Мотиль, постулати авторів звернення можна звести до такого твердження: якщо не буде демократії в Україні, не буде інтеграції з Європою.

У своєму коментарі до цього постулату інтелектуалів, які, безсумнівно, мають на меті добро України, Мотиль підкреслює, що ця теза є найгіршою порадою з-посеред можливих для України і цілої Європи, з огляду на те, що “стратегічні рішення повинні мотивуватися стратегічними цілями, і що навіть авторитарна Україна повинна бути інтегрована в європейські інституції”¹⁵.

¹⁴ Dan Hamilton, Taras Kuzio, Lucan Way, Edward Chow, Nico Lange, Mykola Riabchuk, Yaroslav Hrytsak, Olexiy Haran, Serhiy Kudelia, Yuriy Lukanov, *EU should get tough now with Yanukovich*, “Kyiv Post”, 16 червня 2011, http://www.kyivpost.com/news/opinion/op_ed/detail/106920.

¹⁵ Alexander J. Motyl, *Integrating an Authoritarian Ukraine into Democratic Europe?*, *Ukraine’s Orange Blues*, World Affairs, 24 червня 2011, <http://www.worldaffairsjournal.org/new/blogs/motyl?from=6&to=10>. Пор. також: О. Мотиль, *Інтеграція авторитарної України до демократичної Європи?*, <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=4873>.

Україна сьогодні стоїть на роздоріжжі. Якщо вона підпише Угоду про вільну торгівлю з ЄС і стане її асоційованим членом, її шанси стати демократичною, ринковою, сучасною і західною країною зростуть. Якщо вона не рухатиметься в бік Європи, то залишатиметься в ізоляції на нічийній землі, або, що набагато ймовірніше, рухатиметься в бік Митного союзу під російським проводом, членство у якому гарантує, що Україна стане авторитарною, олігархічною, відсталою та антизахідною країною¹⁶.

Мотиль признає, що у кінцевому розрахунку Україна, її уряд і громадяни самі вирішать, чи держава стане демократичною і зорієнтованою на вільний ринок. Тим не менше, нагадує аналітик, міжнародні інституції можуть ефективно “підштовхувати” державу в цьому напрямку. Демократичні інституції “змушують уряди і окремих осіб дотримуватися правил, і навіть якщо їх часто порушують, зазвичай вони з часом закорінюються”. Мотиль питає:

Що краще для України? Щоб українські олігархи підтримували стосунки з багатими й впливовими в Давосі чи у Мінську? Щоб еліта Партії регіонів вела переговори з Брюсселем чи з Москвою? Де вони з більшою ймовірністю навчаться демократії або будуть змушені пристосуватися до неї та до ринку?¹⁷

Україна не перетвориться на демократичну державу за короткий час, але буде йти у цьому напрямку, “якщо українці їздитимуть до Європи, якщо європейські економічні зв’язки з Україною зміцнюватимуться”¹⁸. Тому *Угода про асоціацію* може відіграти ключову роль. Ірина Солоненко і Пітер Рутланд вважають:

Підписання Угоди [про асоціацію] означало б, що Україна бере на себе серйозні зобов’язання щодо реформ. Беручи до уваги, що найбільші перешкоди в білатеральному торгівельному обміні ЄС-Україна – це позатарифні платежі, доступ до ринку ЄС буде вимагати від України прийняти понад 1500 сторінок спільних регулювань. Угода про асоціацію буде становити юридично затвержене порозуміння, яке означає, що ЄС і європейські фірми зможуть подавати скарги на Україну до Суду Європейського Союзу, якщо якісь пункти угоди будуть порушені і навпаки¹⁹.

Тема підписання *Угоди про асоціацію* була також порушена групою 50 українських експертів, представників різних недержавних неприбут-

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Iryna Solonenko, Peter Rutland, *Beyond sticks and carrots: Western Policy towards Ukraine*, “Kyiv Post”, 16 серпня 2011, http://www.kyivpost.com/news/opinion/op_ed/detail/110526.

кових організацій та журналістів у листі до лідерів інституцій Європейського Союзу²⁰:

Як громадяни України ми різко засуджуємо регрес в демократичних стандартах і ослаблення верховенства права в державі. [...] Ми також цілковито поділяємо відповідне занепокоєння з боку ЄС. Припинення політично мотивованого вибіркового судочинства, виправлення помилок, що вплинули на хід та результати парламентських виборів 2012, та проведення реальних реформ відповідно до *Порядку денного асоціації* залишаються ключовими питаннями і потребують негайних кроків щодо їх вирішення. Водночас ми усвідомлюємо: європейський вектор України перебуває під загрозою. [...] Сьогодні противники *Угоди* і в Україні, і за її межами, хотіли б торпедувати її руками самого ЄС, щоб дістати можливість маніпулятивно звинуватити Євросоюз у небажанні зробити крок назустріч Україні. Українське суспільство набагато більше потребує *Угоди про асоціацію*, ніж владні кола країни”²¹.

Таку ж думку поділяє один з найбільш впливових європарламентарів, знавець української проблематики Чарльз Теннок:

Я підтримую Україну як державу і як народ, це не стосується конкретного уряду або політичної партії [...] Крім цього, я переконаний, що підписання і ратифікація *Угоди про асоціацію ЄС з Україною* і *Угоди про поглиблену і всеосяжну зону вільної торгівлі* не повинні пов'язуватися з конкретними фактами порушення прав людини з огляду на те, що Європейський Союз не може собі дозволити стримувати прагнення цілого народу через вибіркоче використання судочинства режимом Януковича щодо кількох політичних противників”²².

Якщо *Угода про асоціацію* не буде підписана найближчим часом, то існує загроза, що також Східне партнерство буде скомпрометоване і “поступово випаде з поля зору зовнішніх відносин ЄС”²³. З іншого боку, як зауважив Ендрю Вілсон, “передчасне підписання *Угоди* підірвало б інструменти її обумовленості”, але “залишити їх [українців. – прим. М.О.] у стані зави-

²⁰ Адресатами листу були: голова Європейської Ради Герман ван Ромпей, президент Європейської Комісії Жозе Мануел Дурау Баррозу, Президент Європейського парламенту Мартін Шульд і Ерато Косаку-Маркулі – міністр закордонних справ Кіпру, держави-голови в Раді Європейського Союзу в другій половині 2012 року.

²¹ Лист під заголовком “The Association Agreement between the EU and Ukraine must be signed,” Європейський парламент, 17 грудня 2012.

²² Чарльз Теннок, електронне листування з автором, 21 березня 2013.

²³ Alexander Duleba, Vladimír Benč i Vladimír Bilčík, “Policy Impact of the Eastern Partnership on Ukraine: Trade, Energy and Visa Dialogue”, Bratislava: Research Center of the Slovak Foreign Policy Association, 2012.

сання позбавляє Євросоюз можливостей впливу”. Таким чином, підсумовує Вілсон, “ЄС мусить виробити більш креативні способи, щоб відновити свій вплив, одночасно продовжуючи вимоги шанування цінностей...”²⁴ У наступних частинах пропонованого аналізу буде зроблена спроба пошуку креативних способів використання принципу «батога і пряника», при цьому щоб “батіг” дістався відповідальним за зниження демократичних стандартів в Україні, а “пряники” отримало українське суспільства.

Трактування Януковича як Олександра Лукашенка було б великою помилкою з огляду на те, що Україні дуже далеко до Білорусі²⁵. Незважаючи на залежність від російського газу, українська влада й олігархи не підпорядковані Москві такою ж мірою, як їхні колеги з Білорусі. На відміну від Мінська, який борикався з економічною кризою та сорокавідсотковою інфляцією у першій половині 2011 р., Київ не мусив просити Путіна про грошові вливання (взамін на приватизацію стратегічних підприємств, тобто передачу білоруських концернів росіянам). Більше того, з багатьох причин українське суспільство не підтримує владу так, як білоруси, які протягом багатьох років погоджувалися на щораз сильніший авторитаризм Лукашенка взамін на гарантію соціальної безпеки. Лідер *Партії регіонів* навіть на мить не отримав такої підтримки, яку має Лукашенко. У другій половині 2011 р. підтримка Януковича знизилася з 60 до 14 відсотків²⁶.

Важливо також, що в Україні існують легальна дієва опозиція, менш або більш незалежні засоби масової інформації, а передовсім покоління молодих українців, яке не дозволить, щоб їх громадянські права повністю зникли. В Україні існують межі, яких ані Янукович, ані жоден інший політик не зможе переступити. Це стосується також зближення з Росією. Українські бізнесмени теж мають свою думку щодо цього питання. На сторожі незалежності України (або, точніше кажучи, її економіки та ресурсів) стоять також українські олігархи, яким не подобається, що їх російські «колеги» мають свої активи в їхній країні²⁷. Згідно з даними 2006 р. з-посеред тридцяти найбагатших людей України, шестеро підтримувало Тимошенко; шістнадцять публічно не підтримувало жодної

²⁴ Andrew Wilson, *The EU and Ukraine after the 2012 Elections*, “Policy Memo”, European Council on Foreign Relations, листопад 2012 р.

²⁵ Див. Stephan Velychnko, “Introduction. Ukraine: EU Member or a Second Belarus?”, [in:] *Ukraine, the EU and Russia*, Stephan Velychnko (ed.), с. 1–26.

²⁶ Rajan Menon, *The Two Ukraines, Policy Brief*, German Marshall Fund, липень 2011, с. 2.

²⁷ Stephen Velychenko, *Introduction. Ukraine: EU Member or a Second Belarus?*, с. 18.

політичної партії, хоча троє з них раніше було за Януковича; троє підтримувало *Партію регіонів*; ще троє підтримували крайні проросійські партії і тільки вони не мали своїх фінансових інтересів в Європі²⁸. Судячи з підтримки олігархами українських партій, образи “прозахідної Тимошенко” і “проросійського Януковича”, які вимальовувалися перед виборами 2010 р., виявилися неправдивим узагальненням. Дійсність набагато складніша.

Янукович довго залишався вірним «політиці багатьох векторів», яка, з усіма її недоліками, була українською спеціальністю і в деяких ситуаціях допомогла Україні зменшити тиск Москви, але водночас була головним боєм політиків у Вашингтоні та Брюсселі. Факт, що свій перший закордонний візит Віктор Янукович здійснив до Брюсселя, ще не означає прозахідного курсу нової влади. Подія, яка кардинально зменшила можливості маневру України, відбулася 27 квітня 2010 р., коли український парламент ратифікував підписаний у Харкові Віктором Януковичем і Дмитрієм Медведєвим договір про продовження оренди бази Чорноморського флоту в Криму. Таким чином, російські військові кораблі зможуть перебувати в Криму до 2042 р., з можливістю продовження угоди на наступні 5 років. Короткозорість цього рішення найкраще підсумував Джеймс Шерр:

У геополітичному відношенні Янукович прорахувався. Із вражаючою наївністю він припустив, що якщо Україна дасть Росії все, про що та може розумно попросити, тиск [з боку Росії. – прим. М.О.] припиниться. Натомість російський тиск лише посилюється. Ми бачимо це на прикладі пропозиції про злиття Нафтогазу й Газпрому. Ми бачимо це на прикладі вимог [росіян – прим. М.О.] про отримання дедалі більших активів в українській енергетичній системі та тиску на транзитну систему²⁹.

Безсумнівно, цей тиск спричинився до нового повороту на захід. Незважаючи на протести Москви, у червні 2011 р. в Одесі відбулися маневри *Sea Breeze 2011* з участю серед інших Збройних сил України і Військово-морських сил Сполучених Штатів. Варто нагадати, що в минулому *Партія регіонів* найбільше протестувала проти таких маневрів, а у 2006 і 2009 роках вони були відкликани; зауважмо, це був це час президентства Віктора Ющенка. Януковичу вдалося також послабити тиск на Україну щодо її входу до Митного союзу з Росією, Білоруссю і Казахстаном. Чи ни-

²⁸ Там само, с. 17.

²⁹ Yuriy Onyshkiv, James Sherr: 'Yanukovich has miscalculated', "Kyiv Post", 30 травня 2010.

нішня зміна курсу української влади є проявом продуманої тактики, чи відсутності злагодженої концепції закордонної політики? Підкреслимо, що виступ Президента Януковича під час серпневих урочистостей двадцятиліття незалежності України однозначно показав, Україна має один пріоритет – Європейський Союз³⁰.

У промові Януковича слово “європейський” (у контексті цінностей, стандартів, вибору, суспільства або сім’ї) було вжите 12 разів; Європейський Союз було згадано чотири рази; Росію – тільки раз (як і США та Китай). Янукович говорив також про партнерство з НАТО. Відносинам з Європейським Союзом було присвячено найбільше уваги:

Незважаючи на труднощі, головний крок уже зроблено: ми остаточно визначилися зі своїм майбутнім. Європейський вибір став основою зовнішньополітичної ідентичності України... Україна не просто хоче бути європейською країною. Цей географічний факт не вимагає зайвих підтверджень. Ми прагнемо долучитися до великого європейського проекту – побудови єдиної Європи, що опиралася б на цінностях свободи, демократії та права³¹.

Ця декларація звучить дещо дивно, беручи до уваги, що Юлія Тимошенко перебувала в цей час у в’язниці. Чому українська влада не може зрозуміти вразливість Європейського Союзу щодо пошанування демократії? Це може бути пов’язане з тим, як самі громадяни України розуміють, що таке ЄС, і фактом, що громадянські свободи не стоять у них на першому місці. Із-посеред пріоритетів Європейського Союзу українці називають демократію і свободу слова на третьому місці: тільки 32% респондентів вважає, що вони є найважливішими пріоритетами ЄС, а тільки 24% сприймають демократію і свободу слова як цінності, які мають найбільше значення для них самих. Натомість пріоритетом для ЄС 55% українців вважає економічний зріст, а 40% – колективну європейську безпеку, причому відповідно 48% і 39% вважає їх найсуттєвішими питаннями особисто для себе³². Тимчасом 50% українців сподівається, що їх держава увійде

³⁰ Янукович описав це також у статті для “Wall Street Journal” під заголовком “Україна: наше майбутнє – з Європейським Союзом”, див. *The Future of Ukraine is With the European Union*, “The Wall Street Journal”, 25 серпня 2011.

³¹ Віктор Янукович, *Двадцять років України: Наш шлях лише починається*, 20 серпня 2011 р., <http://www.president.gov.ua/news/20963.html>.

³² DW-Trend/IFAK Ukraine 12/2010, <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,14767626,00.html> [за:] Julia Ostanina, *Ukraine’s European Choice and Characteristics of Ukrainian Society Briefing Paper*, 3/2011, Association for International Affairs, травень 2011, с. 4.

в Європейський Союз протягом 10 років³³ – це переконання виголосив Янукович під час державних урочистостей з нагоди річниці незалежності України. Беручи до уваги те, що нині зона євро перебуває в глибокій фінансовій кризі, так звана “арабська весна” домінує у сфері закордонної політики Європейського Союзу, а найбільші гравці в ЄС головними пріоритетами вважають добрі взаємини з Росією (навіть за рахунок сусідів) і безперерійну поставку газу, членство України в ЄС протягом 10 років мало ймовірне.

Чому у 2013 р. через вісім років після Помаранчевої революції майбутнє України в Європейській Спільноті знову стоїть під знаком запитання? Чи це вина трансатлантичної спільноти і передовсім Європейського Союзу? Чи Вашингтон міг більше “натискати” на своїх європейських союзників, щоб вони більш інтенсивно працювали над інтеграцією України? А може, самі українці не зуміли використати потенціал, який завоювали на зламі 2004/2005 р.? Здається, що нинішній стан справ більшою або меншою мірою є наслідком усіх цих факторів. Цю складну проблему влучно окреслив Ендрю Вілсон:

Існує щось таке як дилема курки і яйця. Можна аргументувати, що Європа, а особливо ЄС, не можуть відкритися для України до того, як її політична й економічна системи не будуть реформовані таким чином, щоб наблизити їх до європейських норм. З іншого боку, виразним політичним сигналом для України міг би стати саме такий імпульс, який потрібний цим реформам³⁴.

Після перемоги Віктора Ющенка у президентських виборах ЄС дав Україні багато сигналів, що підтримує її прозахідний курс, отож, подальші дії повинен був здійснювати Київ. На жаль, Ющенко не використав шанс в період високої суспільної підтримки свого президентства (так званого медового місяця), щоб провести болючі, але необхідні реформи. У цьому контексті доречно навести приклад Грузії, яка також в скрутних обставинах, обтяжена патологіями, успадкованими від совєтської системи (не згадуючи вже про російську окупацію сепаратистських теренів!) спромоглася провести численні реформи, завдяки яким сьогодні вона займає чільне місце в вільноринкових рейтингах.

Закид, що політична й економічна стагнація та поворот української влади в бік Москви були спричинені тим, що Євросоюз і США покинули Україну напризволяще, міг би однаковою мірою стосуватися й Грузії.

³³ Julia Ostanina, *Ukraine's European Choice and Characteristics of Ukrainian Society Briefing Paper*, там само, с. 2.

³⁴ Wilson, Andrew, *Unexpected Nation*, New Haven: Yale University Press, 2002, с. 291.

Тим часом Грузія займає 12 місце в рейтингу свободи інвестицій і ведення бізнесу Світового банку “Doing Business”, тоді як Україна знаходиться тільки на 145-му. Для порівняння, інші держави Східного партнерства займають такі місця: Азербайджан – 54, Вірменія – 48, Білорусь – 68, Молдова – 90³⁵. Є ще кілька причин (не пояснень!), які призвели до того, що Україна відстає від інших країн Центральної і Східної Європи, навіть постсовєтських.

У цікавій відповіді на переконливу статтю Віталія Сича, в якій автор стверджує, що Україна повинна йти слідами Грузії³⁶, Тарас Кузьо пояснює, чому українцям не вдалося провести глибоких реформ, подібних до тих, які були здійснені після Трояндової революції 2003 р. По-перше, Ющенко не мав бачення майбутнього. Президент мав можливість розпочати конкретні дії, оскільки олігархи і команда Кучми, які підтримували Януковича, були так сильно розбиті, що погодилися би майже на все взамін на гарантію не потрапити під суд. На жаль, цей шанс не було використано. По-друге, на відміну від президента Саакашвілі, Ющенко не використав молодих фахівців, що здобували освіту на Заході і володіли іноземними мовами. Кузьо підкреслює, що трагедія України полягає у тому, що нинішня команда Януковича і Азарова – це однолітки тих, хто взяв в руки владу у 1994 р. за часів Кучми: “Немає нічого дивного у тому, що українська влада є неосовєтською і русофільською у своєму способі мислення, управління і поведінки. Покоління Януковича – Азарова розпочало свою кар’єру в 70-х роках під час ери застою Леоніда Брежнєва”³⁷.

Хоча і ЄС, і США також могли б зробити набагато більше для України, проте саме українські уряди (усі від 1991 р.) у великій мірі несуть відповідальність за відсталість своєї країни. Перелом може наступити тільки тоді, коли молода Україна перестане толерувати такий статус-кво і матиме відвагу впровадити радикальні зміни. Поки не наступить зміна покоління, розвиток держави, який міг би у майбутньому забезпечити Україні місце в європейській сім’ї, видається малоімовірним. Ситуація була б зовсім іншою, коли б від часу здобуття незалежності, українські еліти не діяли б виключно у власних інтересах та в інтересах своїх олігархічних покровителів. У цьому випадку Євросоюз мав би сьогодні перед собою

³⁵ Rankings – Doing Business, The World Bank, <http://www.doingbusiness.org>.

³⁶ Witalij Sycz, *Ukraine should follow in Georgia's footsteps*, “Kyiv Post”, 24 червня 2010.

³⁷ Taras Kuzio, *Ukrainian elite must emulate Georgian democratic path*, “Kyiv Post”, 22 липня 2010.

розвинуту країну та не міг би ігнорувати її інтеграційних прагнень³⁸. Перекладати вину на територіальні розміри України – це не переконливий аргумент. Звісно, існує специфіка кожного регіону і держави, і у випадку України не можна забувати про негативний вплив Росії, неоімперська політика якої значною мірою спричинилася до нинішньої ситуації України. Існує також “тягар історії”, тобто протягом століть нищення української інтелігенції, придушування будь-яких проявів національної ідентичності українців та русифікація усіх сфер життя. Такі патології, як відсутність громадянського суспільства, корупція, бюрократія, всевладдя різних апаратів контролю та політично-бізнесова організація мафіозного характеру значною мірою є спадщиною комунізму³⁹. Варто про це нагадувати західним політикам, які не завжди розуміють, чому Україна є такою, якою є, а не такою, якою б вони хотіли її бачити. Пам’ятаючи про складне минуле, я однак думаю, що уже настав час поглянути в майбутнє, проаналізувати попередні помилки й опрацювати стратегію, яка допоможе Україні здобути перспективу приєднання до Європейського Союзу.

Спроби “фінляндизації” України

Сформований у кінці 2007 року уряд Юлії Тимошенко мав прозахідний характер і в січні 2008 р. Президент Ющенко і Прем’єр-міністр Тимошенко надіслали до Брюсселя листа, в якому задекларували готовність України приєднатися до *Плану дій щодо членства в НАТО* (ПДЧ, англ. Membership Action Plan). На жаль, ПДЧ не був прийнятий ані під час саміту в Бухаресті у квітні 2008 р., ані під час грудневої зустрічі міністрів закордонних справ держав-членів НАТО. Перешкодою для членства України в Північноатлантичному Альянсі є неохота деяких його членів (особливо Німеччини, Франції та Італії) дратувати Росію, а також відсутність підтримки громадян України у питанні вступу їхньої країни до НАТО, що охоче використовують противники розширення Альянсу. Тоді видавалося, що компенсацією за відсутність ПДЧ буде більша активність Євросоюзу в європейській інтеграції України. На жаль, так не сталося.

³⁸ Добрим прикладом цього є балканські держави, які ще недавно погрузли у громадянських війнах та етнічних чистках, сьогодні вийшли на реальну дорогу (більше або менше) приєднання до ЄС.

³⁹ Варто, однак, зазначити, що в другому турі президентських виборів 2010 р. взяло участь біля 69% громадян, це показує значно більшу громадську активність у порівнянні з іншими європейськими державами.

Під час саміту ЄС – Україна в Парижі у 2008 р. Україна була визнана європейською державою, яка поділяє спільну історію і спільні цінності з ЄС. Крім цієї очевидної декларації, проголошено також, що *Угода про асоціацію* “створить тверду основу для подальшої співпраці між Україною та ЄС у питаннях зовнішньої політики та безпеки і сприятиме пошані для принципів незалежності, суверенітету, територіальної цілісності та непорушності кордонів”⁴⁰. На жаль, “сприяння” цим принципам не є тим самим, що їх обстоювання. Євросоюз не може давати обіцянок, які був би змушений захищати військовими методами, оскільки не має для цього відповідних механізмів; в межах самого ЄС існує багато глибоких внутрішніх розходжень; та й загалом відчутна втома після розширення кордонів у 2007 р. (так зване *enlargement fatigue*). Внаслідок передчасного прийняття Болгарії і Румунії до ЄС, Брюссель став більш стриманим у пропонуванні перспектив членства. Під час саміту 2008 р. забракло навіть декларації, що Україна в майбутньому буде членом Союзу. Тоді, коли Києву найбільше була потрібна підтримка ЄС, Брюссель відмовив йому навіть у вогнику, який блимав би у кінці тунелю, – докладно у тому часі, коли питання безпеки у цій частині Європи було темою номер один.

Холодне ставлення Західної Європи до України віддзеркалене в дискусії про перспективи “фінляндизації України”, тобто про неформальне і загальноприйняте порозуміння про обмежений характер суверенності закордонної політики України щодо свого більшого сусіда. Шокує не тільки повернення риторики часів холодної війни, але й повна відсутність у визнанні українського права до самовизначення у площині закордонної політики. На думку Ендрю Вілсона, фінська модель безпеки діє, коли вирішення міжнародних конфліктів відбувається мирним шляхом, беручи до уваги інтереси супротивників й інтереси регіону або континенту. Однак

Україна – не Фінляндія! Україна стоїть на роздоріжжі між європейським демократичним розвитком і євроазійською моделлю авторитарної держави. У такій ситуації розмови про “фінляндизацію” внутрішніх справ, охорону суверенності держави або участі України в міжнародній системі безпеки є абсолютно неможливими!⁴¹

⁴⁰ *EU-Ukraine Summit – Paris, 9 September 2008*, Council of the European Union, Brussels, 12812/08 (Presse 247), 9 вересня 2008, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/102633.pdf.

⁴¹ Богдана Костюк, “Фінляндизація” системи європейської безпеки: чи знайдеться місце Україні? “Радіо Свобода”, 15 травня 2010, <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2072734.html>.

Одним із пріоритетів українських політиків, громадських організацій і суспільства повинно стати нагадування Європі, що кінцеве місце України – в Європейському Союзі. Існує однак загроза, що нинішній статус-кво (тобто недемократичний дрейф України у напрямку Євразії) на руку деяким країнам ЄС.

Напрямок, в якому сьогодні йде Україна під проводом Президента Януковича, може видаватися на руку західним державам, для яких пріоритетом є добрі стосунки з Москвою та непорушні, спокійні поставки російського газу. У цьому контексті варто згадати приклад російсько-грузинської війни 2008 р. Досі Російська Федерація не виконала угоди про перемир'я від 12 серпня 2008 р.: росіяни не вивели своїх військ на позиції, які займали до 7 серпня, створюють перешкоди в доставках населенню гуманітарної допомоги і односторонньо визнали незалежність грузинських сепаратистських регіонів. Після російського нападу на Грузію багато коментаторів почали слушно розмірковувати: чи Україна буде наступною ціллю у списку Кремля⁴². Війна в Грузії мала також негативний вплив на внутрішню політичну ситуацію в Україні та на її євроатлантичні перспективи. Розпад помаранчевої коаліції висів у повітрі вже тривалий час, але масла у вогонь підлили закиди Ющенко на адресу Тимошенко у її нерішучості засудити російську агресію щодо Грузії. Через це постраждав також зовнішній імідж Києва.

Усі ці факти вказують на те, що якби пропозиція НАТО приєднатися до *Плану дій щодо членства* з'явилася б у 2008 р., вона була б скерована і до України, і до Грузії. Нині окреме підписання ПДЧ з кожною з країн уже не береться до уваги з огляду на те, що це суперечило б офіційній позиції НАТО. Незважаючи на запевнення тодішнього Генерального секретаря НАТО Яапа де Гооп Схеффера, який твердив, що “жодна держава не може накладати вето на цей процес [розширення Альянсу. – прим. М.О.] і ми не дозволимо, щоб наші міцні зв'язки з Грузією були знищені внаслідок зовнішнього військового втручання або тиску”⁴³, перспектива ПДЧ для Тбілісі у найближчий час скоріше примарна. Водночас підписання *Плану* тільки з Україною було б підтвердженням, що напад Росії на Грузію мав вплив на рішення Альянсу.

На жаль, треба ствердити, що питання членства України в НАТО зникло з порядку денного на невизначений час. Ще у листопаді 2008 р. автор цієї монографії аргументував (сьогодні це здається неслухним),

⁴² Див. Andrew Wilson, *After Georgia: is Ukraine next?*, “Euobserver.com”, 5 вересня, 2008; Leon Aron, *Russia's Next Target Could be Ukraine*, “Wall Street Journal”, 10 вересня 2008.

⁴³ Jaap de Hoop Scheffer, *Speech by NATO Secretary General Jaap de Hoop Scheffer at Tbilisi University*, North Atlantic Treaty Organization, 16 вересня 2008.

що дорога України до ЄС проходить через НАТО⁴⁴. Подібну думку розділяли також інші коментатори⁴⁵. Нині більш переконливим є аргумент Збігнева Бжезінського, який підкреслює, що “майже усі члени ЄС є членами НАТО. Отож, якщо Україна коли-небудь стане членом ЄС, вона буде старатися стати також членом НАТО”⁴⁶. Тобто, якщо Україна в далекому майбутньому досягне фінішу у марафоні до НАТО, то зробить це через зупинку в Європейському Союзі.

Незважаючи на те, що ЄС поки що не має таких прикмет захисту, як Північноатлантичний Альянс, його сила в економічній потужності⁴⁷, а для України сьогодні немає жодної іншої альтернативи. Адміністрація президента Обами робить ставку на “перезапуск” у стосунках з Росією, у Брюсселі ж, на жаль, від дипломатів окремих східних країн можна почути про негативні наслідки такої політики, оскільки – у їх відчуттях – підтримка для них з боку Вашингтона зменшилася. Ще недавно можна було доводити, що Україна не повинна опирати свою безпеку щодо Росії на Європейському Союзі; сьогодні ж іншого виходу немає. Як вказує Брус Джексон:

“На відміну від попередніх раундів європейської інтеграції, в яких стосунки з НАТО були рушійною силою реформ, якщо Україні вдасться наблизитися до Європи, то це буде наслідком зв’язків з Європейським Союзом, який змушує уряд до політичних змін і реформ”⁴⁸.

⁴⁴ Maciej Olchawa, *Ukraine on the Road to European Integration. Next Exit: NATO*, Конференція “EU-Ukraine: Members of Neighbours”, Oxford University Ukrainian Society, Національний університет “Києво-Могилянська академія”, Київ, 14 листопада 2008.

⁴⁵ Див., напр. John p. Gillingham III, “The Fraying Lifeline: Ukraine and the European Union a Year After the Failed Constitutional Referenda”, [in:] *Ukraine, the EU and Russia*, Stephan Velychnko (ed.), с. 151–164.

⁴⁶ Zbigniew Brzezinski, Brent Scowcroft, *America and the World: Conversations on the Future of American Foreign Policy*, New York 2009, с. 203.

⁴⁷ Ендрю Вілсон слушно стверджує, що хоча тепер його засоби обмежені – в довгій перспективі Євросоюз сильніший, ніж це йому видається, особливо якщо будуть диверсифіковані джерела енергоносіїв, див.: Lisa Bryant, *Europe Weighs Future with Russia*, “Voice of America News”, 12 вересня 2008.

⁴⁸ Bruce Jackson, Коментар під статтею Ендрю Вілсона, *Ukraine Goes to the Polls: Another Year, Another Crisis?*, European Council on Foreign Relations, 3 жовтня 2007, http://www.ecfr.eu/content/entry/commentary_ukraine_goes_to_the_polls.

За винятком кількох держав колишньої Югославії,

[...] закінчився скоординований процес євроатлантичної інтеграції, що його можна було спостерігати у 90-их рр. Карти не приховують паралельного членства в НАТО і ЄС ані для решти території колишнього ССРСР, ані для середземноморського регіону [...] Стратегія синхронізованої експансії НАТО і ЄС не буде повторена в жодній іншій країні на широких периферія Європи⁴⁹.

Тому Україна мусить зробити все можливе, щоб її не відсунули на узбіччя закордонної політики ЄС, який часом надмірно зосереджується на стосунках із Москвою.

Перешкоди, які Росія створює Україні в її інтеграції із Заходом, сягають коренями початку 90-их років. Підсумовуючи це явище, Збігнєв Бжезінський пише:

Спроби заохотити Росію встановити ближчі стосунки з Північно-Атлантичною спільнотою могли б бути ефективними, якби Сполучені Штати і Європейський Союз спільно включили її в цей процес, водночас позбавляючи імперської ностальгії щодо нових незалежних держав колишнього Советського Союзу. В обох цих питаннях позиція Заходу досі була неоднозначною і неоднотайною [...] Західні союзники не дали Москві виразно зрозуміти, що вона може бути ізольованою, якщо відновить спроби встановити авторитарну системи в країні і обере неоімперську тактику щодо Молдови, України, Грузії, вже не кажучи про трагічний приклад Чечні. Навпаки, Росії постійно підлещували як новій демократії і аплодували її лідерам⁵⁰.

Результати цієї помилкової політики найсильніше відчула Україна. Росія явно домагається мати власну сферу інтересів на території колишнього ССРСР, внаслідок чого найбільш впливові держави Євросоюзу воляють не дратувати Кремль близькими стосунки з країнами цього регіону. Тому часто шукають відмовки для свого недостатнього зацікавлення на сході У випадку Білорусі все зрозуміло: авторитарна держава Лукашенка не планує бути членом ЄС і не відповідає жодним економічним, суспільним і політичним вимогам, прийнятим у *Копенгагенських критеріях*. Внаслідок чого, як підкреслює Марк Корнер, “російські інтереси не створюють великих проблем у цьому регіоні. Але у випадку України з цими погодитися значно важче”⁵¹. Це було добре помітно під час останньої “газової війни”.

⁴⁹ Fabrizio Tassinari, *Why Europe Fears Its Neighbors*, Santa Barbra 2009, с. 99.

⁵⁰ Zbigniew Brzezinski, *Second Chance: Three Presidents and the Crisis of American Superpower*, Basic Books, New York 2007, с. 188–189.

⁵¹ Mark Corner, *The Binding of Nations: From European Union to World Union*, New York 2010, с. 165.

Європейський Союз нагадав про Україну після газової кризи взимку 2009 року. 1 січня Газпром припинив поставки газу в Україну, стверджуючи, що Київ не заплатив за поставки 2008 року, а потім також не заплатив умовні штрафи за затримку оплати. Наступною поданою Москвою причиною була відсутність взаєморозуміння у питанні цін на 2009 рік. Україну також позбавили оплат за транзит. Здійснене 6 січня величезне скорочення обсягу поставок спричинило, що 4/5 газу з Росії не надійшло в Європу, а понад 15 країн було позбавлено російського газу – найбільше постраждали балканські країни – Болгарія і Словаччина⁵².

Під час надзвичайного засідання 12 січня Енергетична рада (ТТЕ) прийняла рішення, що Росія й Україна повинні відновити поставки газу до ЄС з метою “відновлення достовірності обох сторін та запобіганню подальшим економічним збиткам та стражданням громадян ЄС і сусідніх держав”. Рада закликала обидві сторони випрацювати принципові рішення, які запобігатимуть повторенню таких конфліктів, сприятимуть дотриманню взятих на сторонні зобов’язань і гарантуватимуть постійне постачання газу в ЄС. Рада звернула увагу на необхідність швидко опрацювати і зміцнити середньо- і довгострокові заходи, щодо прозорості фізичного пропливу газу⁵³.

У січні Європейський парламент провів дискусію, що підсумувала вимоги Ради і Комісії щодо поставок російського газу в Україну і ЄС, однак не було прийнято резолюції на цю тему. Проблема поставок газу повернулася у листопаді 2009 р., коли Європейський парламент прийняв резолюцію про підготовку саміту ЄС-Росія в Стокгольмі. Парламент закликав Комісію розпочати співробітництво з урядом Росії, Газпромом, урядом України і компанією “Нафтогаз України”, щоб “уникнути нових перерв в поставках, так як це траплялося в останні роки”. Парламент зазначив також, що “очікує підписання між Європейським Союзом і Росією угоди про встановлення механізму попереднього оповіщення у сфері енергетичної безпеки, який буде складатися з повідомлення, консультації та запровадження”⁵⁴ Варто підкреслити, що в резолюції, прийнятій в червні 2010 р. у справі результатів саміту ЄС-Росія (31 травня – 1 червня), Європарламент зовсім не

⁵² Anders Aslund, *The Russian Economy: More than Just Energy?* Testimony for the Committee on Foreign Affairs of the European Parliament, квітень 2009

⁵³ Press Release, Extraordinary Council meeting, Transport, Telecommunications and Energy, Brussels, 12 січня 2009, <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/09/st05/st05215.en09.pdf>.

⁵⁴ Європейський Парламент, Resolution on the preparations for the EU-Russia Summit in Stockholm on 18 November 2009, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=P7-RC-2009-0128&language=EN>.

висловився про Україну в контексті енергетичної безпеки⁵⁵. Різні країни зробили різні висновки з газової війни між Україною і Росією. Для одних використання Росією газу як політичного інструменту підтвердило потребу негайної інтеграції України з ЄС; для інших – криза зміцнила переконання, що Україна – це ненадійна транзитна держава, яку треба обминати в переговорах між ЄС та Росією.

Джеймс Шерр має рацію, коли стверджує, що після останніх президентських виборів

Україна у буквальному розумінні досягла критичної межі. Вже немає можливості змінити те, що сталося. Лютневі вибори і Харківські угоди змінили так багато, що країна не зможе спокійно повернутися через ті самі двері, через які вийшла⁵⁶.

Тому тим більше треба задуматися над тим, як відчинити Україні інші двері. Слушний аргумент висунув британський історик Тімоті Гартон Еш:

якщо потенційні загрози будуть зупинені і Янукович не стане Президентом у 2015 році, можливо, історики будуть розглядати цей період як зигзаговий крок на шляху до консолідації незалежної України. Однак, це вимагатиме мужності в Києві, стриманості в Москві і стратегічного мислення в Брюсселі – риси, яких зараз бракує в цих столицях⁵⁷.

Кожний уряд України від 1991 р. донині добре знав (і знає), що повинен робити і які реформи впровадити, щоб Україна стала демократією на

⁵⁵ Однак Європарламент зазначив, що “із задоволенням приймає підписання між Європейським Союзом та Росією порозуміння про утворення механізму попереднього оповіщення у ділянці енергетичної безпеки, який буде складатися з таких дій, як: повідомлення, консультації і введення; та закликає Раду і Комісію вести дальшу співпрацю з урядом Росії й енергетичними компаніями, щоб уникнути нових перерв в поставках, які відбулися протягом кількох останніх років”, а також “повторює, що співпраця в ділянці енергетики між ЄС і Росією повинна базуватися на принципах, окреслених в Європейській енергетичній хартії й протоколах щодо транзиту, які повинні бути включені до нового рамкового договору між ЄС і Росією з метою забезпечити чіткі і чесні умови взаємних інвестицій, рівного доступу і ринку, оснований на законодавчій базі; виключає використання енергії як інструменту закордонної політики”. Європейський Парламент, Resolution on the conclusions of the EU/Russia summit (31 May – 1 June), 17 червня 2010.

⁵⁶ Yuriy Onyshkiv, *James Sherr: 'Yanukovych has miscalculated'*, “Kyiv Post”, 30 травня 2010.

⁵⁷ Timothy Garton Ash, *The sight of Ukraine's lumpen victor should stir the EU's own into action*, “The Guardian”, 10 лютого 2010.

зразок держав Європейського Союзу з реальною ринковою економікою, яка не була б привласнена кількома олігархами. ЄС і США нададуть Україні допомогу у формі консультацій, рекомендацій, планів дій і т.д. (про що будемо ширше говорити в наступних розділах). Проблема полягає у тому, що жоден український уряд – навіть після Помаранчевої революції – не розпочав дій з наміром ґрунтовно змінити державу. Крім раніше згаданого браку загальної концепції, й програми дій, існує ще одна головна причина того що Україна не просувається вперед і може робити враження, що вона є нереформованою, том що “існують дві України: одна – це молодь та люди середнього віку, які багато подорожують, професіонали; друга – це постарілі державні чиновники з почервонілими обличчями і надмірною вагою, які ніколи не відважилися поїхати далі ніж в Шармеш-Шейх”⁵⁸.

Подібно, як у випадку тези про дві України Миколи Рябчука, люди, які належать до цих двох груп, – це “дві ментальності, що співіснують поряд, два способи мислення, присутні в Україні”⁵⁹. Всупереч поширеному погляду, цей поділ набагато складніший, ніж тільки за мовними (українська – російська), регіональними (Схід – Захід) або історичними (УПА – Червона Армія) відмінностями. Головним чином поділ проходить за лінією молода генерація – старше покоління, що дає підстави з надією дивитися в майбутнє.

Мовні преференції наймолодших громадян України, регіон, в якому проживають або їхнє ставлення до минулого й історичних постатей не будуть мати вирішального значення в успіху державності України. Їх українська тотожність – почуття приналежності до України як народу і незалежної держави, як видається, має сильну основу. Однак це не звільняє українських законодавців від обов’язку підтримувати українську мову і скріплення національної свідомості спертої на історичній правді про чорні сторінки СРСР: Розстріляне відродження, Голодомор, Чорнобиль...

Надія на краще майбутнє для України полягає передовсім у незаперечному факті, що раніше чи пізніше покоління “постарілих чиновників” з советським менталітетом буде змушене поступитися місцем новому поколінню. Власне, у цей момент Європейський Союз може відіграти ключову роль, щоб допомогти молодим українцям побачити, як їхня

⁵⁸ Witalij Sycz, *Ukraine should follow in Georgia's footsteps*, “Kyiv Post”, 24 червня 2010.

⁵⁹ Mykoła Riabczuk, *A na razie mamy półkolonialne państwo, w którym nie ma wielu ważnych ogniw życia społecznego* [w:] Iza Chruślińska, Piotr Tyma, *Wiele Twarzy Ukrainy*, Lublin 2005, с. 78.

країна могла б функціонувати. У майбутньому Європейський Союз повинен ввести візові пільги “у розмірі плану Маршалла”⁶⁰ для учнів, студентів і навіть молодих тимчасових працівників. Таким чином, вони могли б особисто переконалися, чи до Європи їм «по дорозі». Цей шлях не завжди легкий, але, як покажемо у наступному розділі, ним варто йти, оскільки він приносить позитивні ефекти.

⁶⁰ Вгусе Р. Jackson, “Європейська східна політика і Україна”, семінар в Європейському Парламенті, Брюссель, 2 лютого 2010 р.

II.

Падіння і злети:

дві декади стосунків на лінії Київ–Брюссель

Розпад СРСР означало новий геополітичний перерозподіл після майже півстоліття панування відносин холодної війни в Європі. Для держав Центрально-Східної Європи це означало історичне “повернення” до Європи і приєднання євроатлантичної спільноти. Беручи до уваги свою безпеку, передовсім, можливу загрозу з боку Росії – колишньої імперії, від якої вдалося звільнитися, першочерговою метою надбалтійських держав та держав Центрально-Східної Європи було членство в Північноатлантичному Альянсі. Власне НАТО і Сполучені Штати Америки, які займають в ньому провідне місце, мали б “убезпечити східні рубежі Європи від Балтики до Чорного моря”⁶¹. На другому місці були стосунки з Європейською Спільнотою, роль якої більшою мірою зводилася до економічної інтеграції та вільноринкових реформ. У той час Західна Європа сприймала Україну, колишню советську республіку, через призму СРСР і, зважаючи на те, що у тодішній Спільноті не було таких держав, як Австрія, Швеція чи Фінляндія (які вступили до неї щойно у 1995 р.) – Україна не була частиною її закордонних пріоритетів.

Остаточно розпад советської імперії означало для Європейського Союзу можливість розширення своїх кордонів на схід. Однак, це не означало, що такі країни, як Україна, Молдова або Грузія привертали увагу ЄС: “Після розпаду Советського Союзу в Східній Європі запанував хаос, але це був хаос, який безпосередньо не загрожував Європейському Союзу. Тому реакція ЄС на завдання, пов’язані з побудовою державності на Сході, була слабкою”⁶². Варто нагадати, що, приймаючи перспективу дезінтеграції СРСР, чільні європейські політики підтримували стремління Міхаїла Горбачова утримати єдність: під час останнього офіційного візиту Міхаїла

⁶¹ Ronald D. Asmus, *Europe’s Eastern Promises*, “Foreign Affairs”, Vol. 87, No. 1, 2008.

⁶² Alan Mayhew, *Ukraina a Unia Europejska: Finansowanie przyspieszenia integracji*, Warszawa 2008, s. 83.

Горбачова до Франції, в жовтні 1991 р., президент Франсуа Міттеран сказав: “Важливо, щоб союз, який будь-якою ціною намагається зберегти пан Горбачов, протривав до кінця”, а в кінці листопада, як відзначила “Нью-Йорк Таймс”, політики з Бонна, Лондона і Парижа не хотіли коментувати позицію своїх урядів щодо потенційної можливості проголошення Україною своєї незалежності⁶³. У той час Європа була зайнята майбутнім самітом в Маастрихті й ситуацією на Балканах. Західні політики переймалися також реакцією Москви на спробу відокремлення України від ССРСР.

Взаємини між Європейською Спільнотою та Україною у 1992–1993 роках дослідники називають “часом упущень”, вони мали швидше формальний характер⁶⁴. Обережне ставлення країн Західної Європи не повинно дивувати, якщо ставлення самих Сполучених Штатів Америки до незалежності України було не найсприятливішим. Однак у листопаді 1991 р. адміністрація Джорджа Буша інформувала, що США визнає незалежність України “раніше чи пізніше”⁶⁵. Європейські політики не поділяли впевненості Вашингтона. Після дуже неприхильного ставлення до перспективи звільнення України з-під ярма ССРСР і невдалої промови Буша (т.зв. *Chicken Kiev speech*) у серпні 1991 р., Сполучені Штати визнали незалежність України 25 грудня 1991 р. Провідні країни Європи зробили це ще пізніше: Федеративна Республіка Німеччина визнала суверенітет України 26 грудня 1991 р., а Франція на день пізніше. Решта держав Європейської Спільноти визнала незалежність України та семи інших, колишніх советських республік 31 грудня 1991 р. Для багатьох концепція відрубності України від Росії здавалася принаймні дивною. Наприклад, у 1992 р. президент Франції Валері Жискар д’Естен вказував, що “Росія без України є так само смішною, як Франція без регіону Рона-Альпи”⁶⁶. Незважаючи на те, що метою першого західного візиту Президента Леоніда Кравчука у лютому 1992 р. був Бонн, Гельмут Коль відвідав Україну щойно у червні 1993 р., і це був перший візит західного політика такого рангу⁶⁷.

⁶³ Stephen Kinzer, *Europe is Expected to Move More Slowly on Ukraine*, “New York Times”, 28 листопада 1991.

⁶⁴ Olga Alexandrova, *Ukraine and Western Europe*, “Harvard Ukrainian Studies” 20, 1996, с. 159.

⁶⁵ Stephen Kinzer, *Europe is Expected to Move More Slowly on Ukraine*, “New York Times”, 28 листопада 1991.

⁶⁶ Taras Kuzio, *Ukraine: The Unfinished Revolution*, “European Security Study”, № 16, London 1992, с. 32.

⁶⁷ Olga Alexandrova, *Ukraine and Western Europe*, “Harvard Ukrainian Studies” 20, 1996, с. 152.

Після розпаду советської імперії західні політики мали труднощі зі сприйняттям України в новому світі й були засліплені навичкою ототожнювати Україну в контексті ССРСР. Така ситуація панувала також в США, хоча в Сполучених Штатах Америки проживала численна українська діаспора, яка могла б наблизити Вашингтону розуміння проблеми своєї рідної країни. Відсутність голосу українських емігрантів в Західній Європі було причиною незрозуміння нею окремішності (історичної, мовної і культурної) української держави від Росії – домінуючої країни і центру Советського Союзу. Так як і для США, для держав Західної Європи пріоритетом був демонтаж українського ядерного арсеналу. Власне тому Рада Європи (Маастрихт, 9–10 грудня 1991 р.) підкреслювала “необхідність конструктивного діалогу між усіма зацікавленими сторонами з метою гарантувати, що процес трансформації ССРСР, який увійшов у вирішальну фазу, буде проходити мирно, демократично й упорядковано” та зазначала, що “із задоволенням констатує, що республіки одночасно підтвердили свою готовність взяти на себе міжнародні зобов’язання ССРСР та забезпечити цілісний контроль над ядерною зброєю на своїй території”⁶⁸. 12 грудня 1991 р. Європейська Спільнота проголосила декларацію, в якій визнала демократичний характер загальноукраїнського референдуму відносно проголошення незалежності України та закликала Україну продовжувати відкритий і конструктивний діалог з Європейською Комісією для забезпечення реалізації усіх зобов’язань, узятих ССРСР.

Угода про партнерство і співробітництво (УПС)

Помітна зміна у ставленні Заходу до України відбулася у 1994 р. як наслідок кількох важливих подій: 14 січня 1994 р. Сполучені Штати Америки, Україна та Росія підписали тристоронню угоду, яка зобов’язувала Київ демонтувати ядерний потенціал та передати свою частину атомної зброї Росії з метою її знищення. Взамін за те, що Україна стане безядерною державою, Росія, США та Великобританія погодилися надати їй гарантії безпеки⁶⁹. Україна виконала взяті на себе зобов’язання. 22 листопада Вер-

⁶⁸ Піднімалося також питання коштів: “Спільнота та її держави-члени дотримуються принципу, що республіки, які хочуть бути суверенними, зі свого боку мусять також шанувати зобов’язання, що випливають із закордонних боргів, які взяв на себе Советський Союз”. Див.: Європейський Парламент, *European Council in Maastriхt, 9–10 December 1991, Annexes*.

⁶⁹ Франція і Китай надали подібні гарантії після того, як Україна приступила до ДНЯЗ.

ховна Рада ратифікувала угоду, а в грудні Україна формально стала учасником Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ)⁷⁰.

Європа також подала руку Україні. Переговори щодо Угоди про партнерство і співробітництво (УПС), яка донині є основою взаємин між Європейським Союзом та Україною, закінчилися 23 березня 1994 р., а 14 липня 1994 р. в Люксембурзі її підписали представники дванадцяти держав-членів Спільноти та Президент України Леонід Кравчук. Підписання угоди відбулося після трьох раундів переговорів у 1993 р., які проходили на основі директиви Ради з жовтня 1992 р. На прохання української сторони Рада у березні 1994 р. розширила директиву так, щоб вона “відображала перспективу майбутньої угоди про вільну торгівлю”⁷¹. І хоча угода входила в життя щойно 1 березня 1998 р. після її ратифікації парламентами п’ятнадцяти країн⁷² принципи, пов’язані з торгівлею, набували чинності уже 1 лютого 1996 р. на основі тимчасового договору (Interim Agreement), що регулював питання, які належали виключно до компетенції Європейської Спільноти і не вимагали ратифікації з боку держав-членів⁷³.

УПС була підписана у період, коли Україна переживала глибоку економічну кризу (гіперінфляція сягнула 10 000 відсотків у 1993 р.)⁷⁴, відбувалося зменшення валового внутрішнього продукту, зростання тінювого сектору економіки, а прямі іноземні інвестиції були дуже малими. Перед загрозою економічної катастрофи Україна мусила скерувати свій зір на Захід. Тим часом Сполучені Штати Америки та Європа свої надії на кращі відносини з Україною пов’язували з новим Президентом Леонідом Кучмою, який після перемоги у липневих виборах, виголосив послання, в якому закликав до проведення радикальних вільноринкових реформ. Два тижні пізніше Міжнародний валютний фонд затвердив перший кредит для України. Беручи до уваги факт, що підписання УПС відбулося

⁷⁰ У червні 1996 р. президент Кучма заявив, що останню атомну боеголовку вивезено в Росію і з цієї нагоди американський міністр оборони Вільям Перрі та його російський і український колеги посадили насіння соняшників на місці колишніх шахтних пускових установок в Первомайську. Roman Popadiuk, *American-Ukrainian Nuclear Relations*, Washington DC: Institute for National Strategic Studies – National Defense University, 1996, с. 42.

⁷¹ Lutz Hoffmann, Felicitas Möllers, *Ukraine on the Road to Europe*, Heidelberg: Physica-Verlag HD, 2001, с. 68.

⁷² Дванадцяти та Австрії, Швеції і Фінляндії, які приєдналися до ЄС у 1995 р.

⁷³ Lutz Hoffmann, Felicitas Möllers, *Ukraine on the Road to Europe*, там само, с. 68.

⁷⁴ Carlos Pascual і Steven Pifer, *Ukraine’s Bid for a Decisive Place in History*, “The Washington Quarterly”, Vol. 25, No. 1, 2002, с. 175–192.

через 4 дні після закінчення другого туру президентських виборів (переговори тривали з 1993 р.), це було виразним сигналом для української еліти та всього суспільства, що західна, європейська альтернатива інтеграції існує виключно в рамках Співдружності Незалежних Держав.

Завдання УПС – створити відповідні рамки для політичного діалогу між ЄС і Україною з метою розвитку тісних політичних відносин; підтримки торгівлі, інвестицій і гармонійних економічних відносин, які сприяли б врівноваженому розвитку; створення основ взаємовигідної економічної, суспільної, фінансової, цивільної, науково-технічної та культурної співпраці; підтримки зусиль України у зміцненні демократії і розвитку її економіки та завершення переходу до ринкової економіки. У Статті 2 *Угоди про партнерство і співробітництво* підкреслено:

Пошана для демократичних принципів та прав людини, окреслених, зокрема, в *Гельсінському заключному акті* та *Паризькій хартії для нової Європи*, так само як до принципів ринкової економіки, включаючи ті з них, що були проголошені в документах Боннської конференції ОБСЄ, є основою внутрішньої та зовнішньої політики Сторін, визначальним елементом партнерства та цієї Угоди⁷⁵.

У зв'язку із цим постає питання: якщо вже у 1994 р. Україна і ЄС взяли на себе зобов'язання провести такі ґрунтовні реформи, то чому досі Україна зробила такий незначний поступ у цьому напрямку?

Ефективність Угоди про партнерство і співробітництво обмежена фактом, що вона дозволяє доволі еластично інтерпретувати її правила, а це означає, що сторони лише незначною мірою зобов'язані до їх реалізації. Більше того, інституції УПС, особливо Рада з питань співробітництва, “не мають повноважень приймати зобов'язуючі рішення. Це значно обмежує ефективність УПС в царині контролю над виконанням постанов *Угоди* і впровадження необхідних реформ”⁷⁶. Щоб протидіяти цим обмеженням протягом довгого часу тривали спроби опрацювати план дій, який допоміг би Україні та Євросоюзові виконати постанови УПС. 6 грудня 1996 р. Рада міністрів ЄС прийняла план дій для України. Три роки по тому, 10 грудня, на зустрічі Європейської Ради в Гельсінкі Євросоюз прийняв спільну стратегію щодо України (*Common Strategy on Ukraine*). Щойно 9 грудня 2004 р. Комісія затвердила план, прийнятий Радою міністрів ЄС шість років раніше.

⁷⁵ Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, and Ukraine.

⁷⁶ Alan Mayhew, *Ukraina a Unia Europejska: Finansowanie przyspieszenia integracji*, Warszawa 2008, s. 85.

Згідно з планом дій, прийнятим 21 лютого 2005 р. Радою співробітництва ЄС-Україна, тобто відразу після Помаранчевої революції, Європейський Союз і Україна “вирішили співпрацювати для реалізації європейської політики сусідства, щоб жодні нові лінії поділу не з’явилися в Європі”⁷⁷. Це не було особисте досягнення “помаранчевих”, оскільки переговори у справі плану дій проводила команда Кучми. Згідно з планом сторони погодилися інтенсифікувати політичні, економічні і культурні відносини, а також відносини у сфері безпеки, в тому числі й транскордонної співпраці та спільної відповідальності у запобіганні та розв’язанні конфліктів. Виконання плану, розрахованого на три роки, мало на меті допомогти Україні та ЄС реалізувати постанови *Угоди про партнерство і співробітництво* і, таким чином, створити ґрунт для відносин між Євросоюзом і Україною, а також заохотити і підтримати стремління України до подальшої інтеграції з європейськими економічними і суспільними структурами. Реалізація плану дій мала сприяти наближенню українського законодавства, норм та стандартів до законодавства ЄС. Одним із найважливіших положень плану було

закласти міцну основу для подальшої економічної інтеграції, зокрема спільними зусиллями створити можливості розвитку зони вільної торгівлі між ЄС та Україною після вступу України до СОТ, що опиралася б на ухвали та реалізації економічних та торговельних норм та правил, які мають на меті розвиток торгівлі, інвестування та економічне зростання⁷⁸.

План дій між Україною та ЄС мав також сприяти опрацюванню та впровадженню механізмів підтримки економічного розвитку, росту та соціальної єдності, зростанню життєвого рівня населення та захисту навколишнього середовища, й тим самим забезпечити досягнення довгострокової мети – рівномірного розвитку. Під час переговорів про план дій у лютому 2005 р. Європейський Союз ствердив, що “визнає європейські прагнення України та вітає її європейський вибір”⁷⁹. План дій, який складається з 43 сторінок, окреслював також пріоритети, виконання яких мали контролювати органи, визначені в УПС. Ці пріоритети містилися і в межах і поза межами УПС.

⁷⁷ *EU/Ukraine Action Plan, European Commission*, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/ukraine_enp_ap_final_en.pdf.

⁷⁸ Там само.

⁷⁹ Рада Європейського Союзу, *2641st Council meeting, General Affairs and External Relations*, Брюссель, 21 лютого 2005, Press Release, 6420/05 (Presse 34).

У Плані дій особлива увага була зосереджена на таких питаннях:

- подальша стабілізація та ефективність органів, що забезпечують демократію та верховенство права;
- забезпечення демократичного проведення президентських (2004 р.) та парламентських (2006 р.) виборів в Україні відповідно до стандартів ОБСЄ;
- забезпечення пошанування свободи засобів масової інформації та свободи слова;
- розвиток можливостей для поглиблення консультацій між Україною та ЄС у сфері врегулювання кризових ситуацій;
- посилення співпраці у сфері роззброєння та нерозповсюдження ядерної зброї;
- посилення співпраці у питаннях нашої спільної сусідської та регіональної безпеки, зокрема щодо ефективного вирішення Придністровського конфлікту в Молдові, вирішенні прикордонних проблем;
- вступ України до Світової організації торгівлі;
- поступове усунення обмежень та нетарифікованих бар'єрів, які заважають двосторонній торгівлі, проведення необхідних регулятивних реформ;
- покращення інвестиційного клімату через запровадження недискримінаційних, прозорих і передбачуваних умов ведення бізнесу, спрощення адміністративних процедур та боротьба з корупцією;
- податкова реформа, покращення функціонування податкової адміністрації та ефективне використання державних коштів;
- розвитку конструктивного діалогу щодо спрощення візового режиму між Україною та ЄС з метою підготовки до майбутніх переговорів про укладення угоди про спрощення візового режиму, водночас беручи до уваги необхідність досягнення прогресу у переговорах, що стосуються угоди про реадмісію між Україною та ЄС;
- поступове наближення законодавства, норм та стандартів України до законодавства, норм та стандартів Європейського Союзу; подальше посилення дієздатності адміністративних та судових органів;
- сприяння розвитку діалогу у питаннях працевлаштування та докладанні усіх зусиль, відповідно до УПС, спрямованих на запобігання дискримінації працівників-мігрантів, незважаючи на їх національну приналежність;
- повна імплементація *Меморандуму про взаєморозуміння щодо закриття Чорнобильської атомної електростанції*, включаючи завершення будівництва та введення в дію ядерних реакторів Х2/Р4, відповідно до міжнародних стандартів ядерної безпеки⁸⁰.

Цей амбітний план був відображенням великих надій і очікувань Євросоюзу після відважних протестів українців на Майдані Незалежності у Києві.

⁸⁰ *EU/Ukraine Action Plan, European Commission.*

Європейський Союз перед лицем Помаранчевої революції

Події осені і зими 2004 і 2005 рр. призвели до того, що Україна зайняла чільне місце в закордонній політиці Європейського Союзу; хоча Брюссель і не відразу зрозумів революційний характер протестів у Києві. Ставлення ЄС до ситуації в Україні після фальсифікації президентських виборів і початку Помаранчевої революції найкраще підсумували Олександр Сушко і Олена Пристайко:

Спочатку старі країни Європейського Союзу були досить обережними і практикували свою традиційну політику *Russia-first* [Росія передовсім – прим. М.О.]. Восени 2004 р. здавалося, що Європейському Союзу важко сформулювати спільну політику, яку підтримали б старі й нові члени ЄС. Однією з дилем був конфлікт між бажанням мати демократичного сусіда та залежністю від енергоносіїв Росії. Врешті-решт під тиском з боку Сполучених Штатів і нових держав-членів ЄС та усвідомлюючи небезпеку кривавої політичної кризи в Україні після другого туру виборів 11 листопада позиція Європейського Союзу перехилилася в бік активної участі в підтримці демократії в Україні⁸¹.

Повільна й обережна реакція ЄС була відображенням існуючого донині поділу Євросоюзу на два табори: з одного боку, – “стара” Європа на чолі з Німеччиною, Францією й Італією – країнами, які, як правило, займають проросійську позицію; а з другого ж, – нові члени ЄС, тобто Польща, країни Балтії, Румунія, Угорщина, Чехія і Словаччина, а також Великобританія і Швеція (співатор Східного партнерства). Ця група, більшою або меншою мірою бачить “потенційну можливість повернення російського імперіалізму в Східній Європі”⁸². Проте, беручи до уваги чинник зростання сили помаранчевої опозиції й очевидні фальсифікації виборів, Сполучені Штати Америки, і Європейський Союз врешті-решт засудили їх перебіг та визнали нечесними⁸³. Незважаючи на те, що ЄС зволивав з рішенням відрядити в Україну свого Верховного представника з питань закордонних справ і політики безпеки, на зламі листопада і груд-

⁸¹ Oleksandr Szusko i Olena Prystajko, *Western Influence* [in:] Anders Åslund, Michael McFaul (ed.), *Revolution in Orange: The Origins of Ukraine’s Democratic Breakthrough*, Washington D.C. 2008, с. 131.

⁸² Nathaniel Copey, Ukraine [w:] Donnacha Ó Beacháin, Abel Polese (ed.), *The Colour Revolutions in the Former Soviet Republics: Successes and Failures*, New York 2010, с. 38.

⁸³ Різниці у реакції Брюсселя і Вашингтона на Помаранчеву революцію та її наслідки обговорив Тарас Кузьо, див.: *Is Ukraine Part of Europe’s Future*, “The Washington Quarterly”, Vol. 29, No. 3, 2006.

ня 2004 р. Хав'єр Солана тричі відвідав Київ, щоб підтримати зусилля європейських лідерів, направлені на пошуки розв'язання політичної кризи в Україні. Солана не міг бути присутнім під час інавгурації Президента Віктора Ющенка, тому він відвідав Україну 21 січня – через два дні після вступу Президента на пост, щоб, таким чином, “показати й засвідчити підтримку Європейським Союзом України”⁸⁴.

Після Помаранчевої революції Україна намагалася поглибити свою співпрацю з ЄС в галузі політики безпеки і кризових ситуацій. Київ також пробував збільшити свою роль в регіоні. Як один з-поміж п'яти медіаторів у справі вирішення замороженого конфлікту в Придністров'ї в Молдові (на основі договору від 1997 р. між Молдовою, Придністров'ям, Росією, Україною та ОБСЄ), Україна запропонувала, щоб ЄС і США стали спостерігачами в переговорах (так звана формула 5+2). Україна брала участь в Поліцейській місії ЄС у Боснії та Герцеговині (EUPM), а також в місії Євросоюзу в Македонії. У жовтні 2005 р. Європейська комісія спільно з урядом України і Молдови підписали *Меморандум* про початок Місії Європейського Союзу з надання прикордонної допомоги Молдові та Україні, в тому числі й на території Придністров'я. Метою цієї місії, яка розпочала свою роботу 1 грудня 2005 р., є надання допомоги у створенні чіткої й ефективної системи управління кордонами та збільшення потенціалу прикордонних військ і митної служби⁸⁵.

Завдяки Помаранчевій революції Європа пригадала про Україну, оскільки у ті морозяні листопадові дні 2004 р. українське громадянське суспільство здобуло справжню перемогу. На думку Тараса Кузьо, це власне “завдяки Помаранчевій революції, члени ЄС нині вважають українців європейцями”⁸⁶. На жаль, як і самі українці, сьогодні Захід розчарований

⁸⁴ Верховний представник Європейського Союзу з питань зовнішньої політики й безпеки Хав'єр Солана прибув до України для зустрічей із владою, “Радіо Свобода”, 21 січня 2005, <http://www.radiosvoboda.org/content/news/925873.html>.

⁸⁵ EU-Ukraine Relations – Political dialogue, European External Action Service, http://www.eeas.europa.eu/ukraine/pdf/political_dialogue.pdf. Понад 200 осіб, біля 100 з-посеред – експерти з 22 держав-членів Європейського Союзу, творять EUBAM; їх мета: “зміцнення інспекції і контролю товарів і пасажирського руху між двома країнами. Точніше, місія мусить допомогти в боротьбі з торгівлею людьми, котрабандою товарів, торгівлі зброєю і корупцією”. European Union, *Europa – Summaries of EU Legislation*, “Border Assistance Mission to Ukraine and Moldova”, http://europa.eu/legislation_summaries/foreign_and_security_policy/cfsp_and_esdp_implementation/ps0002_en.htm.

⁸⁶ Taraz Kuzio, *Poland Plays Strategic Role in Ukraine's Orange Revolution*, “Eurasia Daily Monitor”, Volume: 1 Issue: 144, 9 грудня 2004.

відсутністю плодів Помаранчевої революції. Упущення у проведенні необхідних реформ, повсюдна корупція та невилітність порозуміння серед українських політиків (особливо колишніх “помаранчевих”), а також бізнесово-олігархічні методи ведення політики надалі утруднюють інтеграцію України з ЄС і підписання *Угоди про асоціацію*.

Довгий шлях до Угоди про асоціацію

У березні 2007 р. розпочалися переговори про укладення *Нової посиленої угоди* (НПУ, New Enhanced Agreement – NEA). Напередодні формального початку переговорів Беніта Ферреро-Вальднер, тодішній комісар з торгівлі і європейської політики добросусідства, заявила:

Україна досягла значного прогресу у здійсненні демократичних і економічних реформ після Помаранчевої революції. Переговори щодо нової угоди наблизили Україну та ЄС ще на один крок. Переговори щодо зони вільної торгівлі поглиблюють нашу економічну інтеграцію, тоді як подальша політична співпраця сприятиме розвитку таких сфер, як демократія, права людини та верховенство права⁸⁷.

Незважаючи на те, що як могло б видаватися, тодішня політична ситуація не сприяла реформам і проєвропейському курсу України⁸⁸, у вересні 2007 р. Хав’єр Солана заявив:

Переговори щодо нової угоди тривають уже півроку, і мені приємно зазначити, що вони проходять успішно і відбуваються у конструктивній атмосфері. Відсутність внутрішньої стабільності в Україні майже не вплинула на перебіг переговорів, і це є переконливим доказом того, що всі політичні сили в Україні підтримують її прагнення до більш тісного партнерства з Європейським Союзом⁸⁹.

⁸⁷ EU-Ukraine start negotiations on new Enhanced Agreement, Europa, Press Release Rapid, 2 березня 2007, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/275&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>.

⁸⁸ У грудні 2006 р. міністр внутрішніх справ Юрій Луценко та міністр закордонних справ Борис Тарасюк були звільнені Верховною Радою; у квітні 2007 р. президент Ющенко видав указ про розпуск парламенту, у травні Ющенко, Янукович і Мороз порозумілися у справі дострокових виборів, які відбулися 30 вересня.

⁸⁹ Тетяна Силіна, Хав’єр Солана: “Сьогодні настав той день, коли політичному керівництву треба виявити максимум відповідальності за долю країни”, “Дзеркало тижня”, № 34 (663), 15–21 вересня 2007.

В іншому документі – звіті щодо спільної оцінки реалізації плану дій ЄС – Україна, – що був інструментом до проведення та моніторингу співпраці на лінії Брюссель–Київ, відзначено у 2008 р. значний прогрес в його реалізації. У цьому документі стверджувалося, що протягом останніх трьох років відбувся значний прогрес у галузі дотримання прав людини і головних громадянських свобод, а “громадяни України користуються широким плюралізмом в друкованих і електронних засобах масової інформації”⁹⁰.

У сфері демократії і правопорядку було відзначено, що парламентські вибори у березні 2006 р. та дострокові парламентські вибори 30 вересня 2007 р. проведено у значній мірі відповідно до зобов’язань України у рамках ОБСЄ та Ради Європи”. Звернено увагу на такі галузі, в яких Україна повинна провести зміни: “З метою проведення необхідного контролю і рівноваги між головними інститутами держави – конституційні реформи повинні бути пріоритетом України”, як і реформи “системи правосуддя з метою забезпечення її незалежності, неупередженості та ефективності”. Підкреслено також, що хоча й прогрес у виконанні плану дій помітний, відсутність політичної стабільності мала негативний вплив на швидкість реформ, а багато складних, але суттєвих структурних й інституційних проблем надалі не розв’язано, у тому числі не проведено конституційної реформи та основних економічних реформ⁹¹.

З метою полегшення реалізації рішень Угоди про асоціацію План дій між Україною та ЄС замінено Порядком денним асоціації Україна – ЄС, який прийнято 23 листопада 2009 року і який набув чинності наступного дня. Інструмент, яким є Порядок денний асоціації, має на меті “підготувати та сприяти імплементації Угоди про асоціацію”⁹². 26 січня 2010 р. спільна комісія (на рівні вищих урядовців), яка діє в межах Порядку денного, затвердила пріоритети асоціації Україна – ЄС на 2010 рік⁹³. Брюссель і Київ вважають, що найважливіші сфери співробітництва – це по-

⁹⁰ Joint Evaluation Report EU-Ukraine Action Plan, European External Action Service, http://eeas.europa.eu/ukraine/docs/ukraine_eu_joint_evaluation_2008_en.pdf.

⁹¹ Joint Evaluation Report EU-Ukraine Action Plan, European External Action Service, http://eeas.europa.eu/ukraine/docs/ukraine_eu_joint_evaluation_2008_en.pdf.

⁹² EU-Ukraine Association Agenda, European External Action Service, http://eeas.europa.eu/ukraine/docs/2010_eu_ukraine_association_agenda_en.pdf.

⁹³ Нові пріоритети на другу половину 2011 р. та першу половину 2012 р. були прийняті 20 травня 2011 р. Див. European External Action Service, *List of the EU-Ukraine Association Agenda priorities for 2011-12*, http://www.eeas.europa.eu/ukraine/docs/2011_12_eu_ukraine_priorities_en.pdf.

літичний діалог, боротьба з корупцією, закордонна політика і безпека, співпраця в галузі правосуддя, свободи і безпеки, торгівля та енергетична співробітництво, у тому числі в галузі атомної енергетики. Незважаючи на цілу низку важливих тем, у центрі уваги, безсумнівно, залишалася торгівля.

Поглиблена та всеосяжна зона вільної торгівлі (ЗВТ)

Інтегральною складовою Угоди про асоціацію є Поглиблена та всеосяжна зона вільної торгівлі (Deep and Comprehensive Free Trade Area). Головне завдання ЗВТ полягає у сприянні торговельного обміну та покращенні суспільного добробуту з метою збільшення інвестиційних процесів у країнах Східного партнерства. Комісія підкреслює, що як “основний елемент” Угоди про асоціацію ЗВТ буде сприяти тіснішій економічній інтеграції з Україною та

стане сильним стимулом для економічного зростання країни [...] створить додаткові можливості ведення бізнесу в Україні і буде пропагувати реальну економічну модернізацію та інтеграцію з ЄС. [ЗВТ] пов’язана з ширшим процесом правового зближення, спричинить до подальшої економічної інтеграції з внутрішнім ринком ЄС, [а] вищі стандарти, кращі послуги для громадян, а передовсім готовність України до ефективного конкурування на міжнародних ринках має стати результатом цього процесу⁹⁴.

Головними передумовами початку переговорів про ЗВТ є: мандат Європейської Ради на переговори; членство в Світовій організації торгівлі; позитивна оцінка рівня підготовки даної країни; гарантії, що дана держава має такий самий рівень очікувань, що й ЄС (готовність повністю прийняти торговельний *acquis*); гарантія, що дана країна має можливість ведення переговорів, імплементації та дотримання такого типу угод⁹⁵. Визнавши, що Україна відповідає вказаним критеріям, Європейський Союз у лютому 2008 р. розпочав переговори.

У галузі економічної інтеграції ЗВТ – це третя найбільш амбітна домовленість після Європейської асоціації вільної торгівлі (EFTA) та Єв-

⁹⁴ European Commission, *EU-Ukraine Association Agreement*, http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/fule/docs/news/20111221_more_information_fule_visit_to_ukraine.pdf.

⁹⁵ *Policy Briefing: Negotiations on a deep and comprehensive FTA (DCFTA) as part of the future Association Agreement*, European Parliament, DG EXPO, травень 2011, с. 9.

ропейської економічної зони (ЕЕА)⁹⁶. Переговори між ЄС та Україною на тему тарифів і зони вільної торгівлі мають на меті введення *acquis*, завдяки чому Україна отримає більший доступ до ринку Євросоюзу. Під час переговорів Європейська комісія повторювала, що хоче запропонувати Україні допомогу з метою покращення її економічних й інвестиційних умов та досягнення збалансованого середньо- і довгострокового розвитку. У першій половині 2011 р. дипломати Представництва України при Європейському Союзі і представники Європейської комісії заповнили, що політична частина Угоди про асоціацію практично завершена; однак переговори про ЗВТ триватимуть довше з огляду на те, що домовленості щодо питань імплементації європейських вимог (напр., у сільському господарстві) викликають багато суперечностей.

ЄС – це другий найбільший торговельний партнер України: обмін з ЄС складає близько третини її закордонної торгівлі. Експорт з ЄС в Україну 2011 р. перевищив 21 мільярд євро, а імпорт ЄС з України – 15 мільярдів євро. Український експорт до ЄС значною мірою складається із заліза, сталі, товарів гірничої і машинобудівної промисловості; натомість в імпорті з Євросоюзу домінують техніка, транспортні засоби, хімічні та промислові товари⁹⁷. У закордонній торгівлі з Україною Російська Федерація займала перше місце у 2011 р. з 32,4% (36 925,2 мільйонів євро) усієї торгівлі у порівнянні до 29,1% 27 держав ЄС (33 158,3 мільйонів євро)⁹⁸. Торговельний оборот України з ЄС був більшим, ніж з Росією у 2009 р.: 34% імпорту походило з ЄС, а 28,9% – з Росії. У 2010 р. ці пропорції змінилися відповідно на 31,3% і 36,2%. Для порівняння: третім найбільшим імпортером українських товарів є Туреччина (5,5%), а Китай займає третє місце в списку країн, експорт з котрих домінує в Україні (7,6%)⁹⁹. Факт, що торгівля з Китаєм – третім найбільшим партнером України в цій галузі – становить тільки 5,6%, підтверджує, що найбільши-

⁹⁶ Див.: Alexander Duleba, Vladimír Benč i Vladimír Bilčík, Policy Impact of the Eastern Partnership on Ukraine: Trade, Energy and Visa Dialogue, Bratislava: Research Center of the Slovak Foreign Policy Association, 2012 р., с. 73. ЕФТА об'єднує ЄС, а також Ісландію, Ліхтенштейн, Норвегію та Швейцарію; ЕЕА дає можливість трьом із чотирьох держав ЕФТА (Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія) бути учасниками внутрішнього ринку ЄС.

⁹⁷ European Commission, Trade: Ukraine, <http://ec.europa.eu/trade/creating-opportunities/bilateral-relations/countries/ukraine>.

⁹⁸ European Commission, Ukraine's Trade With Main Partners, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113459.pdf.

⁹⁹ Там само.

ми гравцями в торгівлі залишаються ЄС і Росія. Глобальна економічна криза мала вплив на світову торгівлю, однак ЄС багато виграв на торговельному обміні з Україною: у 2010 р. експорт з країн ЄС складав 17 мільярдів євро – зріс на 24% у порівнянні з 2009 р.¹⁰⁰

Зростання в торгівельних стосунках можна також відмітити на рівні інвестицій країн-членів ЄС в Україні. Від 2004 до 2005 р. прямі іноземні інвестиції (ПІІ) з держав Євросоюзу зросли на понад 400%, і в 2005 р. склали 7,7 мільярдів євро¹⁰¹. Очевидно, особливо для українських політиків та олігархів, що тісна інтеграція з ЄС – це ключовий фактор економічного зростання України. Андерс Аслунд – один з найбільш відомих економістів і знавців української тематики – передбачає, що, незважаючи на фінансову кризу, іноземні інвестиції в Україні повинні залишитися на дуже високому рівні, і підкреслює, що “Європейський Союз – це модель та інституційний стандарт, і хоча Україна відносно повільно наслідує Європейський Союз, однак намагається це робити”. Аслунд також відмічає, що “близькість України до Європейського Союзу не гарантує конвергенції, але її політики мусили б зробити багато помилок, щоб не досягти європейського зближення”¹⁰².

У своїй резолюції від 15 листопада 2007 р. щодо торгівлі й економічних стосунків з Україною Європейський парламент одногослосно підтримав закінчення переговорів про вступ України в СОТ і закликав її усунути будь-які перешкоди правового і технічного характеру, які перешкоджають реалізації цієї мети. Європарламент із задоволенням прийняв також рішення Європейського Союзу про надання Україні статусу ринкової економіки та підкреслив “великі зусилля уряду України для налагодження ефективної ринкової економіки в країні”¹⁰³. Парламент закликав також уряд України зміцнювати ці досягнення та робити все, щоб перебороти серйозні перебої на ринку та звернув увагу на факт, що вільна торгівля з Україною принесе позитивні наслідки у дальшій перспективі, але також може спричинитися

¹⁰⁰ Див. The Negotiations on a Deep and Comprehensive Free Trade Area (FTA) as Part of the Future Association Agreement, Європейський Парламент, DGEXPO, березень 2011.

¹⁰¹ European Commission, Trade: Ukraine, <http://ec.europa.eu/trade/creating-opportunities/bilateral-relations/countries/ukraine>.

¹⁰² Anders Åslund, *How Ukraine Became a Market Economy and Democracy*, Washington 2009, с. 260.

¹⁰³ Резолюція Європейського парламенту від 15 листопада 2007 р. щодо торгівлі й економічних стосунків з Україною, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2007-0539+0+DOC+XML+V0//PL>.

до негативних тенденцій у коротко- і середньостроковій перспективі для країн-членів ЄС зі Східної Європи.

Українська сторона також підкреслила потенційно негативні наслідки (зі своєї точки зору) під час 16 засідання Комітету з парламентської співпраці між Україною та ЄС в Європейському парламенті (16–17 березня 2011 р. в Брюсселі), коли обговорювались найважливіші економічні й технічні питання на тему ЗВТ. Українська сторона звертала увагу, що підписання угоди матиме негативний вплив на українську економіку протягом кількох найближчих років.

Причиною цього буде зокрема лібералізація митних тарифів і пов'язане з нею обмеження прибутків. На думку української сторони, скасування митних тарифів на промислові товари завдасть бюджету України втрат в розмірі близько 320 мільйонів євро на рік. Одним з численних прикладів цих короткострокових втрат залишається питання географічних зазначень (ГЗ). Тому у зв'язку з лібералізацією торгівлі сільськогосподарськими продуктами, а також збільшенням охорони інтелектуальної власності ЄС, в рамках угоди про вільну торгівлю, Україна наполягала, що необхідно взяти до уваги також менші прибутки, які є наслідком відмови від використання назв, що знаходяться під охороною європейських географічних зазначень, а також запропонувала перехідні періоди у випадку особливо проблемних зазначень (напр., шампанське, коньяк і т.д.). Беручи до уваги ці складнощі, Київ ясно зазначив, що розраховує на технічну і фінансову підтримку ЄС протягом перших років реалізації угоди.

Український посол у ЄС Костянтин Єлісєєв заявив, що така підтримка була б суттєвим кроком у напрямі поглиблення двосторонньої економічної інтеграції. Українська сторона багаторазово підкреслювала під час переговорів, що її обов'язком є забезпечити соціальну охорону в сферах найбільш вразливих до загроз, які спричинені економічними диспропорціями між Україною і Європейським Союзом. Київ прогнозує поглиблення цих диспропорцій внаслідок підписання договору ЗВТ, і тому для України важливе значення має збереження певної гнучкості у таких важливих галузях, як, напр., сфера фармацевтичного виробництва, що дасть їй доступ до дешевших ліків (Україна домагалася п'ятирічного періоду охорони фармацевтичних даних замість десятилітнього, який пропонувала Європейська Комісія).

У своїх кінцевих рекомендаціях і заявах Комітет з парламентського співробітництва між Україною та ЄС в Європейському парламенті підкреслив “потребу узяти до уваги втрати, які виникнуть у перехідний період під час підготовки до реалізації ЗВТ, та мати на увазі вплив зниження прибутків у зв'язку зі зниженням митних тарифів і збільшенням ПДВ, що є наслідком

збільшення товарообміну”, і ще раз вказав на “необхідність надання відповідної фінансової і технічної допомоги перед набуттям чинності угоди про ЗВТ”¹⁰⁴. Іншою спірною економічною темою був доступ до європейського ринку.

Під час візиту в Брюссель тодішнього віце-прем'єра Андрія Ключова (2 березня 2011 р.) українська сторона представила свої позиції на тему найбільш вразливого питання переговорів у справі ЗВТ. Вона зазначала, що ЗВТ повинна забезпечувати повний доступ до внутрішнього ринку ЄС і не погоджувалася на запис будь-яких зауважень, які б закривали доступ на цей ринок (без можливості їх зміни після завершення перехідного періоду). Комісія поділяла цей погляд і домагалася, напр., доступу ЄС до українського автомобільного ринку. У свою чергу українська сторона пропонувала, щоб українські транспортні підприємства отримали доступ до європейського ринку транспортних послуг, який надалі залишається закритим.

Під час переговорів на тему ЗВТ українські представники підкреслювали, що пропозиція митних тарифів – це найбільша проблема переговорів, тому що обидві сторони стараються обороняти свої ринки, особливо у сільськогосподарському секторі: Україна може зрозуміти політику ЄС, спрямовану на охорону свого сільськогосподарського ринку за допомогою введення тарифних контингентів, однак їх розмір, запропонований Євросоюзом, є неадекватним для України і не бере до уваги існуючі і перспективні обсяги виробництва цієї країни та її експортного потенціалу. Україна зазначила, що тарифні контингенти (ТК), які нині пропонує ЄС, є від десяти до ста разів меншими від тих, яких вона потребувала б у рамках угоди про вільну торгівлю. Позиція Комісії послідовно повторювалась від початку переговорів: ЄС не може підписати з Україною угоди про вільну торгівлю, яка передбачала б повну лібералізацію торгівлі так званими “вразливими” сільськогосподарськими продуктами. При цьому часто покликалися на умови вступу до ЄС Польщі та інших нових членів Спільноти. З точки зору Європейської комісії, лібералізація митних тарифів на найбільш вразливі сільськогосподарські продукти може проходити тільки в рамках тарифних контингентів і тільки у випадку цих кількостей враховуватимуться традиційні торгівельні потоки. Ці тарифні контингенти будуть також відкриті для товарів, які рідко охоплює торговельний обмін або для нових товарів. Європейська Комісія багаторазово звертала увагу, що вони були запропоновані всього тільки для 2,1% усіх українських товарів, експортованих

¹⁰⁴ Final Statement and Recommendations pursuant to Article 90 of the Partnership and Cooperation Agreement, EU-Ukraine Parliamentary Cooperation Committee, Sixteenth Meeting, 15–16 March 2011, Brussels.

до ЄС. Однак для України проблемними залишаються положення, згідно з якими запропоновані ТК є остаточними, що не дає можливості збільшити їх з плином часу при одночасному зниженні митних тарифів, які не охоплені контингентами¹⁰⁵. На щастя, вимогливі положення угоди не знеохотили Україну закінчити переговори з ЄС. Варто пам'ятати, що з альтернативою – у вигляді Митного союзу з Росією, Казахстаном і Білоруссю – чекала Москва, яка надалі пропонує таку можливість Києву.

У 1995 р. Росія, Білорусь і Казахстан підписали перший документ про створення Митного союзу, однак домовленість не була реалізована повністю. Як вказує Митний кодекс, підписаний 5 липня 2010 р. в Астані, Росія, Білорусь і Казахстан формально створили єдиний митний простір, на території якого більшість товарного обміну буде підлягати правилам вільної торгівлі. Ця домовленість є черговою спробою розширення впливу Москви на території колишнього СРСР.

Під час 16 засідання Комітету з парламентської співпраці між Україною та ЄС в березні 2011 р. Філіпп Кусон, голова переговорної групи ЄС у справі ЗВТ, висловив свою думку, що можливий вступ України в Митний союз з Росією став би серйозною перешкодою у підписанні торгівельної угоди з Європейським Союзом. Під час тієї зустрічі українська сторона категорично заперечила будь-які спекуляції на цю тему. Український посол при ЄС Костянтин Єлісєєв та заступник голови Комітету з парламентської співпраці між Україною та ЄС Борис Тарасюк чітко заявили, що підписання ЗВТ лишається пріоритетним для Києва. Цю позицію підтвердила Верховна Рада у резолюції від 19 травня, в якій підкреслила, що закінчення переговорів щодо ЗВТ з ЄС – це пріоритет для України¹⁰⁶.

Приєднання України до Митного союзу було б рівнозначне розірванню низки зобов'язань, які Україна взяла на себе, вступаючи до СОТ. Зокрема, Україна мусила б підвищити митні тарифи на імпорт до спільного рівня, визначеного Митним союзом, що вимагало б виплати величезних компенсацій, які вона змушена була б заплатити іншим членам СОТ (в межах від 1,5 до 2 мільярдів доларів на рік)¹⁰⁷. Цей факт не перешкодив Москві чинити тиск на Київ, щоб замість підписання ЗВТ

¹⁰⁵ На тему переговорів щодо Угоди про асоціацію ЄС–Україна, включно з договором про Поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі з Україною (ЗВТ), проводив розмови Павел Коваль під час зустрічі Групи європейських консерваторів і реформаторів, Брюссель, травень 2011.

¹⁰⁶ Olga Shumylo-Tapiola, *Ukraine and Russia: Ever Closer Neighbours?* Carnegi Endowment for International Peace, Policy Outlook, 8 червня 2011 р., с. 8.

¹⁰⁷ Там само, с. 7.

з Європейським Союзом вступити в Митний союз з Росією, Білоруссю і Казахстаном, тобто країнами (за винятком Росії від серпня 2012 р.), які не є членами СОТ. Росія вказує, що користь від Митного союзу компенсувала б Україні передбачувані втрати. Судячи зі слів Дмитрія Медведєва, це міг би бути новий, нижчий тариф за газ у випадку вступу до Митного союзу або вищий тариф, якщо Україна поставить на ЗВТ. У серпні 2011 р. президент Медведєв заявив: “Мені здалося, що ми зрозуміло висловили свою пропозицію: якщо ви хочете знижку на газ, ви повинні стати частиною інтеграційного простору [торгівлі]. Або, якщо ви цього не хочете, то ви робите нам комерційну пропозицію, вигідну Росії, наприклад, таку, як пропозиція продати газотранспортну систему”¹⁰⁸. Москва вже раніше заявляла, що якщо Київ вирішить підписати угоду з ЄС, то може сподіватися підвищення цін на газ. Тому не можна виключити, що Україна в найближчий час може постати перед “закликом врегулювати свій енергетичний борг перед Росією негайно і в повному розмірі”¹⁰⁹.

Незважаючи на перешкоди з боку Кремля, українська влада мусить пам’ятати, що у довшій перспективі торговельна угода з Європейським Союзом дасть їй більшу користь, як слушно підкреслює посол ЄС в Україні Ян Томбінський:

Досить подивитися на кілька основних економічних показників, щоб зрозуміти: європейська інтеграція – більш дієвий спосіб зробити економіку конкурентоспроможною. МС же дає диво у вигляді низьких цін на газ. Але Україна мала все це досить тривалий час. Чи допомогло це модернізувати економіку, зробити її більш конкурентоспроможною на міжнародних ринках? Ні¹¹⁰.

Брюссель повинен тиснути на Москву, щоб вона перестала шантажувати Україну ціною на газ, намагаючись вимусити тіснішу економічну інтеграцію в рамках свого проекту Митного союзу. Небезпека випливає з факту, що зниження ціни на газ дає “відчутні” гроші, які можуть бути привабливі для влади у Києві, оскільки безпосередньо перекладаються на суспільну підтримку: менший рахунок за газ дорівнює меншому незадоволенню виборців. Водночас ЗВТ – це знаряддя модернізації, користь від якого не так

¹⁰⁸ Guy Faulconbridge, *Russia accuses Ukraine of “sponging” natgas-Ifax*, Reuters, 31 серпня 2011, <http://www.reuters.com/article/2011/08/31/russia-ukraine-gas-idUSL5E7JV2ZM20110831>.

¹⁰⁹ Rajan Menon, *The Two Ukraines, Policy Brief*, German Marshall Fund, липень 2011, с. 9.

¹¹⁰ Посол ЄС в Україні в інтерв’ю “Корреспонденту” пояснив, що для Києва краще – ЄС чи МС, “Корреспондент.net”, 22 березня 2013, <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/1529571>.

легко пояснити громадянам. Крім того, як вже раніше згадувалося, виконання положень і домовленостей угоди пов'язане з великими витратами. Угода про асоціацію і ЗВТ – це вид інвестиції, оскільки їх втілення в життя забезпечить Україні фінансову вигоду, яка з часом буде щораз більше відчутною. Для того, щоб українці захотіли вирішити це завдання, прибутки від якого вони швидко не відчують, Європейський Союз мусить бути ближчим і більш доступним для своїх східних сусідів. Найкращим способом для цього є полегшення подорожування до ЄС.

Відчинити двері в Європу: візова політика ЄС щодо України

У кінці 2005 р. Україна розпочала переговори з ЄС з метою спрощення візових процедур, зменшення або скасування кількості обов'язкових додаткових документів для певної категорії подорожуючих (студентів, урядовців, підприємців і т.д.). Угода між Європейською Спільнотою і Україною про спрощення візового режиму та угода про реадмісію (European Community-Ukraine visa facilitation and readmission agreements) були підписані 18 червня 2007 р. і набули чинності 1 січня 2008 р. При нагоді підписання цих угод тодішній єврокомісар з питань юстиції, свободи і безпеки Франко Фраттіні висловив своє задоволення, що “ЄС і Україна можуть стреміти до якісно вищого рівня у своїх взаєминах, а ці угоди є особливо важливими у сучасному контексті: підтримка контактів між людьми може значним чином допомогти у збільшенні взаєморозуміння і покращення наших стосунків у всіх галузях”¹¹¹. В резолюції Європейського парламенту від 15 листопада 2007 р. щодо торгівлі й економічних відносин з Україною євродепутати підкреслювали “значення швидкого введення домовленостей про спрощення візового режиму і реадмісію з Україною”¹¹². Також під час підписання угоди при нагоді червневого саміту Ради з питань співпраці між Україною та ЄС було стверджено, що ЄС і Україна зробили “відчутний крок уперед у двохсторонніх відносинах”. Угода про спрощення візового режиму передовсім спрощує процедури оформлення короткострокових віз для громадян України. Договір передбачає, що рішення у справі евен-

¹¹¹ Європейський Союз, Європа – Press Release Rapid, *Further strengthening EU-Ukraine bilateral relations: visa facilitation and readmission agreements are signed today*, IP/07/849, Brussels, 17 червня 2007 р.

¹¹² Резолюція Європейського парламенту від 15 листопада 2007 р. щодо торгівлі та економічних відносин з Україною, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2007-0539+0+DOC+XML+V0//PL>.

туальної видачі візи треба прийняти протягом 10 днів. Водночас спрощено перелік документів, які треба залучити разом з анкетною про видачу візи, і окреслено також групи осіб (зокрема, близькі родичі, водії вантажівок, відрядники, студенти, журналісти та члени офіційних делегацій), для яких спрощено критерії видачі багаторазових віз для перетину кордону ЄС. Крім того, скасовано збір, який в країнах Шенгенської зони становить 35 євро, за отримання візи для таких категорій громадян, як близькі родичі, студенти, інваліди, журналісти та пенсіонери. Угода також передбачає звільнення громадян, які користуються дипломатичними паспортами, від проходження процедури видачі візи. Додатково встановлено простіші критерії видачі багаторазових віз певним групам людей. Метою угоди про реадмісію є встановлення зобов'язань та процедур для органів влади як України, так і країн ЄС щодо того, “коли і як має відбуватися депортація осіб, які нелегально проживають на їхніх територіях”¹¹³. Ці процедури охоплюють громадян України, країн ЄС, третіх держав, а також осіб без громадянства. Угода містить також необхідні забезпечення щодо захисту даних та фундаментальних прав людини.

Під час саміту ЄС – Україна у грудні 2009 р. сторони вирішили, що діалог на тему віз буде зосереджуватися навколо послідовності реалізації пріоритетів дій і рекомендацій для української влади. Після зустрічі з прем'єр-міністром Миколою Азаровим 15 червня 2010 р. Кетрін Ештон заявила: “Мені приємно зазначити, що у питанні віз ми готові перейти до суто операційної фази діалогу [...] Це означає, що ми разом розробимо план дій, який міститиме широкий список заходів. Для здійснення безвізових короткотермінових візитів до ЄС Україні належить всі ці заходи реалізувати”¹¹⁴. Рада з питань співпраці ЄС–Україна також звернула увагу на спільні висновки Міністерського засідання Україна–ЄС з питань юстиції, свободи та безпеки 9 червня 2010 р. та “із задоволенням прийняла рішення про перехід діалогу на тему введення безвізової програми (в довшій перспективі) в операційну фазу”¹¹⁵.

¹¹³ Європа, Press Release Rapid, Further strengthening EU-Ukraine bilateral relations: visa facilitation and readmission agreements are signed today, 18 червня 2007, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/849&format=HTML&age>.

¹¹⁴ Віталій Єреміца, *До ЄС без візи: Європа бачить прогрес, а уряд України каже, що було мало часу*, “Радіо Свобода”, 15.06.2010, <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2072298.html>.

¹¹⁵ EU-Ukraine Cooperation Council, Fourteenth Meeting, Luxembourg, Council of the European Union, 15 червня 2010, Press release, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/er/115187.pdf.

23 липня 2012 р. Європейська комісія ввела зміни до угоди про спрощення візового режиму з Україною. Були спрощені вимоги щодо документів для деяких категорій громадян, у тому числі представників громадських організацій, молоді, яка бере участь в подіях, організованих неприбутковими організаціями, журналістів (разом з супровідним технічним персоналом), водіїв міжнародних вантажних та пасажирських перевезень та представників релігійних організацій. Ці особи (за винятком водіїв), а також особи до 25 років, які беруть участь в семінарах, конференціях, наукових, культурних та спортивних подіях, організованих неприбутковими організаціями, будуть охоплені повною безвізовою програмою. Буде спрощена також процедура отримання багаторазових віз. На думку Комісії, “зміни, введені до чинної угоди з Україною, відкоригують вже існуючі полегшення і дозволять охопити ними більшу кількість громадян України, а також будуть черговим кроком у напрямі введення безвізового режиму у дальшій перспективі”¹¹⁶. У грудні 2012 р. Рада заявила, що “підтверджує свою відданість спільній цілі запровадження безвізового режиму в розумному часовому проміжку, якщо виконано умови для забезпечення добре керованої та безпечної мобільності, які викладено в Плані дій з візової лібералізації” (Action Plan on Visa Liberalization). Вона також закликає Україну “докласти більших зусиль для досягнення початкових критеріїв”¹¹⁷. Згідно з рекомендацією Комісії закордонних справ Європарламенту, домовленості запроваджують “кардинальні спрощення візового режиму для українських громадян, порівняно з чинними угодами” та “становить суттєвий крок у напрямі введення безвізового режиму між Україною і Європейським Союзом, що підтримує також Європейський парламент”¹¹⁸.

Однак перед тим, як безвізовий режим стане дійсністю, спрощення під час видачі віз будуть змушені правильно впровадити в життя відповідні органи, особливо дипломатичні представництва Польщі – найбільшого сусіда України, члена ЄС. У 2011 р. Польща відкрила Пункти прийому візових анкет для осіб, які бажають отримати Шенгенську візу

¹¹⁶ *Commission amends visa facilitation agreement for citizens of Ukraine*, European Commission Press Release, 23 липня 2012, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-821_en.htm.

¹¹⁷ Council conclusions on Ukraine, 3209th FOREIGN AFFAIRS Council meeting, Brussels, 10 грудня 2012.

¹¹⁸ Там само.

до Польщі¹¹⁹. Беручи до уваги факт, що всі польські дипломатичні представництва в Україні щорічно видають понад мільйон віз (половину усіх віз для громадян України, які видають країни ЄС), поляки надалі будуть відігравати ключову роль в реалізації візової політики Євросоюзу)¹²⁰.

Незважаючи на поточні суперечки з українською владою на тему вибіркової дії правосуддя, змінена угода про спрощення візового режиму – це чудовий приклад того, як ефективною і, що найважливіше, відчутною для українського суспільства може бути політика ЄС. На це однозначно вказав єврокомісар Стефан Фюле, на думку якого, змінені домовленості – “це дуже позитивний сигнал для народу України, що, незважаючи на нинішні труднощі у відносинах ЄС і України, Євросоюз твердо налаштований на зміцнення особистих контактів між громадянами ЄС і України”¹²¹. Це зміцнення повинно передовсім стосуватися студентів.

Програма “Еразмус” триває від 1987 р. і є однією з найбільш вдалих програм студентського обміну у світі, вона дає можливість щороку біля 230 000 особам вчитися за кордоном. Програма стала суспільним феноменом і створила міцні міжнародні дружні зв’язки: так зване “покоління Еразмуса” складається з добре освічених людей, які володіють багатьма мовами, вчилися за кордоном, установили контакти з ровесниками з різних країн Європи і створили цінні мережі (*networks*), які дуже легко можна підтримувати, використовуючи сучасні інструменти суспільних медіа. На жаль, студентів з України не можна зарахувати до цієї групи з огляду на те, що нинішні правові рамки не передбачають участі студентів з держав Східного партнерства в програмі “Еразмус”, а програма “Навчання протягом життя” (*Lifelong Learning programme – LLP*) не може бути розширена до кінця 2013 р. На перешкоді стоять також проблеми технічного характеру: Комісія звертає увагу на несприятливий факт, що

в сусідніх державах немає місцевих національних агентств, роль яких в ЄС полягає у направленні до студентів і академічних викладачів коштів,

¹¹⁹ Пункти прийому візових анкет знаходяться у Львові, Києві, Одесі, Донецьку, Тернополі, Івано-Франківську, Рівному, Хмельницькому, Житомирі, Дніпропетровську, Луцьку, Харкові, Сімферополі та Вінниці.

¹²⁰ Деколи українці звертають увагу, що польські дипломатичні представництва утруднюють їм отримання віз, вимагаючи додаткові документи і непотрібно ускладнюючи деякі процедури.

¹²¹ Commission amends visa facilitation agreement for citizens of Ukraine, European Commission Press Release, 23 липня 2012, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-821_en.htm.

призначених для розвитку мобільності. У найближчому майбутньому планується відкриття таких національних агентств в державах, охоплених європейською політикою сусідства¹²².

Підготовка таких планів повинна бути пріоритетним завданням. Йдучи услід за програмою “Еразмус Мундус” (яка надає фінансову допомогу на рівні навчання в магістратурі й аспірантурі), Європейський Союз повинен дати можливість українським студентам брати участь в програмі “Еразмус” і надати їм такий статус, який мають їх ровесники з країн ЄС, або студентів з держав ЕФТА, країн-кандидатів з Західних Балкан та Швейцарської Конфедерації. Як підкреслює Ендрю Вілсон, “абсурдно, що ЄС надає 26 стипендій для України – держави, в якій проживає 46 мільйонів осіб”, і що не інвестує в освіту в Україні, наприклад, за посередництвом ініціатив, таких як Дипломатична академія в Єревані або Європейський гуманітарний університет, який від 2005 р. функціонує в еміграції у Вільнюсі¹²³. Мета проста – привабити українських студентів до університетів в Європейському Союзі або створити проєвропейські університети у них на місці. Обидва рішення призвели б до збільшення студентського обміну та були б елементарним прикладом ефективності м’якої сили – *soft power*.

Європейський парламент і історія України: від Голодомору до Бандери

Європейський парламент – єдина наднаціональна інституція, члени якої обираються демократично в загальних безпосередніх виборах, – відіграє суттєву роль в стосунках ЄС з Україною. Його вплив головною мірою базується на діяльності делегації Європарламенту в Комітеті з парламентського співробітництва між Україною та ЄС та на прийнятті резолюцій і звітів на тему України. Європарламент має також інструменти швидкої дії, наприклад, створення моніторингових місій. У червні 2012 р. постанала місія колишнього президента Польщі Александра Квасневського та

¹²² Європейський парламент, інтерпеляції, Ельжбета Катажина Лукацієвська, “Opening the Erasmus programme up to Eastern European countries”, Відповідь від імені Комісії дала комісар ЄС з питань освіти, культури, багатомовності та молоді Андрула Василіу, 31 серпня 2011, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getAllAnswers.do?reference=E-2011-007320&language=EN>.

¹²³ Andrew Wilson, *Dealing with Yanukovich's Ukraine, Policy Memo*, European Council on Foreign Relations, березень 2010.

колишнього голови Європейського парламенту Пета Кокса. Метою місії в Україні був моніторинг судового процесу Юлії Тимошенко та допомога в ліквідуванні перешкод для підписання Угоди про асоціацію. До квітня 2013 р. місія 14 разів відвідала Україну, у тому числі 7 разів зустрілася з Тимошенко в лікарні у Харкові, 8 – зустрілася з Президентом Януковичем і 14 з Прем'єр-міністром Азаровим¹²⁴. Найбільшим її успіхом було помилування Юрія Луценка, що відбулось 7 квітня 2013 р.

Після набуття чинності Лісабонської угоди, законодавчі компетенції Європарламенту збільшилися, особливо в царині прийняття спільних рішень в галузях сільського господарства, енергетичної політики, імміграції та спільного бюджету. Зокрема, у цих сферах Європейський парламент приймає спільні рішення з Радою. Власне тому Європарламент має щораз більшу вагу у формуванні стосунків ЄС з Україною. Кожна зустріч Європейської ради (глав держав та урядів країн ЄС) розпочинається із звіту голови Європейського парламенту, який представляє ключові позиції Парламенту. Таким чином євродепутати мають певний (можливо, невеликий) вплив на перебіг і тематику зустрічей у верхах. Європейська рада, котра окреслює загальні політичні напрями і пріоритети ЄС, має обов'язок брати до уваги рекомендації Європейського парламенту. Тому після кожного саміту голова Європейської ради представляє Європарламенту звіт про результати зустрічей глав держав та урядів і бере участь в дебатах з парламентаріями. Європейський парламент також відіграє важливу роль в стосунках ЄС з третіми країнами, оскільки виражає свою згоду на вступ нових держав до ЄС. Згода Європарламенту є також необхідною у питаннях міжнародних домовленостей. До цієї категорії належать також Угоди про асоціацію, а це означає, що Європарламент відіграє ключову роль у формальному поглибленні стосунків ЄС-Україна.

Делегація Європейського парламенту до Комітету з парламентського співробітництва між Україною та ЄС функціонує на основі Угоди про партнерство і співробітництво (УПС), яка набула чинності 1 березня 1998 р. У її склад входять депутати Європарламенту і Верховної Ради, які зустрічаються в рамках праці Комітету два рази на рік: раз – на місці роботи Європейського парламенту і раз – в Україні. Головна мета Комітету – звітування про результати парламентського контролю за впровадженням УПС. Комітет також виконує "функцію відкритого місця для дискусій на теми, які є предметом спільного зацікавлення, а в останні роки є та-

¹²⁴ Європейський парламент, *European Parliament Monitoring Mission to Ukraine, Mission Update on 18 April 2013, Strasbourg*, <http://www.europarl.europa.eu/the-president/resource/static/files/ep-monitoring-mission-assessment---17.04.pdf>.

кож джерелом суттєвих стимулів для проведення вдалих демократичних і ринкових реформ в Україні та зближення України до ЄС¹²⁵. Після кожного засідання, які найчастіше відбуваються приблизно раз на півроку, Комітет видає заключну заяву та рекомендації на основі статті 90 Угоди про партнерство і співробітництво. Рекомендації переважно стосуються питань, пов'язаних з відносинами між ЄС і Україною, внутрішніми змінами в Україні і в ЄС, економічною і галузевою співпрацею, співробітництвом в царині юстиції, внутрішніх справ та спільного сусідства.

Зустрічі делегацій дають також можливість проводити дискусії на суттєві теми в стосунках ЄС–Україна (часто *ad hoc*) та обмін думками з депутатами українського парламенту, українським урядом і представниками громадянського суспільства. Делегація Європарламенту також зближує Україну до ЄС завдяки діяльності робочих груп, наприклад, нині діє робоча група з питань візової політики.

Окрім законодавчої сфери, рішення і резолюції Європарламенту мають велике символічне значення, як у випадку української перспективи членства в ЄС, Голодомору або Степана Бандери. Резолюції Європарламенту мають широкий відгомін в Україні, викликають бурхливі дискусії і навіть використовуються у внутрішніх політичних конфліктах. Варто приглянутися до цього явища з огляду на те, що часто в Брюсселі не звертають уваги на вагу слів, а силу прийнятих документів оцінюють (або недооцінюють) щойно після реакції з-поза меж Євросоюзу.

У прийнятій 22 жовтня 2008 р. резолюції Європарламенту у справі Голодомору, штучно викликаного в Україні у 1932–1933 роках, Парламент підкреслив, що пам'ять про злочини проти людства в історії Європи допоможе уникнути подібних злочинів в майбутньому і підкреслив, що європейська інтеграція “базується на готовності закрити трагічні сторінки історії ХХ століття”, натомість “примирення зі складною історією не означає колективного почуття вини, а тільки створює міцний фундамент для побудови європейського майбуття, опертого на спільних цінностях і взаємозв'язках”. Парламент визнав, що Голодомор, “який позбавив життя мільйонів українців, був цинічно і жорстоко запланований сталінським режимом з метою силового впровадження політики колективізації сільського господарства в СРСР проти волі українських селян”. В резолюції Європарламенту депутати підготували наступну заяву, скеровану до мешканців України, а особливо до ще живих свідків Голодомору, їх сімей і родичів жертв:

¹²⁵ Європейський парламент, Делегації, презентація і компетенції, <http://www.europarl.europa.eu/activities/delegations/homeDel.do?language=EN&body=D-UA>.

Європейський Парламент

- а) визнає Голодомор, штучно викликаний в Україні у 1932–1933 роках, злочиним проти людства;
- б) рішуче засуджує дії проти українського селянства, які супроводжувалися масовим нищенням людей та порушенням прав і свобод людини;
- в) висловлює солідарність з українським народом, який пережив трагедію Голодомору, та шанує пам'ять тих, хто загинув у результаті штучного голоду в Україні у 1932–1933 рр.;
- г) закликає всі країни колишнього Советського Союзу надати повний доступ до архівів про Голодомор в Україні 1932–1933 років з метою всебічного вивчення для розкриття і повного встановлення всіх причин і наслідків.

Хоча Європейський парламент не визнав Голодомору геноцидом, символічний вимір засудження сталінського злочину мав велике значення для громадян України. Подібний значний відгук з'являється завжди, коли йде мова про визнання перспективи членства в Європейському Союзі.

Надії, пов'язані з Помаранчевою революцією й обранням Президента Ющенка, були підкреслені Європарламентом у січні 2005 р. в резолюції щодо результатів виборів в Україні. Парламент у той час ствердив, що “підтверджує свої зобов'язання щодо підтримки, допомоги та участі у створенні українським народом вільної і відкритої демократичної системи, формуванні здорової ринкової економіки і зайняття належного місця в європейській спільноті демократичних народів”, а також закликав Раду, Комісію та країни-члени ЄС розглянути (окрім заходів, передбачених в рамках Плану дій Європейської політики сусідства) форми поглиблення асоціації з Україною, “надаючи чітку європейську перспективу цій країні і відповідаючи на прагнення більшості українського народу, що, можливо, призведе в кінцевому результаті до її вступу до ЄС”. Ключове значення мало пригадування “формулювання статті 49 Договору про заснування Європейського Союзу, яка передбачає, що членство може отримати кожна європейська країна, яка виконає відповідні критерії і зобов'язання”, а також стверджує, що Європарламент “очікує на скерований на таку саму ціль збалансований процес трансформації та бере на себе зобов'язання підтримувати і допомагати Україні йти у цьому напрямі”¹²⁶. Під час прийняття цієї рекомендації вищевказаний запис вважався переломним. Чарльз Таннок згадує:

¹²⁶ European Parliament resolution on the results of the Ukraine elections, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=P6-RC-2005-0038&language=EN>.

Це не було легким, але під час Помаранчевої революції було багато симпатії та ентузіазму до України, і навіть Німеччина під проводом Ельмара Брока не могла стримати вимог решти Парламенту. На жаль, пізніше, коли вже емоції вляглися і ті п'яні дні закінчилися, зацікавлення Україною ослабло і зникли слова, які безпосередньо стосувалися вступу України в ЄС. Їх замінили слова про євроатлантичні прагнення і тому подібні формулювання¹²⁷.

До Помаранчевої революції не було жодної мови про перспективу членства для України. Варто нагадати, що в листопаді 1999 р., у відповіді на заяву Прем'єр-міністра України Валерія Пустовойтенка, який вказував, що Україна хоче стати членом Європейського Союзу, єврокомісар з питань розширення Гюнтер Ферхойген глумливо сказав, що “кожний, хто вважає, що Україну треба прийняти в ЄС..., можливо також повинен аргументувати, що Мексику треба прийняти в США”¹²⁸. Після 2005 р. питання про членство фігурує щораз частіше. На підставі звіту Комісії закордонних справ, підготовленого Міхалом Камінським, та рекомендацій Європейського парламенту від 12 липня 2007 р. для Ради щодо мандату на переговори про новий, розширений договір між Європейською Спільнотою та її членами і Україною, Європарламент ствердив, що “переговори повинні прямувати до підписання угоди про асоціацію, яка буде ефективним і достовірним вкладом у європейську перспективу України та розпочне відповідний процес, який охоплюватиме можливість членства”¹²⁹. Європарламент покликався на статтю 49 Договору про заснування ЄС в першій частині резолюції, але не поєднавав цієї статті з українською перспективою членства, що, ймовірно, було умисним заходом. Резолюція Європейського парламенту від 15 листопада 2007 р. щодо зміцнення європейської політики сусідства містила таке саме формулювання і вказувала також на можливість “членства в ЄС”, але не покликала на ст. 49 Договору про заснування ЄС¹³⁰. Натомість резолюція Європарламенту щодо ситуації в Україні від 22 лютого 2010 г. була кроком вперед і містила формулювання: “зважаючи на те, що Україна – це європейська держава, і

¹²⁷ Чарльз Таннок, електронна кореспонденція з автором, 21 березня 2013.

¹²⁸ *The EU's Unwanted Stranger*, EurActiv, 18 липня 2002.

¹²⁹ Рекомендація Європейського парламенту від 12 липня 2007 р. для Ради щодо мандату на переговори про новий, розширений договір між Європейською Спільнотою та її членами і Україною, 12 липня 2007, <http://www.europarl.europa.eu/oeil/file.jsp?id=5435242>.

¹³⁰ Резолюція Європейського парламенту від 15 листопада 2007 р. щодо зміцнення європейської політики сусідства, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2007-0538+0+DOC+XML+V0//PL>.

відповідно до Статті 49 Договору про Європейський Союз вона може подати заявку на членство у ЄС, як будь-яка інша європейська країна, яка дотримується принципів свободи, демократії, пошанування прав людини та основних свобод, а також верховенства права”. Ця резолюція є першим документом Європейського парламенту, в якому безпосередньо окреслено правову основу, що уможливає намагання України стати членом ЄС. На жаль, цей успіх для європейського майбуття України був затьмарений записом щодо минулого. У цій самій резолюції стверджено, що Європарламент:

глибоко уболає щодо рішення колишнього Президента України Віктора Ющенка посмертно нагородити Степана Бандеру, лідера Організації українських націоналістів (ОУН), яка співпрацювала з нацистською Німеччиною, званням Героя України; сподівається у зв’язку з цим, що нове українське керівництво перегляне це рішення і зберігатиме відданість європейським цінностям.

Колішній міністр закордонних справ, Борис Тарасюк написав лист до тодішнього голови Європейського парламенту, Єжи Бузека, в якому ствердив, що

Європейський парламент, на жаль, керувався необ’єктивною інформацією, що, зрештою, і спричинило це непорозуміння. Більше того, новообраний Президент України В. Янукович, який далекий від ідеалів та принципів європейської демократії, може “прикритися” рішенням ЄП, щоб виправдати свій антиукраїнський крок із скасування Указу Президента України щодо С. Бандери¹³¹.

Критика інших коментаторів в Україні була подібною. Історик Ярослав Грицак ствердив, що рішення Європарламенту – “це гірше, аніж злочин, це не виправдана глупість”¹³². На думку Грицака, “Європарламент не виконав свого домашнього уроку щодо України й Східної Європи, не засудивши виразно злочинів комунізму та не прислухавшись до українських жалів”¹³³.

В Україні відзначено зміст резолюції на тему європейських прагнень України, але домінували відчуття, що частина резолюції на тему Бандери девальвувала інші суттєві постанови документу. Дуже слушно ставилося питання: “Чи не було б доречніше обговорити питання Бандери на українсько-

¹³¹ Борис Тарасюк, *Президенту Європейського парламенту пану Єжи Бузеку “Українська правда”*, 3 березня 2010, <http://blogs.pravda.com.ua/authors/tarasyuk/4b9652fbf3e28>.

¹³² Цит. за: Микола Рябчук, *Русский вопрос – Аргос*, № 2010/1 <http://www.ruskiivopros.com/?pag=one&id=315&kat=9&csl=46>.

¹³³ Ярослав Грицак, *Клопоти з пам’яттю*, *Zaxid.net*, 08.03.2010; <http://www.zaxid.net/article/60958>.

польському рівні, а не виносити його на рівень європейський?”¹³⁴ Нині “тяжко передбачити, як пропозиція Європарламенту позбавити Бандеру звання Героя України допомагає теперішній Росії монополізувати пам’ять народів Східної Європи. І в цьому випадку Брюссель і Москва виступають як потенційні союзники”¹³⁵. Однак уже видно, як резолюція Європарламенту використовується у внутрішніх суперечках на тему історії України.

У червні 2010 р. один з депутатів Львівської обласної ради виступив з ініціативою, щоб стадіону у Львові, побудованому до чемпіонату Європи 2012 р., присвоїти ім’я Степана Бандери. У відповіді київська газета “Сьогодні” ствердила, що ця ідея є “скандальною” та аргументувала:

Героїзація Бандери викликає протести наших партнерів по проведенню Євро-2012 – поляків. Також Європарламент недавно прийняв резолюцію, в якій закликав скасувати указ Президента про присвоєння Бандері звання героя. Неважко припустити, що поляки та інші європейці будуть, м’яко кажучи, здивовані, якщо стадіон у Львові назвуть на честь лідера ОУН-УПА...¹³⁶

У відповіді на резолюцію Європарламенту экс-президент Ющенко на захист своїх позицій написав лист до голови ЄП Єжи Бузека, в якому ствердив, що його “рішення не було випадковим. Воно базувалося на висновках вчених – істориків і дослідників архівів. Це рішення стало виявом належної шани особі, яка своєю діяльністю безпосередньо спричинила відродження незалежної Української держави”¹³⁷. Депутати Львівської і Тернопільської областей також розкритикували запис Європарламенту на тему Бандери і закликали ЄП продумати своє рішення, вважаючи, що воно “базується на стереотипах”, а Європарламент “не взяв до уваги сучасних історичних досліджень”¹³⁸. Інші українські політики звернули ува-

¹³⁴ Див. Олена Гетьманчук, Павел Залевські: “Якщо Україна думає про членство в Євросоюзі, вона має переглянути роль Бандери в історії”, “Дзеркало тижня”, № 10 (790) 13–19 березня 2010.

¹³⁵ Ярослав Грицак, *Клопоти з пам’яттю...*

¹³⁶ *Stadion imienia Bandery?* Rp.pl, 17 червня 2010, http://www.rp.pl/artuku-l/495350_Stadion_imienia_Bandery_.html.

¹³⁷ *Ющенко написав главі Європарламенту, що польські герої такі ж, як Бандера*, “Українська правда”, 25 березня 2010, <http://www.pravda.com.ua/news/2010/03/25/4889354>.

¹³⁸ *Івано-Франківська обласна рада звернулася до Європарламенту через Бандеру*, “Радіо Свобода”, 3 березня 2010, <http://www.radiosvoboda.org/content/news/1973305.html>. Див. також: *Депутати вимагають від Європарламенту передумати про Бандеру*, “Українська правда”, 4 березня 2010, <http://www.pravda.com.ua/news/2010/03/4/4830455>.

гу, що Європарламент помиляється у елементарних історичних фактах у своїх рекомендаціях на тему ОУН і Бандери¹³⁹.

Європейський парламент складається з депутатів з 27 держав ЄС, які мають дуже різні знання на тему України, її історії, культури або взаємин з Росією. Тому, беручи до уваги протилежні погляди, які з'являються в Україні в результаті однозначних історичних оцінок в резолюціях Європарламенту, євродепутати повинні дотримуватися більшої поміркованості. Більша увага повинна бути також присвячена суперечностям навколо української мови як у державі, так і закордоном.

Українська мова в дипломатичних контактах між Європейським Союзом і Україною: погляд з Брюсселя

Стаття 10 Конституції України стверджує, що державною мовою в Україні є українська мова, а “державна забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України”. На жаль, Українська держава не стоїть на стражі цього конституційного запису, а дії нинішньої влади зменшують значення української мови. Під видом запису в Конституції, який говорить, що “в Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської та інших мов національних меншин України”, нинішній уряд не охороняє російської мови (з огляду на те, що їй взагалі нічого не загрожує), але умисно шкодить державній мові, тобто українській. Це явище привілейованості російської мови за рахунок української можна помітити також в Брюсселі¹⁴⁰.

Безпідставна присутність російської мови в установах ЄС, у контексті дипломатичних взаємин ЄС з Києвом, спричинена двома головними факторами: одним – пов'язаним з внутрішніми проблемами української державної мови в самій Україні, а другим – з сильною позицією Росії в закордонній політиці ЄС:

1. Провідні українські політики послуговуються російською мовою під час візитів у Брюсселі, а це справляє враження, що Україна є російськомовною.

¹³⁹ Світлана Дорош, *Що Європи до Бандери?* Бі-Бі-Сі, Київ, 3 березня 2010, http://www.bbc.co.uk/ukrainian/ukraine/2010/03/100303_bandera_europe_it.shtml.

¹⁴⁰ Представлені тут роздуми не відображають повної картини присутності української мови в столиці головних установ ЄС, а тільки служать вказівкою на тенденції, які можна спостерігати під час перебування представників України в Брюсселі. Ці явища відбивають нестабільну ситуацію в Україні і суперечності, пов'язані зі статусом державної мови в публічному житті.

2. Особлива позиція Росії в політичних і економічних стосунках з ЄС спричиняється до того, що експерти і посадовці ЄС, відповідальні за східний вимір політики сусідства, тобто зони, до якої належить Україна, вчать російську мову.

Внаслідок цього під час зустрічей з українськими політиками в Брюсселі про Україну найчастіше говорять англійською або російською мовами. Цей факт не може не турбувати з огляду на емоції, які мовні проблеми викликають в Україні і спірний “мовний закон”, прийняття якого Верховною Радою і підписання Президентом Віктором Януковичем викликало масові демонстрації і гострі конфлікти в українському суспільстві. Якщо навіть політики і експерти країн-членів ЄС і помічають у цьому законі, що він був частиною передвиборчої діяльності, яка мала популяризувати російську мову, а не бути частиною політики опікування мовами національних меншин (що ЄС також офіційно підтримує), то в дипломатичних переговорах і розмовах в Брюсселі домінує холодний прагматизм: вживаймо мову, яка нам дозволить найкраще порозумітися. Якщо англійська становить труднощі для політиків з-над Дніпра (а часто так є), інституції ЄС підготовлені, щоб обслужити своїх гостей за допомогою російської. Важко вимагати від ЄС, щоб він пропагував українську мову, коли самі представники України цього не роблять. Інституції ЄС мають тільки юридичний обов'язок дотримуватися правил, пов'язаних з функціонуванням країн-членів ЄС.

В Європейському Союзі діє 23 офіційні мови, які водночас є робочими мовами¹⁴¹. Часові і фінансові обмеження в установах ЄС спричиняються до того, що невелика частина робочих документів перекладається на усі 23 мови. Процедурні мови в Європейській комісії – це англійська, німецька і французька, натомість службовці Європейського парламенту замовляють переклади різних документів на окремі мови згідно з потребами євродепутатів. Внутрішній інтернет-сайт парламенту для працівників цієї установи функціонує трьома мовами: англійською, німецькою і французькою. Більшість службовців усіх установ вільно розмовляють англійською і французькою, хоча англійську щораз частіше замінює французька¹⁴². Це суттєвий факт, тому що мови, якими найчастіше послуговуються службовці ЄС, творять основу дипломатичних контактів. Треба також зазначити, що в рамках додаткових курсів службовці ЄС мають можливість пройти мовні курси Європейської комісії. Це курси (від початкового до просунутого

¹⁴¹ До таких мов зараховують: англійську, болгарську, датську, естонську, грецьку, іспанську, ірландську, італійську, латвійську, литовську, мальтійську, нідерландську, німецьку, польську, португальську, румунську, словенську, угорську, фінську, французьку, чеську і шведську.

¹⁴² Ця тенденція значно зросла після розширення ЄС у 2004 р.

рівнів) усіх офіційних мов ЄС, а також арабської, китайської, турецької і... російської мов. Це також свідчить про вагу, якої Брюссель надає цим чотирьом просторам. На жаль, Україна не є гравцем такого рангу, як Китай, Туреччина або Росія. Туреччина надалі має статус кандидата в члени ЄС, Росія – це третій найбільший торговельний партнер ЄС, а торговельний обмін між Європою і Китаєм становить понад мільярд євро щоденно. (Для порівняння річний торговельний обмін з Україною за 2011 р. був на рівні близько 36 мільярдів євро). Крім того, дипломати і службовці ЄС часто займаються водночас кількома країнами колишнього Советського Союзу, тобто в їх *dossier* є, напр., Україна, Молдова і Білорусь або навіть ціле Східне партнерство. Внаслідок чого службовці Євросоюзу вчать російської мови, тому що такий підхід є найбільш вигідним.

Під час перепису населення 2001 р. 67,5% громадян України ствердило, що їх “рідна мова” – це українська, а 29,6% відповіло, що російська. Цікаво відзначити, 43,3% українців вказувало, що вільно володіє російською, а 54,8% росіян (які становлять 17% населення) вказало, що вільно володіє українською¹⁴³. На жаль, анкетованих не питали, якою мовою вони спілкуються на щодень¹⁴⁴. Багато службовців і дипломатів ЄС напевно ставлять собі питання: “для чого маємо вчитися української, якщо українці розмовляють російською?” Цей прикрий факт є наслідком несприятливої ситуації національної мови в Україні, відсутністю рішучих дій з боку влади після 1991 р., спрямованих на підтримку і розповсюдження української мови в суспільному житті та нинішньою агресивною операцією Партії регіонів, направленою проти української мови. Усі ці фактори мають відлуння в Брюсселі.

Звісно, контакти між дипломатами, політиками і главами держав будуть тіснішими, якщо мовний бар’єр не буде перешкоджати вільному спілкуванню. Суть мови дипломатії полягає у нюансах й інформації, яка передається між рядками, а присутність перекладача може деформувати зміст і призвести до втрати безпосереднього контакту між співрозмовниками. Беручи до уваги, що: по-перше, більшість українців знає російську мову (з історичних і політичних умов, яких є надто багато, щоб можна було тут обговорити цю проблему); по-друге, українські політики, які відвідують Брюссель, не говорять вільно англійською; і по-третє, їхні співрозмовники в Брюсселі говорять російською (що не є рідкістю в середовищі експертів зі східної пробле-

¹⁴³ Всеукраїнський перепис населення, Державний комітет статистики України, <http://2001.ukrcensus.gov.ua>.

¹⁴⁴ Juliane Bester-Dilger, *The Ukrainian Language in Education and Mass Media*, Harvard Ukrainian Studies, 2007, с. 257.

матики), мовою спілкування стає практично російська мова. Подібна ситуація має місце під час зустрічей представників кількох країн колишнього СРСР. Незважаючи на те, що перекладачі присутні на засіданнях президії та численних комісій Парламентської асамблеї ЄВРОНЕСТ – парламентської установи Східного партнерства, мовою, яка поєднує представників Азербайджану, Вірменії та України, часто є російська. Ситуація не зміниться доти, доки політики східних країн не зрозуміють, що міжнародною мовою, яка найчастіше дає можливість спілкуватися із Заходом, є англійська.

В Європейському парламенті англійська домінує під час зустрічей, на яких немає перекладачів. В оголошеннях і запрошеннях на зустрічі *ad hoc* або засіданнях робочих груп (напр., робоча група з питань візової політики щодо України) часто зазначається, що зустріч не буде перекладатися. У цих випадках можна сподіватися, що робочою мовою буде англійська. Багато також залежить від володіння англійською особи, яка стоїть на чолі делегації або засідання. Загалом англійська домінує серед депутатів країн-членів, які увійшли до ЄС у 2004 р. і 2007 р., та це не означає, що вони вільно володіють цією мовою. Парламентарі цих країн, як правило, присвячують найбільшу увагу східному сегменту Європейської політики сусідства. Отож, не дивує, що Союз для Середземноморського регіону був французькою ініціативою й опирався на Барселонському процесі, а Східне партнерство було польсько-шведською ідеєю, або факт, що тільки двоє із шістнадцяти постійних членів делегації Комітету з парламентського співробітництва між Україною та ЄС в Європейському парламенті походять з так званого “старого” Союзу. Крім того, теперішній голова делегації – це євродепутат із Польщі, а двоє заступників голови походять з прибалтійських країн – Литви й Естонії. Незважаючи на десятиліття (а може, з огляду на них) русифікації прибалтійських країн, нині їхні парламентарі більш охоче послуговуються англійською, а не російською мовою, навіть в ситуації, коли більшість слухачів вільно володіє російською. Треба підкреслити, що знання російської серед політиків і дипломатів ЄС – це винятково позитивний чинник. Проблема виникає тоді, коли представники України приїжджають в Брюссель і єдиною мовою, якою вміють послуговуватися, є російська, хоча державною мовою країни, яку презентують, є українська. Це спричиняється до подальшого витіснення української мови до рангу другорядної і викликає у середовищі деяких осіб (свідоме або несвідоме) сприйняття України як Малоросії.

Представництво України при Європейському Союзі – це головна одиниця Міністерства закордонних справ України у контактах з ЄС, а її персонал відповідає за білатеральні стосунки між Україною й інституціями Євросоюзу. З досвіду автора цієї книжки випливає, що кореспонденція, яка

виходить з дипломатичної місії, є виключно англійською мовою. Веб-сайт представництва доступний в українській і англійській версії. Недавно місія вмістила свій профіль на веб-сайті популярної соціальної мережі Facebook і цей профіль доступний в англійській версії. (Як привітання читаємо: “Welcome on the Facebook page of the Mission of Ukraine to the EU / Вітаємо на Фейсбук-сторінці Представництва України при ЄС”). На цій сторінці місія уміщує статті й коментарі на тему стосунків Україна–ЄС, а більшість покликань веде до інформацій англійською або українською мовами. Однак, можна тут також знайти лінки до російськомовних матеріалів, напр., до статті інформаційного агентства “Інтерфакс-Україна”, в якій описується прихильний коментар колишнього голови Європейської комісії Романо Проді на тему безвізового руху для громадян України. Належить поставити собі запитання: чи Представництво України при ЄС повинно уміщувати посилання на російськомовну інформацію, незважаючи на те, що ці дані можуть бути цікавими для осіб, які стежать за відносинами України з Євросоюзом? А може, це вина агентства “Інтерфакс-Україна”, яке не подбало про те, щоб ця інформація була доступна українською мовою? Варто підкреслити, що веб-сайт “Інтерфакс-Україна” доступний українською, російською і англійською мовами, але не вся інформація перекладається усіма трьома мовами. Діяльність української дипломатичної місії в Брюсселі віддзеркалює ширшу проблему – відсутності української мови в засобах масової інформації України.

Інформація на тему українських питань в Європарламенті, як правило, публікується англійською мовою. Бувають також ситуації, коли кореспонденція з України розсилається членам делегації Комітету з парламентського співробітництва між Україною та ЄС в Європейському парламенті з доданим перекладом. В Брюсселі проблема державної мови розглядається як внутрішня справа України, а донині не було жодних сигналів, щоб Євросоюз відмітив проблемне становище української мови. Крім того, ЄС традиційно займається справами, пов'язаними з правами мов національних меншин.

Одним із завдань, які поставив перед собою ЄС, є ведення політики, що має на меті охорону регіональних мов та мов національних меншин і базується на ст. 22 Європейської хартії основних прав. Вона вказує, що “Європейський Союз шанує культурну, релігійну і мовну різноманітність”. В цьому ключі в резолюції від 25 лютого 2010 р. щодо ситуації в Україні читаємо, що Європейський парламент:

Визнаючи те, що Україна ратифікувала Рамкову конвенцію Ради Європи про захист національних меншин та Європейську хартію регіональних мов

або мов меншин, закликає Україну докладати більших зусиль для залучення громад меншин в Україні шляхом інтегрування цих громад у політичне життя країни і шляхом забезпечення відповідного права на освіту мовою меншин¹⁴⁵.

Головним чином цей запис має на увазі права словацької й угорської меншин і форсувався євродепутатами з цих країн. Сьогодні, після набуття чинності нового закону, на основі якого регіональні мови будуть обов'язковими в 13 з-поміж 27 регіонів України, формулювання, прийняте в резолюції Європейського парламенту, здається курйозним. Нині, щоб зберегтися, українська мова потребує пошани, охорони і підтримки.

¹⁴⁵ Європейський парламент, *Ситуація в Україні*, P7_TA(2010)0035, 25 лютого 2010 р.

III.

Східне партнерство: Крок уперед чи назад на шляху України до інтеграції з ЄС?¹⁴⁶

Протягом останніх кількох років ініціатива Східного партнерства розвивалася дуже динамічно: у травні 2008 р. міністри закордонних справ Польщі і Швеції, Радослав Сікорський і Карл Більдт, на зустрічі міністрів закордонних справ ЄС представили проект; в червні Європейська рада прийняла польсько-шведський проект і звернулася до Європейської комісії з проханням підготувати конкретні пропозиції щодо цієї ініціативи. Комісія виконала це завдання у грудні. Східне партнерство ініціювали на саміті у Празі 7 травня 2009 р., з метою створення необхідних умов для прискорення політичної асоціації і дальшої економічної інтеграції між Європейським Союзом і його східними партнерами. Партнерство надало європейській політиці сусідства східний вимір і зменшило численні критичні зауваження на тему того, що ЄС не бачить різниці між *сусідами Європи* і своїми *європейськими сусідами*. Незважаючи на те, що у спільній празькій декларації була окреслена концепція, згідно з якою ця значуща ініціатива буде розвиватися “паралельно з двосторонньою співпрацею між ЄС і третіми державами”, Україна висловила свої побоювання, що Східне партнерство у дійсності може загальмувати її поступ в сфері інтеграції з ЄС. Якщо приглянутися ближче до інших членів цього проекту, можна зрозуміти причини побоювань Києва. В Білорусі авторитарний режим, а в недалекому минулому армія цієї країни спільно з Росією брала участь у військових маневрах “Захід 2009”, головною ціллю яких була оборона від нападу сил НАТО; Молдова має найнижчий реальний ВВП на душу населення у Європі, її проблемою

¹⁴⁶ Попередню версію нинішнього розділу автор представив на конференції Association for the Studies of Nationalities (Нью-Йорк, квітень 2010) і опублікував у збірці: *Unia Europejska jako aktor stosunków międzynarodowych: polityczne priorytety i dylematy instytucjonalne*, Krzysztof Szczerski (редактор), Ośrodek Myśli Politycznej, 2010.

уже протягом багатьох років є корумпований посткомуністичний уряд, натомість сепаратистський регіон Придністров'я надалі є додатковим тягарем; євроатлантичну інтеграцію Грузії ускладнює російське нашествя у серпні 2008 р. і повна втрата контролю над сепаратистськими регіонами Абхазії і Південної Осетії; Вірменія й Азербайджан ведуть суперечки за Нагірний Карабах. Таким чином, чотири з-поміж шести східних партнерів ЄС стоять перед загрозою заморожених конфліктів, які знову можуть вибухнути. В яку ситуацію це ставить Україну?

Щоб применшити негативні аспекти Східного партнерства, українські дипломати сигналізували, що Україна візьме на себе роль регіонального лідера, який полегшить європейську інтеграцію іншим п'яти східним країнам. На жаль, Україна бореться з багатьма власними проблемами, і сьогодні, здається, не прийме на себе тягаря, яким є її сусіди. Тим часом ратифікація Угоди про асоціацію і прийняття ЗВТ зустрілися з низкою перешкод. Під час саміту ЄС–Україна у вересні 2008 р. Україна могла бути визнана “європейською країною, яка поділяє спільну історію і спільні цінності з країнами Європейського Союзу”, однак ЄС уже був втомлений розширенням, а багато з держав-членів не хочуть надавати Україні чітких перспектив членства, що є проявом короткозорої політики, з огляду на геостратегічну цінність України і її потенціал в сфері транзиту енергоносіїв. Які нині є перешкоди в інтеграції України з ЄС? Як це стосується політики ЄС щодо Російської Федерації? Як треба впроваджувати Східне партнерство, щоб наблизити його членів на сході до Європейського Союзу, та водночас полегшити Україні, яка є найбільш підготовленою у цьому плані, шлях до інтеграції з ЄС?

Введення довгострокової і стратегічно зорієнтованої політики має важливе значення і для України, і для ЄС, оскільки може виявитися дуже корисним для політичної й економічної інтеграції Європи. Нехтування цими питаннями може мати негативні наслідки для безпеки України і цілого континенту.

Головні положення Східного партнерства

Східне партнерство – це частина ширшої Європейської політики сусідства (EPS), яка була опрацьована у 2004 р.¹⁴⁷ Після розширення ЄС роз-

¹⁴⁷ Країни, охоплені європейською політикою сусідства: Алжир, Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Єгипет, Грузія, Ізраїль, Йорданія, Ліван, Республіка Молдова, Марокко, окуповані палестинські території, Сирія, Туніс і Україна.

роблено EPS так, щоб зміцнити політичні й економічні стосунки з найближчими південними і східними сусідами Євросоюзу. Мета Східного партнерства – сприяння 6 країнам “в реформах, які мають зміцнювати демократію і побудову ринкової економіки, сприяти їх стабільності та підтримувати наближення до стандартів ЄС”¹⁴⁸. У червні 2009 р. Європейська рада із задоволенням прийняла ініціативу Східного партнерства та знову виразила “переконання, що подальша реалізація цієї ініціативи як у двосторонньому вимірі, так і багатосторонньому – вважається корисною для ЄС і для східних партнерів, оскільки стане поштовхом для підвищення рівня добробуту і стабільності, надасть постійні та відчутні переваги громадянам країн-учасниць”¹⁴⁹. Загальновизнані цінності – демократія, верховенство права, пошана прав людини, як і принципи ринкової економіки, сталого розвитку та раціонального державного управління становлять основу Східного партнерства. В декларації Європейської ради щодо Східного партнерства стверджується:

Сприяння стабільності, належному урядуванню та економічному розвитку є стратегічно важливим для Європейського Союзу. [...] Тому ЄС є життєво зацікавлений поглибленням стосунків зі своїми східними партнерами – Вірменією, Азербайджаном, Білоруссю, Грузією, Молдовою та Україною. Цій меті підпорядкована пропозиція Європейського Союзу створити разом з цими країнами амбіційне Східне партнерство¹⁵⁰.

Східне партнерство має принести “значне зміцнення” політики ЄС щодо східних партнерів EPS як в рамках двосторонньої, так і багатосторонньої співпраці в сусідстві ЄС¹⁵¹. Багатостороння дорога Східного партнерства буде реалізована за посередництва численних “ініціатив-флагманів”, як-от: створення інтегрованих структур управління кордонами, інструментів сприяння розвитку малих і середніх підприємств, сприяння розвитку регіональних ринків електроенергії, енергоефективності та диференціації поставок енергії; розвиток Південного енергетичного коридору; співпраця з попередження стихійних лих і техногенних аварій,

¹⁴⁸ Рада Європейська, “19 і 20 березня 2009 р., Секретаріат Ради ЄС, ~ відомість № 3 ~ Східне партнерство”, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/Eastern_Partnership-EN.pdf.

¹⁴⁹ Рада Європейського Союзу, Європейська рада в Брюсселі 18–19 червня 2009 р. – висновки з головування, 10 липня 2009 р.

¹⁵⁰ Рада Європейського Союзу, Європейська рада в Брюсселі 18–19 червня 2009 р. – висновки з головування, 29 квітня 2009 р.

¹⁵¹ Рада Європейського Союзу, Європейська рада в Брюсселі 18–19 червня 2009 р. – висновки з головування, 13 лютого 2009 р.

готовності до них і реагування; та розробка проекту управління у сфері навколишнього природного середовища. Ці ініціативи повинні “надати новий імпульс, конкретний зміст і більшу вагомість”. Їх метою є також активізація підтримки спонсорів, фінансування різними міжнародними фінансовими установами та інвестиції приватного сектору¹⁵². Європейська комісія організовує також чотири тематичні платформи Східного партнерства, щоб дати можливість провести зорієнтовані на мету сесії та спонукати відкриті й вільні дискусії. Ці багатосторонні платформи охоплюють демократію, належне врядування та стабільність (1 платформа), економічну інтеграцію та наближення до політики ЄС (2 платформа), енергетичну безпеку (3 платформа) і міжлюдські контакти (4 платформа). Платформи будуть підтримувати панелі, сконцентровані на конкретних сферах. Ці панелі будуть мати форму зустрічей, принаймні двічі на рік, на рівні вищих урядовців відповідальних за реформи в окремих сегментах політики. Платформи будуть підзвітні щорічним зустрічам міністрів закордонних справ Східного партнерства¹⁵³.

Східне партнерство виникло внаслідок побоювань щодо східної політики ЄС, які підсилилися після грузинсько-російської війни у серпні 2008 р. та газових суперечок між Україною і Росією у 2009 р. Ці кризи продемонстрували Євросоюзу його обмежені можливості дій на своєму “подвір’ї” і прискорили заснування Східного партнерства. Як зауважила Беніта Ферреро-Вальднер, єврокомісар з торгівлі і європейської політики добросусідства у 2004–2009 рр., “коли у січні Росія припинила поставки газу в Україну, це відбилося на домашніх господарствах в ЄС. Якість життя в ЄС безпосередньо потерпіла, і не тільки внаслідок його власних поставок енергії, але також політичної і торговельної ситуації в її східному сусідстві”¹⁵⁴. Один з головних поборників Східного партнерства польський міністр закордонних справ Радослав Сікорський підкреслив також, що російсько-грузинський конфлікт, припинення російських поставок газу та економічна криза пояснюють, чому ЄС потребує

¹⁵² Європейська комісія, зовнішні стосунки, “Східне партнерство – передові ініціативи”, http://ec.europa.eu/external_relations/eastern/initiatives/index_en.htm.

¹⁵³ Європейська комісія, зовнішні стосунки, “Східне партнерство – передові ініціативи”, http://ec.europa.eu/external_relations/eastern/platforms/index_en.htm.

¹⁵⁴ Беніта Ферреро-Вальднер, “Східне партнерство – амбітний проект європейської закордонної політики XXI в.”, http://ec.europa.eu/external_relations/eastern/docs/eastern_partnership_article_bfw_en.pdf.

стабільних сусідів на сході¹⁵⁵. З огляду на те, що 80% поставок газу з Росії до ЄС проходить через територію України, необхідно було удосконалити східний напрям закордонної політики ЄС.

Україна має принципове значення у контексті східного сусідства, тому що, як влучно зауважили Ніку Попеску і Ендрю Вілсон, “це там будуть зосереджуватися найбільші проблеми і звіди можуть розповсюджуватися найбільші струси”. Цілий ЄС безпосередньо відчув би економічний занепад або посилення відтоку населення, а “остаточна поразка Помаранчевої революції могла б викликати незворотний негативний відбиток на образі західної моделі і уможливити Росії дальше поширення впливу”¹⁵⁶. Чи це подобається Брюсселю, чи ні, проблеми України є проблемами ЄС. Однак чи Східне партнерство збудоване таким чином, щоб покращити наявні європейські механізми самостійного вирішення проблем у цьому просторі? Щоб дати відповідь на це питання, після того, як зрозуміємо чим є Східне партнерство, – треба також звернути увагу на те, чим воно *не є*.

Членство чи партнерство?

Східне партнерство “повинно допомогти партнерським країнам досягнути поступу в процесі реформ, тим самим спричинитися до їх стабільності і зближення з ЄС”¹⁵⁷. Однак членство це цілком окреме питання. Рада заявила, що “незважаючи на те, що метою партнерства є поступова інтеграція країн-партнерів в економіку ЄС, саме партнерство безпосередньо не пов’язується з питанням членства відповідних країн в ЄС і не вирішує наперед майбутнього розвитку у цьому відношенні”¹⁵⁸. Під час чеського головування в ЄС міністр закордонних справ Чехії підкреслив, що Східне партнерство “це *не* антиросійська ініціатива, вона не має впливу на бюджет і нині *не* змінить фінансової перспективи ЄС, *не* збігається з існуючими іні-

¹⁵⁵ *Східне партнерство: як далеко, як глибоко, як швидко?*, European Policy Centre <http://www.epc.eu/en/r.asp?TYP=ER&LV=293&see=y&t=2&PG=ER/EN/detail&l=&AI=898>.

¹⁵⁶ Nicu Popescu і Andrew Wilson, *The Limits of Enlargement-lite: European and Russian Power in the Troubled Neighbourhood*, London: European Council on Foreign Relations 2009, s. 18.

¹⁵⁷ Рада Європейського Союзу, Європейська рада в Брюсселі 18–19 червня 2009 р. – висновки з головування, 13 лютого 2009 р.

¹⁵⁸ Рада Європейська, “19 і 20 березня 2009 р., Секретаріат Ради ЄС, ~ відомість № 3 ~ Східне партнерство”, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/Eastern_Partnership-EN.pdf.

ціативами ЄС і не стосується справи розширення ЄС”¹⁵⁹. На жаль, незважаючи на те, що “праця в рамках Східного партнерства буде враховувати прагнення окремих країн-партнерів щодо їх майбутніх стосунків з Європейським Союзом”¹⁶⁰, часто появляються сугестії, що ініціатива Східного партнерства була способом уникнути питання можливого членства в ЄС¹⁶¹. Відносно устремлень щодо членства в ЄС один з коментаторів слушно зауважив, що “проект відповідає позиції ЄС з цього питання, яка передбачає випрацьований нейтралітет”¹⁶². Дійсно, це є “тріумф так званої конструктивної багатозначності – принципу, який ЄС застосовував відносно тих сусідів, які теоретично можуть подати заявку про членство на основі статті 49 Договору”¹⁶³. Київ помічав це від самого початку. Як сказав український міністр закордонних справ: “Україна готова підтримати і готова у прагматичний спосіб використати всі елементи Східного партнерства, у тому випадку, якщо нова політика ЄС не позиціонуватиметься як альтернатива перспективному членству в ЄС, а навпаки наближуватиме Україну до цієї мети”¹⁶⁴. На запитання, чого він очікує від Євросоюзу, колишній український міністр закордонних справ Борис Тарасюк відповів:

Ясного ствердження, чи ЄС хоче, щоб ми стали членами Спільноти. Так як на початку 90-х років щодо Польщі та інших країн. Тоді прийнято було спочатку політичне рішення, незважаючи на стан готовності окремих держав. Лише потім Євросоюз допомагав у підготовці до приєднання. У нашому випадку все навпаки: спочатку нам поставили умови, а рішення про приєднання відкладається на потім. Це несправедливо і свідчить про побоювання ЄС та НАТО реакції Росії¹⁶⁵.

¹⁵⁹ *Східне партнерство: як далеко, як глибоко, як швидко?...*

¹⁶⁰ Рада Європейського Союзу, Європейська рада в Брюсселі 18–19 червня 2009 р. – висновки з головування, 29 квітня 2009 р.

¹⁶¹ Pavel Korduban, *European Union's Eastern Partnership Plan Disappoints Ukraine*, “Eurasia Daily Monitor” 64, 2009, http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=34796.

¹⁶² Ahto Lobjakas, “EU's Eastern Partnership: A Primer” [Східне партнерство ЄС: основи], *Radio Wolna Europa*, http://www.rferl.org/content/EUs_Eastern_Partnership_Primer/1622997.html.

¹⁶³ Maria Sadowska i Paweł Świeboda, *Eastern Partnership: Good Start, Hard Labour to Come*, *Przegląd Środkowoeuropejski*, <http://przegladse.pl/english-texts/foreign-policy/eastern-partnership-good-start-hard-labour-to-come>.

¹⁶⁴ Міністр закордонних справ України, Коментар МЗС України щодо Комунікації Європейської комісії “Східне партнерство” від 3 грудня 2008 р., <http://www.mfa.gov.ua/mfa/en/publication/content/22841.htm>.

¹⁶⁵ Artur Ciechanowicz, *Partnerstwo wschodnie rozczarowuje*, “Dziennik”, 7 травня 2009 р.

Східне партнерство не наближає України до жодної декларації про перспективу членства, незважаючи на те, що, як вказували Адріан Каратницький і Олександр Мотиль, “коли б ЄС за підтримки США оголосив: “Україна – європейська країна, і коли стане заможна й цілком демократична, вступить до ЄС”, – розсварені українські еліти врешті-решт дістали б мету, навколо якої б об’єдналися”¹⁶⁶. З другого боку, інші експерти, у тому числі Брус Джаксон, вважають, що обіцянка українській політичній еліті членства в ЄС не мала б жодного впливу на їхню поведінку, а навіть могла б принести протилежний ефект, ніж запланований¹⁶⁷. В кожному випадку ініціативи в рамках Східного партнерства, безсумнівно, можуть допомогти Україні на шляху наближення до демократичних стандартів ЄС, однак не дивно, що службовці ЄС намагаються відірвати програму від будь-яких аспектів, пов’язаних з членством. З-поміж шести країн, охоплених Східним партнерством, до 2011 р. Україна була єдиною країною, яку організація Freedom House вважала “вільною”; нині разом з Вірменією, Грузією і Молдовою її окреслюють як “частково вільну” (Азербайджан і Білорусь класифікуються як країни “не вільні”). Тому до останнього різкого спаду демократичних стандартів Україна мала рацію, коли ревно нагадувала ЄС про принцип диференціації.

ЄС підкреслив, що Східне партнерство “керуватиметься принципами спільної відповідальності, диференціації та обумовленості. [...] Зростання зацікавлення Європейського Союзу буде мати характер, що збігається з головними цілями Східного партнерства, і буде врахувати прогрес окремих країн-партнерів”¹⁶⁸.

Безсумнівно, це добре сприйняли у Києві, зважаючи на те, що українське Міністерство закордонних справ раніше підкреслювало: “Важливо й те, що ступінь амбітності рамок Східного партнерства для кожної держави-партнера залежатиме від прагнень, цілей та спроможностей кожної з них. [...] Саме такий гнучкий підхід є запорукою перетворення майбутньої політики ЄС на справді дієвий механізм на противагу

¹⁶⁶ Adrian Karatnycky і Alexander Motyl, *The Key to Kiev*, “Foreign Affairs” 88, № 3, 2009, с. 106–120.

¹⁶⁷ Bruce P. Jackson, “Європейська східна політика і Україна”, семінар в Європейському парламенті (Брюссель), 2 лютого 2010 р.

¹⁶⁸ Рада Європейського Союзу, Європейська рада в Брюсселі від 19–20 березня 2009 р. – висновки з головування, 29 квітня 2009 р.

концептуально недосконалій Європейській політиці сусідства”¹⁶⁹. Те, що Східне партнерство має двосторонні і багатосторонні прикмети, дозволяє українським чиновникам у вигідний для себе спосіб розуміти цей проект. Як вказував тодішній заступник міністра закордонних справ України Костянтин Єлісєєв, “формат Східного партнерства закріплює за Україною цілком реальний, а не віртуальний статус регіонального лідера”¹⁷⁰. Беручи до уваги, що 46 з-посеред 76 мільйонів громадян, охоплених Східним партнерством, проживає в Україні, а ця країна має найбільш тісні стосунки з ЄС, Україна має право вважатися лідером Східного партнерства. Однак, якщо врахуємо, що країни, охоплені Східним партнерством, не вважаються оплотом демократії і прав людини, то факт лідерства вже не значить так багато.

Київ повинен подумати, чи статус регіонального лідера дійсно матиме позитивний вплив на стосунки України з ЄС. Українські політики зауважили, що Східне партнерство дає Україні шанс розвинути ближчі відносини із сусідами¹⁷¹, але вони не врахували потенційних негативних аспектів, пов’язаних з взяттям на себе обов’язків капітана команди Східного партнерства. Східне партнерство створює поле, в рамках якого Україна можливо (з власної волі або неохоче) буде змушена відмовитися відігравати роль посередника між ЄС і рештою східних партнерів. У своїх стосунках з ЄС ці п’ять східних країн будуть інстинктивно стреміти поєднати сили і розробити спільні погляди, через це будуть тиснути на Україну, щоб вона була на їх боці. Київ може дорого заплатити за роль речника Мінська або Баку, оскільки ця роль може мати шкідливий вплив на стосунки України з ЄС і стати додатковою перешкодою в прагненнях України до членства.

Через те, що перспектива вступу в клуб ЄС є сильним заохоченням до реформ в країнах-сусідах ЄС, устремління Києва стати його членом – це одна з причин того, що з-посеред п’яти інших країни, охоплених Східним партнерством, Україна зробила значний прогрес в прийманні стандартів Євросоюзу. На жаль, Україні важко буде виконувати роль регіонального

¹⁶⁹ Міністр закордонних справ України, Коментар МЗС України щодо Комунікації Європейської комісії “Східне партнерство” від 3 грудня 2008 р., <http://www.mfa.gov.ua/mfa/en/publication/content/22841.htm>.

¹⁷⁰ *Заступник голови МЗС: Східне партнерство є лише етапом на шляху до членства в ЄС*, “Дзеркало тижня”, № 16, 30 квітня 2009 р.

¹⁷¹ Див. Юрій Корогодський, *Східне партнерство: втрачений шанс чи можливі перспективи?*, “Українська правда”, 13 травня 2009 р., <http://www.prawda.com.ua/articles/2009/05/13/3937872>.

лідера у цій групі, оскільки Білорусь, Азербайджан і Вірменія не прагнуть стати членами ЄС, а користь, яку може їм дати Східне партнерство є надто далекою, щоб викликати позитивні зміни і реформи. Особливо “остання диктатура Європи” створює багато проблем Україні. Здається, що Брюссель вже не має ідей, що робити з Білоруссю, адже Лукашенку вдалось і з’їсти європейський пряник, і зламати батіг. Україна може стати перед дилемою: утримати дружні стосунки із сусідом, коли Мінськ час від часу буде звертатися з проханням про підтримку у своїх суперечках з ЄС, або підтримати заклик ЄС про права людини, вільні і справедливі вибори та свободу преси. Київ може вибрати нейтральність, що, однак, несе загрозу відштовхнути від себе і Білорусь, і Європейський Союз. Але чи можна зрівноважити це потенційне ускладнення користю, яку може запропонувати Східне партнерство? Наскільки амбітним є Східне партнерство і чи Україна може скористатися його механізмами з метою посилення своєї інтеграції з ЄС?

Східне партнерство: Європейська закордонна політика XXI століття

Єврокомісар Беніта Ферреро-Вальднер ствердила, що проект Східного партнерства

[...] це не проста філантропія. Це зовнішня політика в XXI столітті. Використовуючи виняткові сполучення інструментів ЄС, ми намагаємося заснувати інноваційну форму партнерства з країнами, які все ще на етапі звільнення від комуністичного минулого. Якщо ми й далі будемо амбітними в тому, що пропонуємо, і в тому, чого вимагаємо, то я переконана, що Східне партнерство принесе громадянам Європи стабільність і добробут¹⁷².

Єврокомісар Б. Ферреро-Вальднер спробувала додати блиску цій ініціативі, називаючи її “передовим проектом закордонної політики Євросоюзу”, адже можна було б очікувати виділення відповідних коштів на цю сміливу програму. Та поки що фінансування не відповідає амбіції ЄС, але беручи до уваги кризу єврозони і факт, що перший раз в історії Євросоюзу новий бюджет буде менший, ніж попередній, ці кошти, однак, можна вважати добрим початком.

Комісія виділила 600 мільйонів євро на Східне партнерство у 2010–2013 рр. Ці фінанси є частиною Європейського інструменту сусідства

¹⁷² Беніта Ферреро-Вальднер, “Східне партнерство – амбітний проект європейської закордонної політики XXI ст.,” http://ec.europa.eu/external_relations/eastern/docs/eastern_partnership_article_bfw_en.pdf.

і партнерства (ІЕСП)¹⁷³ і становлять одну четверту усіх фондів, які будуть надані країнам-партнерам Східного партнерства протягом цього чотирирічного періоду¹⁷⁴. Поділ цих коштів диференційований у випадку окремих країн і базується на “основі низки критеріїв, які показують “потреби” партнерських країн і їхні “результати у сфері реформ”, згідно зі статтею 7 розпорядження щодо ІЕСП¹⁷⁵. Ці гроші будуть використані на введення програм *комплексної побудови інституцій* (близько 175 мільйонів євро на реформи в країнах-партнерах), *пілотні програми в ділянці регіонального розвитку* (близько 75 мільйонів євро виділено на зменшення регіональних економічних і соціальних відмінностей) і *багатостороннього виміру Східного партнерства* (близько 350 мільйонів євро)¹⁷⁶. Кошти на *комплексну побудову інституцій* і *пілотний регіональний розвиток* були поділені між країнами-партнерами Східного партнерства та додані до Національних індикативних програм окремих країн. В рамках ІЕСП в національній індикативній програмі України окреслено, що у 2011–2013 роках вона отримає 470,05 мільйонів євро. Ця сума включає 43,37 мільйонів євро, виділених на програми в рамках *комплексної побудови інституцій* і 30,79 мільйонів євро на регіональну політику¹⁷⁷. В індикативній програмі окреслено три пріоритетні сфери: підтримка демократичного розвитку та верховенства права, підтримка у реалізації Угоди про асоціацію ЄС–Україна (у тому числі створення Поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі) та розвиток інфраструктури.

¹⁷³ Держави-партнери ІЕСП: Азербайджан, Алжир, Білорусь, Вірменія, Грузія, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Ліван, Лівія, Марокко, Молдова, Палестинська влада Західного Берега і Сектора Газа, Російська Федерація, Сирія, Туніс, Україна.

¹⁷⁴ Вказівки до фінансування в рамках Східного партнерства та інформація на тему того, як будуть надходити фонди партнерства, як країни-бенефіціанти можуть отримати доступ до фінансування, інформація про головні ініціативи і т.д., можна знайти в підготовленому Генеральним директором Європейської комісії з питань зовнішніх стосунків “Вадемекум у справі фінансування Східного партнерства”, остання актуалізація 16 грудня 2009 р.

¹⁷⁵ Генеральний директорат Європейської комісії з питань зовнішніх стосунків, “Вадемекум у справі фінансування Східного партнерства”, остання актуалізація 16 грудня 2009 р.; розпорядження (WE) № 1638/2006 Європейського парламенту і Ради від 24 жовтня 2006 р., в якому окреслено загальні правила встановлення Європейського інструменту сусідства і партнерства, OJ L 310 від 9.11.2006, доступне на сайті: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32006R1638:EN:NOT>.

¹⁷⁶ Там само.

¹⁷⁷ Призначені засоби будуть повністю або частково перенесені до інших програм, якщо не вдасться узгодити програму комплексної побудови інституції або якщо її введення буде спізнюватися.

Національна індикативна програма для України (2010–2013)¹⁷⁸

Пріоритетні сфери	мільйонів євро	%
<p>Пріоритетна сфера 1: <i>Підтримка демократичного розвитку та верховенства права</i></p> <p>Підпріоритет 1: Юстиція, свобода і безпека</p> <p>Підпріоритет 2: Інтегроване управління кордонами</p> <p>Підпріоритет 3: Реформа державного управління та управління державними фінансами</p> <p>Підпріоритет 4: Роззброєння</p>	94,00–141,00	20–30
<p>Пріоритетна сфера 2: Підтримка реалізації Угоди про асоціацію ЄС–Україна (у тому числі створення глибокої та комплексної зони секторальної вільної торгівлі)</p> <p>Підпріоритет 1: Підтримка реалізації Угоди про асоціацію ЄС–Україна</p> <p>Підпріоритет 2: Створення Поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі</p>	117,50–164,50	25–35
<p>Пріоритетна сфера 3: Розвиток інфраструктури</p> <p>Підпріоритет 1: Енергетика, навколишнє середовище, зміна клімату, транспорт</p> <p>Підпріоритет 2: Регіональний розвиток та розвиток сільських районів</p>	211,50–258,53	45–55
Разом у рамках ІЕСП у 2011–2013 передбачається використати	470,05	100

Виділені Східному партнерству кошти в обсязі 600 мільйонів євро будуть щороку зростати (85 мільйонів євро в 2010 р., 110 мільйонів євро в 2011 р., 175 мільйонів євро в 2012 р. і 230 мільйонів євро в 2013 р.) і, як уже згадувалося, будуть різними для окремих країн й залежними від низки критеріїв. Вони будуть виділятися у різних формах, напр., дотацій для організацій громадянського суспільства, договорів з приватним сектором і безпосередніх надходжень до країн-партнерів Східного партнерства. Однак середня цифра для усіх шести країн Східного партнерства протягом чотирьох років буде становити близько 25 мільйонів євро на рік. Викликає деяке занепокоєння факт, що Східне партнерство надає кожній країні-партнеру суму не набагато вищу від тієї, яку ЄС виділяє на більш-менш шість місяців

¹⁷⁸ *Ukraine: National Indicative Programme 2011–2013*, European Union, European Neighbourhood and Partnership Instrument, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/2011_IЕСП_nip_ukraine_en.pdf.

прибирання й утримування об'єктів Європейського парламенту¹⁷⁹. Для порівняння: в рамках Інструменту передвступних структурних реформ (ІРА) Туреччина повинна була отримати майже 654 мільйони євро фінансової допомоги тільки у 2010 р.; в рамках фінансової перспективи на 2007–2010 рр. заплановано, що Анкара отримає 2256 мільйонів євро – майже в чотири рази більше, ніж Східне партнерство надасть шести країнам протягом чотирьох років. Подібно за чотирирічний період 2005–2008 Європейська Спільнота виділила близько 1691 мільйона євро допомоги палестинцям; а в 2009 р. вона виділила їм майже 440 мільйонів євро допомоги¹⁸⁰. Інша річ, чи ці кошти були використані у відповідний спосіб, але, зважаючи на те, що у 2011–2013 рр. ЄС планує виділити 5,7 мільярдів євро “на зміцнення політичної співпраці та підтримку економічної інтеграції між ЄС і його сусідами”¹⁸¹, фінансова допомога, пропонується в рамках Східного партнерства шести *європейським* країнам, є, м'яко кажучи, далекою від переломної. Мляве зацікавлення ЄС його східними сусідами показують також окремі національні індикативні програми, в яких надалі немає розрізнення між європейськими сусідами ЄС і сусідами Європи (див. додаток 1).

Наприклад: у порівнянні з 470,1 мільйонами євро, виділеними Україні у 2011–2013 рр., Марокко отримало 580,5 мільйонів євро, Єгипет – 449,3 мільйонів євро, Туніс – 240 мільйонів євро, а Сирія – 129 мільйонів євро. ЄС звертає увагу на те, що привілейовані стосунки в рамках Європейської політики сусідства (EPS) “базуються на спільних інтересах і цінностях (демократії і правах людини, верховенстві права, належному фінансовому управлінні, принципах ринкової економіки і стабільного розвитку)”¹⁸². Враховуючи, що навіть до сирійської громадянської війни,

¹⁷⁹ Кошти у 2010 р. на прибирання й утримання об'єктів Європарламенту становлять 41 407 444 євро: бюджет он-лайн – http://eur-lex.europa.eu/budget/data/LBL2010_VOL2/PL/Vol2.pdf.

¹⁸⁰ 280,86 мільйонів євро у 2005 р., 349,99 мільйонів євро у 2006 р., 563,28 мільйонів євро у 2007 р. і 496,66 мільйонів євро у 2008 р.: Європейська комісія, “Допомога Європейській Спільноти палестинцям у 2000–2009 рр.”, http://ec.europa.eu/external_relations/occupied_palestinian_territory/ec_assistance/eu_support_pra_2000_2009_en.pdf; Європейська Комісія, “Допомога Європейській Спільноти палестинцям у 2009 р. (зобов'язання, узяті або заплановані, в мільйонах євро). Кошти, обіцяні під час міжнародної конференції щодо підтримки палестинської економіки з метою відбудови Сектору Гази”, Шарм-еш-Шейх (Єгипет), 2 березня 2009 р., http://ec.europa.eu/external_relations/occupied_palestinian_territory/ec_assistance/pledge_sharm_270309_en.pdf.

¹⁸¹ Європейська комісія, “ЄС зміцнює європейську політику сусідства, збільшуючи фінансування на період 2011–2013 рр.”, 2 березня 2009 р.

¹⁸² Там само.

яка розпочалася внаслідок репресій уряду проти опозиції у березні 2011 р., Сирія була одною з чотирьох країн, які знаходилися в створеному Сполученими Штатами списку держав-спонсорів тероризму, з огляду на факт постійного надавання притулку, коштів і консультацій терористичним організаціям, її політика значно відходила від того, що Європейський Союз мав на увазі, говорячи про “спільні інтереси і цінності”¹⁸³. У цьому напрямі позитивним сигналом є пропозиція змін EPS, запропонована Комісією і Верховним представником Кетрін Ештон з огляду на Арабську весну і брутальне придушення громадянських протестів. Ці зміни мають на меті збільшення гнучкості EPS і збільшення чинника обумовленості, який мусить враховувати європейські цінності і принципи демократії. Європейська політика сусідства повинна бути “більш ефективною в пропагуванні цінностей ЄС і реалізації решти своїх цілей [...] Країні, яка покаже швидкий прогрес в реформах, Європа повинна запропонувати максимальну співпрацю і фінансову допомогу (‘чим більше, тим краще’)”¹⁸⁴.

Фінансовий аспект Східного партнерства був предметом дискусій від самого початку. Як вказував тодішній міністр закордонних справ України, “амбітні рамки Східного партнерства потребують адекватних джерел фінансування, які б забезпечили інтенсивне просування пріоритетів нової політики ще за нинішньої фінансової перспективи ЄС”¹⁸⁵. Інформуючи Європейський парламент про кошти, доступні для Східного партнерства, єврокомісар Б. Ферреро-Вальднер визнала, що:

Це не надмірна сума. Вона є необхідною інвестицією в нашу довготермінову безпеку. Я знаю, що деякі країни хотіли б зробити ще більше для наших східних партнерів. З’явилися голоси, що пропозиції Європейської комісії недостатньо широкомасштабні і недостатньо швидкі, особливо у справі

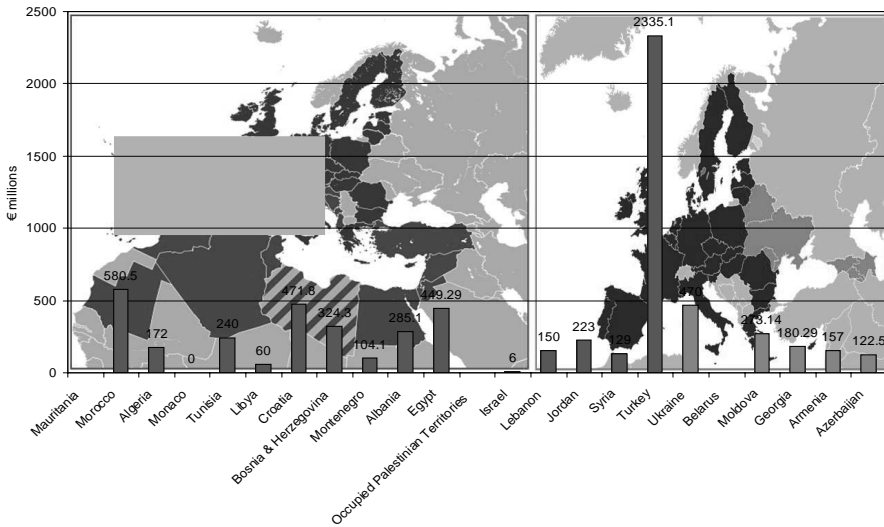
¹⁸³ У травні 2011 р. Рада міністрів закордонних справ (Foreign Affairs Council) проголосила замороження програм співпраці (що діють в рамках МЕДА/ІЕСП) між ЄС і урядом Сирії та провела низку рестрикційних дій, у тому числі установа санкцій (заборона подорожування і замороження фондів) проти осіб, відповідальних за репресії. Див.: European External Action Service, “Syria”, http://eeas.europa.eu/syria/index_en.htm.

¹⁸⁴ Європейський парламент, Library of the European Parliament, *Trade aspects of the Eastern Partnership: European Neighbourhood Policy review*, “Library Briefing”, січень 2012, Vutz Cornelia.

¹⁸⁵ Коментар МЗС України щодо Комунікації Європейської комісії “Східне партнерство” від 3 грудня 2008 р., <http://www.mfa.gov.ua/mfa/en/publication/content/22841.htm>.

мобільності громадян. Однак були й інші думки. Мусимо знайти рівновагу між амбіціями й реалізмом. І мусимо діяти швидко¹⁸⁶.

Національні індикативні програми та Інструмент передвступної допомоги країнам-партнерам Східного партнерства і країнам-членам Союзу для Середземномор'я (трирічні періоди)¹⁸⁷

Представники Євросоюзу усвідомлюють, що фінансові засоби є обмеженими, і цей факт викликає найбільшу критику Східного партнерства. У своїй промові на пленарному засіданні Східного партнерства під час неформальної зустрічі міністрів закордонних справ у Сопоті 24 травня 2010 р. єврокомісар Стефан Фюле підкреслив потребу “забезпечити,

¹⁸⁶ Беніта Ферреро-Вальднер, Європейський комісар з торгівлі і європейської політики добросусідства, пленарні дебати на тему Східного партнерства, Європейський парламент (Страсбург), 12 березня 2009 р.

¹⁸⁷ Допомога для: Азербайджану, Алжиру, Білорусі, Вірменії, Грузії, Єгипту, Ізраїлю, Йорданії, Лівану, Лівії, Марокко, Молдови, Палестинської влади Західного Берегу і Сектору Гази, Сирії, Тунісу України на основі Національних індикативних програм: ІЄСП Схід – стратегія ЄС щодо Східного партнерства на 2011–2013 рр. і ІЄСП Південь – стратегія ЄС щодо країн басейну Середземного моря на 2011–2013 рр. Допомога в рамках Інструменту передвступних структурних реформ (ІРА) для Албанії, Хорватії, Боснії і Герцеговини, Чорногорії і Туреччини на основі приблизних фінансових надань окремим країнам у 2010–2012 рр.: Веб-сайт Європейської комісії на тему розширення: http://ec.europa.eu/enlargement/candidate-countries/index_pl.htm.

щоб ми найкращим чином використали наші обмежені кошти” і додав, що “збільшене фінансування ефективно використане, а також прогрес у сфері мобільності й торгівлі напевно покращать образ Східного партнерства”¹⁸⁸. Це питання Україна і ЄС не завжди оцінюють однаково.

Борис Тарасюк вказує, що “Україна не може говорити про якийсь успіх: усі цілі, поставлені в програмі, Київ вже досягнув. [...] Наші цілі набагато амбітніші”¹⁸⁹. У цьому самому ключі зверталась увага, на те, що “Східне партнерство пропонує у двосторонньому вимірі, впливає з моделі стосунків ЄС–Україна. А це означає, що Східне партнерство пропонує небагато самій Україні – найкращому учневі в EPS”¹⁹⁰. Григорій Немиря, віце-прем’єр-міністр в уряді Юлії Тимошенко, сказав, що Східне партнерство буде добрим для України, якщо поєднає “довіру, фонди і політику”. Немиря вважає, що потрібні рішення, а не тільки обіцянки, що Східне партнерство мусить уникнути пастки, якою є роздуття очікувань, яке знівечать відсутність коштів, бажання і реалізації¹⁹¹. Сьогодні здається, що кошти не відповідають бажанням. Тому необхідно отримати додаткове фінансування Східного партнерства від Європейського інвестиційного банку, Європейського банку реконструкції та розвитку та від держав-членів ЄС. Фінансові зобов’язання мають принципове значення для успіху цілей Східного партнерства, однак кілька з найважливіших сегментів політики в рамках цієї ініціативи, на жаль, не можуть бути застосовані у випадку України.

Одна з найважливіших цілей Східного партнерства – це пропагування мобільності “громадян країн-партнерів на основі угод про спрощення візового режиму та реадмісію”¹⁹². У справі візового режиму під кінець 2005 р. Україна закінчила переговори з ЄС, мета яких полягала у спрощенні візових процедур, зменшенні або скасуванні зборів і зменшенні кількості обов’язкових документів для певних категорій громадян (студентів, урядовців, підприємців і т.д.). Угода між Європейською Спільнотою та Україною про спрощення візового режиму і угода про реадмісію були підписа-

¹⁸⁸ Štefan Füle European Commissioner for Enlargement and Neighbourhood Policy Opening address to the Plenary Session Eastern Partnership Informal Foreign Ministers Meeting Sopot (Poland), 24 травня 2010 р.

¹⁸⁹ Artur Ciechanowicz, *Partnerstwo wschodnie rozczarowuje...*

¹⁹⁰ Natalia Szapowalowa, *The EU’s Eastern Partnership: still-born?* FRIDE – Fundación para las Relaciones Internacionales y el Diálogo Exterior Policy Brief 11, 2009.

¹⁹¹ *Східне партнерство: як далеко, як глибоко, як швидко?...*

¹⁹² Рада Європейського Союзу, Європейська Рада в Брюсселі від 19–20 березня 2009 р. – висновки з головування, 29 квітня 2009 р.

ні 18 червня 2007 р. і набули чинності 1 січня 2008 р. Отже, це завдання Україна може вважати виконаним і викреслити зі списку цілей Східного партнерства.

Факт, що голови урядів Великобританії, Франції, Італії та Іспанії не взяли участі в саміті Східного партнерства у Празі, викликає занепокоєння, оскільки ЄС повинен мати єдиний голос у справі своєї політики сусідства як у південному, так і східному напрямку. Можна сперечатися, чи, помітивши малий ентузіазм політичних і фінансових зобов'язань решти членів ЄС, головні прихильники цієї польсько-шведської ініціативи повинні пригрозити відкликанням цілого проекту. Сумнівно, що це принесло б бажаний ефект. Східне партнерство має прихований потенціал, який можна використати у майбутні роки. Як влучно нагадали під час саміту Східного партнерства у Варшаві¹⁹³ у вересні 2011 р., Європейський Союз виділив фінанси у розмірі 1900 мільйонів євро на період 2010–2013 рр. з метою “підтримки реалізації Східного партнерства в рамках двохсторонніх і регіональних програм”¹⁹⁴.

Незважаючи на те, що треба дати шанс Східному партнерству, ЄС мусить бути вірним своїм цінностям і уникнути спокуси відмовитися від підтримки молодих демократій на користь побудови стосунків з найважливішим постачальником газу, яким є Росія.

Україна: міст до Європи

Східне партнерство може бути важливою справою, але на його перешкоді стоїть брак спільної політики ЄС щодо Москви. ЄС не має однієї позиції щодо Росії з огляду на існування величезних суперечностей у тому, як окремі країни-члени бачать Кремль. Західній Європі вона здається не грізною, а деякі держави ЄС, напр., Німеччина, часто демонструють вагання перед “глибшою участю у справах сусідів Росії, щоб уникнути роздратування Москви і її наступного відчуження від Європи”¹⁹⁵. Для більшості країн Центральної і Східної Європи, а також прибалтійських

¹⁹³ На тему успіхів і поразок польського головування в ЄС див.: Janusz J. Węc, *Pierwsza polska prezydentura w Unii Europejskiej. Uwarunkowania – Procesy decyzyjne – Osiągnięcia i niepowodzenia*, Kraków, 2012.

¹⁹⁴ Рада Європейського Союзу, “Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Warsaw, 29–30 September 2011”, Warsaw, 14983/11, 30 вересня 2011 р.

¹⁹⁵ Andrey Makarychev і Andrey Deviatkov, *Eastern Partnership: Still a missing link in EU strategy?* Center for European Policy Studies, “CEPS Commentary”, 13 січня 2012 р.

держав неоімперська політика Росії відносно Грузії й України показує, що загроза, однак, існує. Основною концепцією Східного партнерства було те, що завдяки зміцненню демократії, верховенства права, пошани прав людини і ринкової економіки східних партнерів ЄС зменшиться загроза таких криз, як війна в Грузії або українсько-російський газовий конфлікт. Однак Кремль негайно показав своє невдоволення, стверджуючи, що Східне партнерство – це спроба втручання ЄС в справи сусідів Росії, а Сергій Лавров в березні 2009 р. в Брюсселі сказав: “Нас обвинувачують в спробах будувати сфери впливів. А чим є Східне партнерство? Сферою впливів, яка охоплює Білорусь”¹⁹⁶. Як і слід було чекати, міністри закордонних справ ЄС відхилили ці обвинувачення. В інтерв’ю агентству “Інтерфакс” міністр закордонних справ Німеччини Франк-Вальтер Штайнмаєр заявив: “По-перше, Східне партнерство – важливий проект. По-друге, воно не спрямоване ні проти кого. І по-третє, тут немає мови про “сфери впливів”¹⁹⁷. В такому самому ключі Радослав Сікорський вказав: “Не погоджуюсь з думками, що Східне партнерство може пошкодити стосункам з Росією. [...] Ця позитивна ініціатива не була продиктована жодними прихованими намірами і не була направлена ні проти кого”¹⁹⁸.

Приглянувшись ближче до Східного партнерства, Москва зрозуміла, здається, що не має жодних причин до побоювань, і дала сигнал, що може навіть взяти участь в деяких його програмах¹⁹⁹. Це дозволило зміцнити ініціативу, яку російські урядовці початково представляли, як повністю непотрібну. Незважаючи на те, що Кремль у принципі з підозрою підходить до будь-яких дій, спрямованих на зміцнення демократії

¹⁹⁶ Valentina Pop, *EU expanding its 'sphere of influence,' Russia says*, “Euobserver”, 21 березня 2009 р.

¹⁹⁷ Німецьке Міністерство закордонних справ, інтерв’ю міністра закордонних справ Франка-Вальтера Штайнмаєра російському агентству “Інтерфакс”, 10 червня 2009 р., <http://www.auswaertiges-amt.de/diplo/en/Infoservice/Presse/Interview/2009/090610-BM-Interfax.html>.

¹⁹⁸ Радослав Сікорський, “Розвиток Східного партнерства: виклик і шанс”, *Круглий стіл міністрів закордонних справ щодо Східного партнерства (Стокгольм)*, 4 вересня 2009 р.

¹⁹⁹ Європейська комісія вказує: “Треті держави можна буде кваліфікувати на підставі індивідуальних критеріїв для участі в конкретних проектах, діях і зустрічах тематичних платформ, якщо це передбачатиме досягнення окремих дій та загальних цілей Східного партнерства”. Європейська комісія, зовнішні стосунки, “Багатосторонні платформи Східного партнерства”, http://ec.europa.eu/external_relations/eastern/platforms/index_en.htm.

в колишній зоні впливів ССРСР, які можуть послабити авторитарну владу Путіна в Росії, очевидно, не бачить загрози з боку Східного партнерства. Крім того, Східне партнерство “може передувати значно ефективнішій співпраці між Росією і ЄС, в рамках якої шість колишніх советських республік можуть стати мостом з двобічним рухом [...] якщо Європі не вдасться повністю залучити ці країни в європейський простір, Росії не вдасться їх повністю втягнути назад на свою орбіту”²⁰⁰. Це перетягування “нейтральної зони”, коли жодна сторона не хоче тягнути достатньо сильно, може бути вигідним для таких країн, як Білорусь, але не для України, якщо вона справді серйозно думає про європейську інтеграцію.

Поки що Східне партнерство невеликою мірою бере до уваги стратегічні орієнтири Києва. Воно не пропонує достатньо сміливих ініціатив, щоб змусити українських політиків “грати за правилами” замість “грати правилами”²⁰¹, або вибирати широкомасштабні економічні реформи замість статус-кво, що базується на ринку, який захопили конкуруючі між собою олігархи. В статті Оуена Меттьюса “*How Europe Lost Ukraine: Why Brussels Turned Its Back*” автор вказує, що “не використовуючи нагоди, Європа розчарувала громадян України і зрадила власні інтереси й ідеали”²⁰². Це правда, але вину треба значною мірою покласти на саму Україну. Те, що українським політикам зручно в такому стані законсервувати закордонну політику, дає багатьом політикам ЄС привід, якого шукають, щоб – яким би великим це не було лицемірством – зміцнювати стосунки з Росією. Сьогодні “Україна надалі становить найбільший елемент мозаїки в колишньому ССРСР, і вона не є модною ані у Вашингтоні, ані в Брюсселі”²⁰³. Однак прихід до влади нового Президента (після виборів, які міжнародні спостерігачі визнали вільними і справедливими, незважаючи на введені в останній момент зміни виборчого законодавства і деякі порушення) дає ЄС шанс заново зайнятися Україною. Віктор Янукович вибрав Брюссель місцем свого першого закордонного візиту, а під час

²⁰⁰ Georgy Bovt, *Europe's Eastern Partnership: Between Europe and Russia*, “The World Today” 65, № 5 (2009).

²⁰¹ Микола Рябчук, Зустріч на тему виборів в Україні: Україна після президентських виборів 2010 р., Комісія закордонних справ і делегація до Комітету з парламентської співпраці між Україною та ЄС в Європейському парламенті (Брюссель), 24 лютого 2010 р.

²⁰² Owen Matthews, *How Europe Lost Ukraine: Why Brussels Turned Its Back...*

²⁰³ Matthew Kaminski, *Ukraine Needs the West's Support: A European democracy sits uncomfortably close to Russia*, “Wall Street Journal”, 27 січня 2010 р.

зустрічі з президентом Європейської комісії Жозе Мануелем Баррозу запевнив його, що, якщо Україна почне виконувати вимоги Міжнародного валютного фонду, ЄС зможе надати понад півмільярда євро макрофінансової допомоги²⁰⁴. Зважаючи на те, що Україна дуже постраждала внаслідок економічної кризи, Янукович потребує великої фінансової допомоги, щоб її подолати. Це означає, що перед ним стоїть складне завдання знайти центр ваги закордонної політики, і якщо – як і у випадку Леоніда Кучми – вона буде зорієнтована на Захід і на Схід, це буде для України означати дорогу в нікуди. Сумнівно також, чи Київ міг би коли-небудь виконати вимоги Кремля. Микола Рябчук підкреслює, що

Москва ніколи не буде задоволена поступками, які українці їй пропонують, тому що Росія не потребує ні дружби, ні партнерства в “ближнем зарубіжжє”. Вона потребує повної слухняності. Тому ані Воронін, ані Шеварднадзе, ані Кучма, ані навіть Лукашенко, незважаючи на свої надії та наміри, не відповідали вимогам Кремля²⁰⁵.

Дотеперішня риторика нового українського Президента демонструє, що він обере політику багатьох векторів у стилі Кучми, з тією різницею, що цим разом евфемізмом до відсутності напрямку буде слово “міст”. У статті для “Wall Street Journal” Віктор Янукович написав:

Україна повинна скористатися своїми геополітичними перевагами і стати мостом між Росією і Заходом. Налагодження гарних відносин із Заходом і ліквідація розриву з Росією допоможе Україні. Нас не слід змушувати робити помилковий вибір між прибутками Сходу і Заходу. [...] Ось моя програма дій: відновити економічну життєздатність і заспокоїти політичні бурі, які стали справжнім лихом для країни; дати Україні можливість використати її природне розташування як мосту між Росією і Заходом, і нарешті, економічно і політично підготувати вільну та відкриту Україну до вступу в Європейський Союз, коли прийде час²⁰⁶.

Що Янукович може мати на увазі, коли говорить про “прибутки”, які пливуть зі Сходу (тобто з Росії)? Єдине, що приходить на думку, – дешевий газ. Москва не може запропонувати майже нічого, окрім своєї моделі

²⁰⁴ Європейська комісія, заява президента Європейської комісії Жозе Мануел Баррозу після зустрічі з Президентом України Віктором Януковичем, 1 березня 2010 р.

²⁰⁵ Микола Рябчук, *What's left of Orange Ukraine?* “Eurozine”, 4 березня 2010 р., <http://www.eurozine.com/articles/2010-03-04-riabchuk-en.html>

²⁰⁶ Віктор Янукович, *Ukraine Will Be a Bridge Between East and West*, “Wall Street Journal”, 17 лютого 2010.

“суверенної демократії”, позначеної корупцією і відсталістю. Але політична ціна дешевого газу, пропонованого “товариством Кремль”, є дуже високою. Москва відтягує Україну від Європейського Союзу, оскільки перешкоджає в проведенні необхідних реформ в енергетичному секторі. Тільки майбутнє покаже, чи Східне партнерство досягне своєї мети: “посилення енергетичної безпеки через співпрацю, спрямоване на довготермінове стабільне і безпечне енергопостачання і транзит, у т.ч. покращення регулювання та енергоефективність”²⁰⁷. Однак здається мало правдоподібним, що Східне партнерство стане платформою підтримки диверсифікації енергоносіїв за посередництва таких проєктів, як “Nabucco” або “Білий потік” (англ. White Stream). На жаль, побудова газопроводу “Північний потік” (англ. Nord Stream), який умисно обминає “неслухняні” країни між Росією і Німеччиною, розвіює усілякі утопічні ідеї щодо солідарної енергетичної політики ЄС.

Олександр Мотиль вказує, що сучасна Україна буде ув’язнена на нейтральній землі між Москвою і Брюсселем “так довго, доки Росія буде неоімперською авторитарною державою, а ЄС буде стримуватися відкрити перед Києвом перспективу членства в будь-якому далекому майбутньому”²⁰⁸. ЄС повинен мати хоча б стільки мужності, щоб представити таку перспективу, тому що наслідки відкладання такого кроку, ймовірно, переростуть будь-які сподівання Брюсселя.

Нелюбий Схід

Щоб Східне партнерство діяло, представники ЄС і глави урядів держав-членів повинні зробити усе можливе, щоб знівелювати враження, що невеличкі фінансові зобов’язання цього амбітного проєкту віддзеркалюють загально холодне ставлення ЄС до його східних сусідів²⁰⁹. Брюссель

²⁰⁷ Рада Європейського Союзу, Європейська рада в Брюсселі 18–19 червня 2009 р. – висновки з головування, 29 квітня 2009 р.

²⁰⁸ Alexander J. Motyl, *Ukraine Between Russia and the European Union: An Analysis of the Present Situation*, “Cicero Foundation Great Debate Paper” 2009, № 09.

²⁰⁹ Здається, варто повторити запитання, яке Брус П. Джаксон поставив сім років тому: “Можна задуматися: якщо Європа може зробити так небагато у своєму сусідстві, а Сполучені Штати можуть зробити так небагато разом з Європою, то який шанс ми маємо на Великому Близькому Сході, де наші ідеї і впливи значать набагато менше, ніж на нелюбому сході Європи? [...] замість поєднати наші зусилля з діями Європейського Союзу, щоб завершити ізоляцію сходу Європи, ми допустили до того, що несправність Європейського Союзу і не-

одержимо проголошує проповіді про права людини і верховенство права, але він повинен ясно сказати, що Східне партнерство не спрямоване проти Росії, а проти патології, уособленням якої нині є Росія: авторитарна влада, фальсифікація результатів виборів, вбивства журналістів і повсюдна корупція. Щодо інтеграції України з ЄС Східне партнерство робить небагато для прискорення цього процесу і приносить невелику додану вартість для України. Деякі українські посадовці навіть вказували, що ЄС потрібне Східне партнерство більше, ніж Україні²¹⁰. Київ повинен пам'ятати про негативні наслідки, які можуть з'явитися, якщо він візьме на себе роль регіонального лідера, і не повинен приміряти на себе роль адвоката Мінська або Баку. Жалюгідною була б ситуація, якби Східне партнерство стало додатковим тягарем для українських політиків, якщо вони дали б регіональній солідарності більший пріоритет, ніж побудові стосунків з ЄС. ЄС – один з головних економічних партнерів України, близько одної третини закордонної торгівлі держави становить торгівля з ЄС. Власне тому Україна повинна концентрувати свої зусилля на Угоді про асоціацію і ЗВТ, які нині є предметом інтенсивних переговорів. Цей новий договір повинен призвести до розширення і зміцнення стосунків ЄС–Україна і принести Україні великий політичний і економічний зиск. Однак це вимагає від України триматися шляху реформ та їх прискорення. Врешті-решт, як зауважив Стівен Пайфер, “Захід не може хотіти успіху України більш, ніж самі українці”²¹¹.

Східне партнерство критикують за його “неясне політичне керівництво” і “відсутність політичних орієнтирів”²¹². Однак ці недоліки можна буде виправити, а в інтересах ЄС зробити це якнайшвидше. Радослав Сікорський виразно ствердив: “В інтересах країн-членів ЄС і цілого європейського континенту зменшити економічні і соціальні відмінності між ЄС і східними країнами так, щоб Схід не створював негативних політич-

терпеливість в політиці Сполучених Штатів призвели, що появилось те, що Советський Союз називав своєю «близкой заграницей». Bruce P. Jackson, *Our Failure in Europe's East*, “Washington Post”, 8 жовтня 2006 р.

²¹⁰ У МЗС вважають, що “Східне партнерство” більше треба ЄС, ніж Україні, “Українська правда”, 25 березня 2009 р., <http://www.pravda.com.ua/news/2009/03/25/3830479/>.

²¹¹ Steven Pifer, *Curing »Ukraine Fatigue«*, “New York Times”, 9 лютого 2010 р.

²¹² Alexander Duleba і Vladimír Bilčík, *Taking Stock of the Eastern Partnership: Preliminary findings and discussion points*, Research Centre of the Slovak Foreign Policy Association, supported by the Friedrich Ebert Stiftung and the International Visegrad Fund, жовтень 2011 р.

них і суспільних явищ, які неминуче розіллються на Захід”²¹³. Це і є головною метою Східного партнерства. Стратегічну вартість спроможності Партнерства досягати своїх цілей найкраще підсумували Александр Дулеба, Владімір Бенч і Владімір Білчік:

Успіх Східного партнерства має істотне значення як для країн-партнерів, так і для ЄС. Партнерство є реальним шансом для країн-партнерів утекти від постсовєтського маразму, закінчити посткомуністичну модернізацію згідно з європейськими цінностями і дати новий початок своїй економіці завдяки економічній інтеграції з ЄС. Для Євросоюзу успіх Східного партнерства – це важлива перевірка його спроможності грати роль трансформаційного міжнародного актора і можливість залучення Східної Європи, включно з країнами Західних Балкан, до європейського проекту²¹⁴.

Щоб Україна отримала зиски від Східного партнерства, необхідно провести додаткові дії з метою пристосування ініціативи до потреб окремих країн. Якщо знехтувати принципом диференціації, існує загроза, що замість втягнення до тіснішої співпраці решти п’яти східних партнерів, вони потягнуть Україну вниз. Окрім щорічних засідань парламентської асамблеї ЄВРОНЕСТ, які становлять добру платформу діалогу, треба використати саміти Східного партнерства, заплановані раз на два роки, щоб привернути увагу Європи до східного виміру закордонної політики ЄС. Важливо, щоб громадяни усіх країн-членів ЄС розуміли, що за східним кордоном їхнього Євросоюзу лежить держава, яка має право в майбутньому вступити в ЄС. Якщо континент має бути “об’єднаним і вільним”, Брюссель і Київ мусять зробити усе можливе, щоб гарантувати, що цей день прийде скоріше, а не пізніше.

²¹³ Radosław Sikorski, “Eastern Partnership, EPP-ED Study Days,” 29 квітня 2009 р., с. 8.

²¹⁴ Alexander Duleba, Vladimír Benč i Vladimír Bilčík, *Policy Impact of the Eastern Partnership on Ukraine: Trade, Energy and Visa Dialogue*, Bratysława: Research Center of the Slovak Foreign Policy Association, 2012, с. 79.

Кінцеві висновки і рекомендації

У лютому 2010 р. Європарламент звернув увагу на те, що від часу Помаранчевої революції Україна, на жаль, “втратила понад п’ять років, пробуючи належно впоратися з серйозними конституційними й інституційними проблемами, особливо пробуючи вирішити проблему конфлікту компетентності між Президентом і Прем’єр-міністром”, внаслідок чого “суттєві проекти реформ в публічному, економічному і соціальному секторах були впроваджені запізно, введені частково або взагалі не були реалізовані”²¹⁵. Українці мусять пам’ятати, що для Європейського Союзу спільні цінності – це підстава для зближення України з ЄС в рамках Європейської політики сусідства. Політичний діалог між Європейським Союзом і Україною надалі буде охоплювати такі основні теми, які були домінуючими дотепер, наприклад, регіональна і міжнародна співпраця, проблеми безпеки або Чорнобильський фонд “Укриття”, хоча треба підкреслити, що демократія і права людини будуть займати перше місце у двосторонній співпраці. У 2010 р. Європейська комісія представила намір розпочати певні дії в напрямі прискорення найважливіших реформ в Україні. Комісія вважає, що це, зокрема, повинно охоплювати фінансову підтримку і тіснішу координацію з діями інших міжнародних партнерів. Комісія підготувала також так звану матрицю пріоритетних реформ (Reform Priorities Matrix), яка окреслює низку критичних реформ, необхідних для “обґрунтування програми державних реформ в Україні, пов’язаних з процесом зближення з ЄС”²¹⁶.

²¹⁵ European Parliament resolution on the situation in Ukraine, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+P7-RC-2010-0116+0+DOC+XML+V0//EN>.

²¹⁶ Європейський парламент, інтерпеляції, Міхал Томаш Камінський, “Близька і всебічна співпраця з Україною в рамках зони вільної торгівлі”. Відповідь від імені Комісії дав єврокомісар Карел де Гюхт, 15 грудня 2010 р., <http://www.europarl.europa.eu/sides/getAllAnswers.do?reference=E-2010-8529&language=PL>.

Прагнучи зробити висновки з успіхів і поразок останніх 20 років, Європейський Союз і Україна повинні звернути увагу на чотири головні питання:

1. Візова стратегія

ЄС мусить відкрити свої кордони і вузи для молоді з України. Інвестиції в молодь дають найбільше шансів на позитивні зміни в Україні. В рамках програми “Еразмус” Європейський Союз повинен надати студентам з України такий самий статус, який мають їхні ровесники з ЄС, створити широку програму стипендій та інвестувати у вузи, подібні до Дипломатичної академії в Єревані²¹⁷ або Європейського гуманітарного університету, який з 2005 р. функціонує в еміграції у Вільнюсі. Це дало б українським студентам можливість вивчення іноземних мов, переймати знання від міжнародних дипломатів і викладачів та встановити зв’язки (так званий *networking*) зі студентами із Заходу. Передовсім студенти могли б побачити, як функціонують країни і суспільства демократії ЄС, які, незважаючи на багато вад, є прикладом для України.

2. Перспектива членства: спільний марш під прапором Європейського Союзу

Українська сторона слушно звертає увагу, що мета Європейської політики сусідства полягає в заміні перспективи членства у часі, коли Україна є в Європі, а не в її сусідстві²¹⁸. На жаль, дії команди Януковича зменшують її і так малі шанси, щоб ЄС в недалекому майбутньому однозначно сказав: “якщо Україна виконає відповідні вимоги, ми хочемо, щоб вона стала членом Європейського Союзу”. Однак, якщо в перспективі кількох років політичні умови будуть сприяти такій декларації, то ЄС не може черговий раз змарнувати такий шанс. Як вказує Олександр Мотиль:

²¹⁷ Група радників ЄС у Вірменії допомогла заснувати Дипломатичну академію, відкриття якої відбулося 15 лютого 2010 р. Від травня 2012 р. і до квітня 2013 р. кошти ЄС у розмірі € 199,454 були виділені, щоб “Дипломатична академія могла надавати послуги, зробила доступними кадри викладачів і знання”. Див. *Support to Lectures for the Diplomatic Academy at the Ministry of Foreign Affairs, Republic of Armenia, Phase II*, Delegation of the European Union to Armenia, EEAS, http://eeas.europa.eu/delegations/armenia/projects/list_of_projects/292102_en.htm.

²¹⁸ Serena Giusti, Tomislava Penkova, *EU Policy toward Ukraine and Belarus: Diverging Paths?* [in:] Federiga Bindi (ed.), *The Foreign Policy of the European Union: Assessing Europe’s Role in the World*, Washington 2010, с. 135.

У час правління помаранчевих у 2005–2006 роках [...], коли виконання такого кроку мало б величезний вплив, ЄС не надіслав найменшого, хоча б частинного сигналу Україні на тему перспективи членства, навіть в далекому майбутньому. Якби був зроблений хоча б скромний жест, це дало б урядам можливість мобілізації громадської думки в Україні довкола програми членства в ЄС; але вони не зробили абсолютно нічого²¹⁹.

ЄС не може собі дозволити повторити цю помилку. Сьогодні можна здогадуватися, що новопридбана любов уряду Партії регіонів і нинішнього Президента до Європейського Союзу випливає з погіршення взаємин з Росією, високої ціни на газ та тиску щодо вступу в Митний союз. Однак перед ЄС є великий шанс, щоб “допомогти Україні стати на якір там де її місце – в Європі”²²⁰.

Сьогодні головні політичні сили в Україні (окрім Комуністичної партії) заявляють про свій проєвропейський курс²²¹. Це повинно бути метою, яка стоїть понад ідеологічними і понад партійними інтересами, яку активно підтримував би Брюссель, який має відповідні політичні механізми, щоб сприяти здоровій конкуренції українських партій у “змаганнях”, котра з них є більш європейською. Одним із таких методів є об’єднання (або надання статусу спостерігача) українських партій в європейських політичних фракціях (Європейська народна партія, Партія європейських соціалістів, Альянс лібералів і демократів за Європу і т.д.). Інтегрування українських депутатів в цих “політичних сім’ях”, завдяки їх частим візитам в столиці країн ЄС і Брюссель, а особливо в Європейський парламент, призведе до зміцнення співпраці і збільшення чутливості політиків і чиновників Євросоюзу до українських справ. Для ЄС це становить додатковий інструмент тиску і контролю за виконанням зобов’язань (під час формальних і неформальних зустрічей, розмов, семінарів, консультацій і т.д.), а для українських політиків – це інструмент, який підкреслює їх важливу позицію всередині країни, показуючи їх в ролі серйозних гравців, присутніх у європейських салонах.

²¹⁹ Цит. за: Robert M Cutler, *Blind Spots in EU-Ukraine Relations*, International Relations and Security Network (ISN) Security Watch, 30 березня 2010, <http://www.isn.ethz.ch/isn/Current-Affairs/Security-Watch/Detail/?ots591=4888caa0-b3db-1461-98b9-e20e7b9c13d4&lng=en&cid=114350>.

²²⁰ Alexander J. Motyl, *Yanukovych Turns West?* “Ukraine’s Orange Blues”, *World Affairs*, 2 вересня 2011, <http://www.worldaffairsjournal.org/new/blogs/motyl>.

²²¹ 22 лютого 2013 р., Верховна Рада ухвалила заяву про українські євроінтеграційні прагнення. 315 із 349 присутніх депутатів голосувало за прийняття заяви. Див. *Parliament passes statement on Ukraine’s aspirations for European integration*, “Interfax News Wire”, 22 лютого 2013.

3. “Передовсім Росія” – це невідповідний підхід

Політика ЄС щодо України не може формуватися як відповідь на поточні взаємини по лінії Брюссель–Москва або Київ–Москва. ЄС не може погоджуватися з фінляндизацією України, оскільки це призведе тільки до збільшення неоімперського апетиту Кремля і ще більше поставить в залежність Європу від російських енергоносіїв.

4. Відповідальність за майбутнє України у кінцевому розрахунку знаходиться в руках українців

Рано чи пізно Україна буде змушена провести радикальні економічні й політичні зміни. Очевидно, існує загроза, що Україна піде в напрямі Євразії, а не ЄС, але врешті-решт це рішення приймуть самі українці. Європейський Союз не може “собі уявляти, що зможе “врятувати” Україну таким самим чином, як невеличкі країни. Україна є надто просторою країною, її населення надто численне, територія надто широка, а економіка надто велика. [Україна] мусить врятувати себе сама”²²². Однак, щоб врятувати свою державу, українці потребують підтримки з боку ЄС, й особливо від тих країн, які самі ще недавно скористалися подібною допомогою, а сьогодні є частиною сім’ї Європейського Союзу.

²²² Klaus Schneider, *The Partnership and Co-operation Agreement (PCA) between Ukraine and the EU – Idea and Reality* [in:] Lutz Hoffmann, Felicitas Möllers..., с. 78.

Бібліографія

- Alexandrova, Olga. "Ukraine and Western Europe." *Harvard Ukrainian Studies* 20 (1996): 144.
- Aron, Leon. "Russia's Next Target Could be Ukraine." *Wall Street Journal*. 10 August 10, 2008.
- Åslund, Anders, *How Ukraine Became a Market Economy and Democracy*. Washington DC: Peterson Institute for International Economics, 2009.
- Åslund, Anders, Michael McFaul. *Revolution in Orange: The Origins of Ukraine's Democratic Breakthrough*. Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2008.
- Asmus, Ronald D. "Europe's Eastern Promises." *Foreign Affairs* 87, no. 1 (2008): 95-106.
- Benita Ferrero-Waldner. "Eastern Partnership - an ambitious project for 21st century European foreign policy." http://ec.europa.eu/external_relations/eastern/docs/eastern_partnership_article_bfw_en.pdf
- Benita Ferrero-Waldner. "Eastern Partnership Plenary Debate." European Parliament (Strasbourg), March 12, 2009.
- Besters-Dilger, Juliane. "The Ukrainian Language in Education and Mass Media." *Harvard Ukrainian Studies* 29 (2007): 257.
- Bindi, Federiga and Irina Angelescu, eds. *The Foreign Policy of the European Union: Assessing Europe's Role in the World*. Washington DC: The Brookings Institution, 2010.
- Bovt, Georgy. "Europe's Eastern Partnership: Between Europe and Russia." *The World Today* 65, no. 5 (2009).
- Bryant, Lisa. "Europe Weighs Future with Russia." *Voice of America News*, September 12, 2008. <http://www.voanews.com/content/a-13-2008-09-12-voa12/402174.html>
- Brzeziecki, Andrzej and Piotr Andrusieczko. "Na Ukrainie się ściemnia." *Rzeczpospolita*. 25 maja 2011.
- Brzezinski, Zbigniew, and Brent Scowcroft. *America and the World: Conversations on the Future of American Foreign Policy*. New York: Basic Books, 2009.
- Brzezinski, Zbigniew. *Second Chance: Three Presidents and the Crisis of American Superpower*. New York: Basic Books, 2007.
- Ciechanowicz, Artur. "Partnerstwo Wschodnie rozczarowuje." *Dziennik*. 7 May 7, 2009.
- Christensen, Alessandra Nervi. *The Making of the European Neighbourhood Policy*. Baden-Baden: Nomos, 2011.
- Chruślińska, Iza, and Piotr Tyma. *Wiele Twarzy Ukrainy*. Lublin: UMCS, 2005.
- Corner, Mark. *The Binding of Nations: From European Union to World Union*. New York: Palgrave Macmillan, 2010.

- Council of the European Union, *Brussels European Council 11/12 December 2009 - Presidency Conclusions*. Brussels, February 13, 2009.
- . *Brussels European Council 19/20 March 2009 - Presidency Conclusions*. Brussels, April 29, 2009.
- . *Brussels European Council 18/19 June 2009 - Presidency Conclusions*. Brussels, July 10, 2009.
- . *Council conclusions on Ukraine, 3209th FOREIGN AFFAIRS Council meeting*. Brussels. December 10, 2012.
- . *EU-Ukraine Cooperation Council, Fourteenth Meeting, Luxembourg, Council of the European Union, 15 June 2010*. EU Press release. Luxembourg. 11102/10. June 14, 2010.
- . *Extraordinary Council meeting, Transport, Telecommunications and Energy, Brussels*. 5215/09 (Presse 10). January 12, 2009.
- . *Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Warsaw, 29-30 September 2011*. Warsaw. 14983/11. September 30, 2011.
- Cutler, Robert M. "Blind Spots in EU-Ukraine Relations." *International Relations and Security Network (ISN) Security Watch*. March 30, 2010. <http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Articles/Detail/?lng=en&id=114350>
- D'Anieri, Paul J. *Orange revolution and aftermath: Mobilization, apathy, and the state in Ukraine*. Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center Press, 2010.
- Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy. "Vceukrains'kyi perepys nasejennia." <http://2001.ukrcensus.gov.ua/>
- De Hoop Scheffer, Jaap. "Speech by NATO Secretary General Jaap de Hoop Scheffer at Tbilisi University." *North Atlantic Treaty Organization*. September 16, 2008. <http://www.nato.int/docu/speech/2008/s080916a.html>
- Dorosh, Svitlana, "Shcho Ievropi do Bandery?" BBC Ukrainian. March 3, 2010. http://www.bbc.co.uk/ukrainian/ukraine/2010/03/100303_bandera_europe_it.shtml
- Duleba, Alexander, Vladimír Benč and Vladimír Bilčík. *Policy Impact of the Eastern Partnership on Ukraine: Trade, Energy and Visa Dialogue*. Bratislava: Research Center of the Slovak Foreign Policy Association, 2012.
- "The Eastern Partnership: How Far, How Deep, How Fast?" *European Policy Centre*. March 19, 2009. http://www.epc.eu/events_rep_details.php?cat_id=6&pub_id=991
- EU-Ukraine Parliamentary Cooperation Committee. *Final Statement and Recommendations pursuant to Article 90 of the Partnership and Cooperation Agreement*. Sixteenth Meeting. Brussels. 15-16 March 2011.
- European Commission External Relations Directorate General. "Vademecum on Financing of the Eastern Partnership," Last updated December 16, 2009.
- European Commission External Relations. "The Eastern Partnership – Flagship Initiatives." http://ec.europa.eu/external_relations/eastern/initiatives/index_en.htm
- . "The Eastern Partnership Multilateral Platforms." http://ec.europa.eu/external_relations/eastern/platforms/index_en.htm
- European Commission. *Commission amends visa facilitation agreement for citizens of Ukraine*. Press Release. IP/12/821. July 23, 2012.

- . "EC assistance to the Palestinians people in 2000-2009." http://ec.europa.eu/external_relations/occupied_palestinian_territory/ec_assistance/eu_support_pa_2000_2009_en.pdf
- . *EU/Ukraine Action Plan*, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/ukraine_enp_ap_final_en.pdf
- . "European Community assistance to the Palestinians in 2009 (commitments made or planned, € million). Resources pledged at the International Conference in support of the Palestinian economy for the reconstruction of Gaza Sharm El-Sheikh, Egypt 2 March 2009." http://ec.europa.eu/external_relations/occupied_palestinian_territory/ec_assistance/pledge_sharm_270309_en.pdf
- . "European Neighbourhood and Partnership Instrument (ENPI) Funding 2007-2013." http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/0703_enpi_figures_en.pdf
- . *EU strengthens the European Neighbourhood Policy with increased funding for the period 2011-2013*. Brussels, March 2, 2009.
- . *Statement of José Manuel Durão Barroso, President of the European Commission, following the meeting with President of Ukraine Victor Yanukovich*. March 1, 2010.
- European Council. "19 and 20 March 2009, Secretariat of the Council of the EU , ~ Factsheet N° 3 ~ Eastern Partnership." http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/Eastern_Partnership-EN.pdf
- European External Action Service. *EU-Ukraine Association Agenda to prepare and facilitate the implementation of the Association Agreement*. http://eeas.europa.eu/ukraine/docs/2010_eu_ukraine_association_agenda_en.pdf
- . *Joint Evaluation Report EU-Ukraine Action Plan*, Brussels/Kyiv, March 2008.
- . *List of the EU-Ukraine Association Agenda priorities for 2011-12*, http://www.eeas.europa.eu/ukraine/docs/2011_12_eu_ukraine_priorities_en.pdf
- European Parliament, *Policy Briefing: Negotiations on a deep and comprehensive FTA (DCFTA) as part of the future Association Agreement*. Brussels: DG EXPO, 2011.
- . *Resolution on strengthening the European Neighbourhood Policy*. P6_TA(2007)0538. November 15, 2007.
- . *Resolution on the preparations for the EU-Russia Summit in Stockholm on 18 November 2009*. P7_TA(2009)0064. November 12, 2009.
- . *Resolution on Trade and Economic Relations with Ukraine*. P6_TA(2007)0539. November 15, 2007.
- . *Resolution on the situation in Ukraine*, P7_TA(2010)0035, February 25, 2010.
- . *Resolution on Ukraine: the cases of Yulia Tymoshenko and other members of the former government*. P7_TA(2011)0272. June 9, 2011.
- . *Trade Aspects of the Eastern Partnership – Library Briefing*. Brussels: Library of the European Parliament, 2012.
- European Union, *Europa - Summaries of EU Legislation*. "Border Assistance Mission to Ukraine and Moldova." http://europa.eu/legislation_summaries/foreign_and_security_policy/cfsp_and_esdp_implementation/ps0002_en.htm
- . Europa - Press Release Rapid, *EU-Ukraine start negotiations on new Enhanced Agreement*, IP/07/275, Brusels, 2 March 2, 2007.

- Federal Foreign Office. “Foreign Minister Frank-Walter Steinmeier interviewed by Russian news agency Interfax, June 10, 2009.” <http://www.auswaertiges-amt.de/diplo/en/Infoservice/Presse/Interview/2009/090610-BM-Interfax.html>
- Faulconbridge, Guy. “Russia accuses Ukraine of „sponging” natgas -Ifax.” *Reuters*. August 31, 2011. <http://www.reuters.com/article/2011/08/31/russia-ukraine-gas-idUSL5E7JV2ZM20110831>
- Garton Ash, Timothy. “The sight of Ukraine’s lumpen victor should stir the EU’s own into action.” *The Guardian*. February 10, 2010.
- Hetman’chuk, Olena. “Pavel Zalevs’ki: ‘Iakshcho Ukraïna dumaie pro chlenstvo v Ievrocoiuzi, vona maie Perezlianyty rol’ Bandery v istopii.’” *Dzberkalo Tyzhnia* 790, no. 10 (2010).
- Hoffmann, Lutz, and Felicitas Möllers. *Ukraine on the Road to Europe*. Heidelberg: Physica-Verlag HD, 2001.
- Hrytsak, Yaroslav. “Klopoty z pamiattiu.” *Zaxid.net*. March 8, 2010. http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?klopoti_z_pamyattyu&objectId=1097756
- Jackson, Bruce P. “Europe’s Eastern Policy and Ukraine.” Seminar in the European Parliament (Brussels), February 2, 2010.
- . “Our Failure in Europe’s East.” *Washington Post*. October 8, 2006.
- Jaroszewicz, Marta, Sławomir Matuszak, and Tadeusz A. Olszański. “Proces i aresztowanie Julii Tymoszenko.” *Tydzień na wschodzie* 185, no. 25 (2011): 2.
- Kaminski, Matthew. “Ukraine Needs the West’s Support: A European democracy sits uncomfortably close to Russia.” *Wall Street Journal*. January, 27 2010.
- Karatnycky, Adrian and Alexander Motyl. “The Key to Kiev,” *Foreign Affairs* 88, no 3 (2009): 106-120.
- Kinzer, Stephen. “Europe is Expected to Move More Slowly on Ukraine.” *New York Times*. November 28, 1991.
- Korduban, Pavel. “European Union’s Eastern Partnership Plan Disappoints Ukraine.” *Eurasia Daily Monitor* 6, no. 64 (2009).
- Korohods’kyi, Iurii. “Skhidne partnerstvo: vtrachenyi shans chy mozhlyvi perspektyvy?” *Ukrainska Pravda*. May 13, 2009, <http://www.pravda.com.ua/articles/2009/05/13/3937872/>
- Kostiuk, Bohdana, “‘Finliandyzhatsija’ systemy ievropeic’koï bezpeky: chy zhaidet’sia mistse Ukraïni?” *Radio Svoboda*. May 15, 2010. <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2072734.html>
- Kowal, Pawel. “The Current Status of Work Concerning Negotiations on the EU-Ukraine Association Agreement including the Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA).” Meeting of the European Conservatives and Reformists Group in the European Parliament. Brussels. May 2011.
- Kramer, David J. “Clinton to Kyiv: Speaking Truth to Power.” *Transatlantic Take*. GMF Expert Blog. July 1, 2010. <http://blog.gmfus.org/2010/07/01/clinton-to-kyiv-speaking-truth-to-power/>
- Krastev, Ivan. “Who Lost Ukraine?” *World Affairs*, February 2, 2010. http://www.worldaffairsjournal.org/new/blogs/krastev/Who_Lost_Ukraine
- Kuzio, Taras, “Is Ukraine Part of Europe’s Future.” *The Washington Quarterly* 29, no. 3 (2006): 89-108.

- . "Ukraine: The Unfinished Revolution." *European Security Study*, no. 16 (1992).
- . "Ukrainian elite must emulate Georgian democratic path." *Kyiv Post*. July 22, 2010.
- . "Poland Plays Strategic Role in Ukraine's Orange Revolution." *Eurasia Daily Monitor* 1, no. 144 (2004).
- Lobjakas, Ahto. "EU's Eastern Partnership: A Primer." *Radio Free Europe*. http://www.rferl.org/content/EUs_Eastern_Partnership_Primer/1622997.html
- Makarychev, Andrey and Andrey Deviatkov. "Eastern Partnership: Still a missing link in EU strategy?" Center for European Policy Studies. CEPS Commentary. 13 January 2012.
- Matthews, Owen. "How Europe Lost Ukraine: Why Brussels Turned Its Back." *Newsweek*, February 1, 2010.
- Mayhew, Alan. *Ukraina a Unia Europejska: Finansowanie przyspieszenia integracji*. Warszawa: Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, 2008.
- Menon, Rajan. "The Two Ukraines." *German Marshall Fund Policy Brief* (2011). http://www.gmfus.org/galleries/ct_publication_attachments/Menon_TwoUkraines_Jul11.pdf
- Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. "Commentary by the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine on Communication from the European Commission 'Eastern Partnership' of December 3, 2008." <http://www.mfa.gov.ua/mfa/en/publication/content/22841.htm>
- Motyl, Alexander J. "End of Ukraine and Future of Eurasia." *Kyiv Post*. May 7, 2010.
- . "Ukraine Between Russia and the European Union: An Analysis of the Present Situation." *Cicero Foundation Great Debate Paper*, no. 09/6, (2009).
- . "Ukraine's Orange Blues." Blog. *World Affairs*. <http://www.worldaffairsjournal.org/blogs/alexander-j-motyl>
- Ó Beacháin, Donnacha, Abel Polese. *The Colour Revolutions in the Former Soviet Republics: Successes and Failures*. New York: Routledge, 2010.
- Onyshkiv, Yuriy. "James Sherr: 'Yanukovych has miscalculated.'" *Kyiv Post*. May 30, 2010.
- Ostanina, Julia. "Ukraine's European Choice and Characteristics of Ukrainian Society." *Association for International Affairs, Briefing Paper 3* (2011).
- Pascual, Carlos, Steven Pifer, "Ukraine's Bid for a Decisive Place in History." *The Washington Quarterly* 25, no. 1 (2002): 175-192.
- Pifer, Steven. "Curing 'Ukraine Fatigue.'" *New York Times*. February 9, 2010.
- . "Ukraine's Perilous Balancing Act." Brookings Institution, March 2012. http://www.brookings.edu/~media/research/files/articles/2012/2/03%20ukraine%20pifer/03_ukraine_pifer.pdf
- Pop, Valentina. "EU expanding its 'sphere of influence,' Russia says." *Euobserver*. March 21, 2009. <http://euobserver.com/foreign/27827>
- Popadiuk, Roman. *American-Ukrainian Nuclear Relations*. Washington DC: Institute for National Strategic Studies, National Defense University, 1996
- Popescu, Nicu and Andrew Wilson. *The Limits of Enlargement-lite: European and Russian Power in the Troubled Neighbourhood*. London: European Council on Foreign Relations, 2009.
- Riabchuk, Mykola. "Bandera's Controversy and Ukraine's Future." *Russkii Vopros – Apropos* 1 (2010), <http://www.russkiivopros.com/?pag=one&cid=315&kat=9&csl=46>

- . "What's left of Orange Ukraine?" *Eurozine*. March 4, 2010. <http://www.eurozine.com/articles/2010-03-04-riabchuk-en.html>
- . "Workshop on Elections in Ukraine: Ukraine after the presidential elections 2010." Committee on Foreign Affairs & the Delegation to the EU-Ukraine Parliamentary Cooperation Committee in the European Parliament (Brussels), February 24, 2010.
- Sadowska, Maria and Paweł Świeboda. *Eastern Partnership: Good Start, Hard Labour to Come*, Central European Review, <http://przekladse.pl/english-texts/foreign-policy/eastern-partnership-good-start-hard-labour-to-come/>
- Shapovalova, Natalia. "The EU's Eastern Partnership: still-born?" *FRIDE - Fundación para las Relaciones Internacionales y el Diálogo Exterior Policy Brief* 11 (2009).
- Shumylo-Tapiola, Olga. "Ukraine and Russia: Ever Closer Neighbours?" *Carnegie Endowment for International Peace, Policy Outlook*. June 2011.
- Sikorski, Radosław. "Eastern Partnership." EPP-ED Study Days, R. Sikorski speech, April 29, 2009. http://www.eppgroup.eu/press/peve09/docs/090429speech-sikorski_en.pdf
- . "Moving Forward with the Eastern Partnership: Challenges and Opportunities." Foreign Minister's Roundtable on the Eastern Partnership (Stockholm), September 4, 2009.
- Sych, Vitaly. "Ukraine should follow in Georgia's footsteps" *Kyiv Post*. June 24, 2010.
- Sylina, Tetiana, "Khav'iep Solana: S'ohodni nactav toi den', koly pojitychnomu kerivhytstvu treba vyavyty maksimum vidpovidal'nocti za doliu kraïny." *Dzerkalo Tyzhnia* 663, no. 34 (2007).
- Tassinari, Fabrizio. *Why Europe Fears Its Neighbors*. Santa Barbara: Praeger, 2009.
- Van Ham, Peter. "Ukraine, Russia and European Security." *Chaillot Papers* 13 (1994).
- Varfolomeyev, Oleg. "The EU's Unwanted Stranger." *EurActiv*. July 18, 2002. <http://www.euractiv.com/east-mediterranean/eu-unwanted-stranger/article-118174>
- Velychenko, Stephen. *Ukraine, the EU and Russia*. Edited by Stephen Velychenko. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- Węc, Janusz J. *Pierwsza polska prezydentura w Unii Europejskiej. Uwarunkowania - Procesy decyzyjne - Osiągnięcia i niepowodzenia*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2012.
- Wilson *Ukraine's Orange Revolution*. New Haven: Yale University Press, 2006.
- . "After Georgia: is Ukraine next?" *Euobserver.com*. September 5, 2008.
- . "Dealing with Yanukovich's Ukraine." *European Council on Foreign Relations, Policy Memo*. March 2010.
- . "The EU and Ukraine after the 2012 Elections." *European Council on Foreign Relations, Policy Memo*. November 2012.
- . "Ukraine Goes to the Polls: Another Year, Another Crisis?" *European Council on Foreign Relations*. October 3, 2007.
- . *Unexpected Nation*. New Haven: Yale University Press, 2002.
- Yanukovich, Viktor. "Dwadtsiat' rokiv Ukrainy: Hash shliakh lyshe pochynaïet'sia." August 20, 2011. <http://www.president.gov.ua/news/20963.html>
- . "The Future of Ukraine is With the European Union." *The Wall Street Journal*. August 25, 2011.
- . "Ukraine Will Be a Bridge Between East and West." *Wall Street Journal*. February 17, 2010.

Yeremitsa, Vitaliy. "Do JeS bez vazy: Ievropa bachit' prohres, a urjad Ukrainy kazhe, shcho bulo malo chasu." *Radio Svoboda*. June 15, 2010. <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2072298.html>

"Zastupnyk holovy MZS: Skhidne partnerstvo ie lyshe etapom na shliakhu chlenstva v IES," *Dzerkalo Tyzhnia* 744, no 16 (2009).

Про Імперські ігри Мацея Ольхави

Книжка, яку я уважно прочитав, зробила на мене позитивне враження. Це важлива публікація... Автору належить віддати шану за ґрунтовний і добре документований аналіз мінливих течій американської дискусії.

ЗБІГНЄВ БЖЕЗІНСЬКИЙ

Колишній Радник з національної безпеки Президента Джиммі Картера

„Імперські ігри” – влучний аналіз місця України в геополітичній стратегії Сполучених Штатів в першому двадцятилітті її незалежності, а також змін, які відбулися у постсовєтському просторі. Книжку можна рекомендувати кожному, хто прагне зрозуміти завдання, які стоять перед Україною в найближчі роки, незважаючи на те, що військові аспекти не відіграють сьогодні такої вагомій ролі, як колись.

ЯН ТОМБІНСЬКИЙ

Голова представництва Європейського Союзу в Україні

Глибокий, добре документований і витончений аналіз авторства одного з найкращих західних спостерігачів України. Обов’язкова книжка для кожного європейського й українського політика.

ОЛЕКСАНДР МОТИЛЬ

Ратгерський університет

„Імперські ігри” – це дуже добрий вступ до історії домовленостей і... непорозумінь по лінії Вашингтон–Київ після 1990 року. У контексті геополітичної “великої гри” у Східній Європі в басейні Чорного моря. Автор з великою точністю вказує на значення українського чинника. Його значення надалі є актуальним.

АНДЖЕЙ НОВАК

Ягеллонський університет

* * *

Мацей Ольхава виріс в Чикаго, де навчався в Університеті Лойола і отримав диплом бакалавра в галузі історії та міжнародних відносин. Магістерські студії – європознавство та українознавство – закінчив у Кракові, в Ягеллонському університеті. У 2008–2012 роках був політичним радником з українських питань в Комісії закордонних справ Європейського парламенту. Проживає в Брюсселі.